

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİSLERDE TAKVÂ

Resul KORKMAZ
2130207023

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Yusuf AÇIKEL

ISPARTA- 2024

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Hadislerde Takvâ**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza

Resul KORKMAZ

Tarih

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Resul KORKMAZ
Öğrenci Numarası	2130207023
Enstitü Ana Bilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
Programı	YÜKSEK LİSANS
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Doç. Dr. Yusuf AÇIKEL
Tez Başlığı	HADİSLERDE TAKVÂ
Turnitin Ödev Numarası	2533946024

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **137** sayfalık kısmına ilişkin olarak, **23.12.2024** tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 15'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

23/12/2024

Doç. Dr. Yusuf AÇIKEL

ÖZET

Takvâ, Kur’ân’ın birçok âyetinde yer alan, peygamberlerin kavimlerine emrettikleri ilk hususlardandır. Peygamberlerin hayatının tamamında etkisi görülen takvâ, halis bir imanın ortaya çıkmasında aktif rol oynamakta, aynı zamanda imandaki samimiyetin de kulun davranışlarıyla ortaya çıkmasının göstergesi kabul edilmektedir. Takvâ kavramı, İslâm öncesi Câhiliye döneminde; maddî bir tehlikeden sakınmak, korunmak anlamına gelmekteyken, Kur’ân’ın nâzil olmasıyla birlikte, kulun Allah’ın (c.c) hoşnutluğunu kazanacağı davranışlarla mâsiyet ve azaptan korunması anlamını kazanmıştır.

Takvâ hususunda, Kur’ân’da da belirtildiği üzere kul için en güzel örnek Hz. Peygamber’dir (s.a.s). Bundan dolayı çalışmada, hadislerden hareketle Hz. Peygamber’in takvâ mefhumu incelenecektir. Araştırmanın amacı; Kur’ân ve hadis metinlerinin çevirilerinde “Allah’tan korkmak”, “Allah’tan sakınmak”, “Allah’a karşı saygılı olmak” ve “Allah’a karşı sorumluluk bilinci içerisinde olmak” şeklinde çevrilen takvâ kavramının, Hz. Peygamber’in hayatında nasıl karşılık bulunduğunu ele alarak İslâm’ın takvâ mefhumunu anlayabilmektir.

Literatüre bakıldığında takvâyâ dair çalışmaların ekseriyetle Kur’ân üzerinden değerlendirildiği, hadisleri referans alan çalışmaların kısıtlı olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, Kur’ân’ın sıklıkla üzerinde durduğu bu olguyu, hadisler üzerinden konu ile ilgili farklı çalışmalara nazaran daha detaylı bir biçimde, ayrıca özellikle ilgili hadislerin sıhhat durumu ele alınarak incelenecektir. Bu doğrultuda çalışmanın kapsamı, takvâ kavramının ve takvâyâ uygun davranışların geçtiği hadislerle sınırlı tutulmuştur. Söz konusu takvâ hadisleri, muhtevasına göre başlıklara ayrılarak tahlil edilmiştir. Hadisler yorumlanırken klasik kaynaklardan ve güncel şerhlerden faydalanılmış, bunun yanında hadislerin sıhhat durumunu tespit etmek için muhakkiklerin görüşlerine ve tahrir kitaplarına başvurulmuştur.

Hiz. Peygamber takvâyâ yeni bir boyut getirerek bu kavrama sosyal ilişkiler noktasında yeni anlamlar yüklemiştir. Önceki dinlerde bulunan eziyet ve çilekeş temelli takvâ telakkisini, itidal çizgisi üzerine çekmiştir. Takvâ, kulun davranışlarına tesir ederek mutedil bir biçimde Kur’ân ve sünnet üzerine yaşamasını sağlar. Aynı şekilde takvâ; iman, amel, ahlâk ile sıkı bir bağ kurarak soyut bir manevî otoriteye dönüşür ve kulun eylemlerinin kontrol altına alınmasını mümkün kılar. Bunun bir sonucu olarak kulu hem bireysel hem toplumsal açıdan örnek bir mü’mine dönüştürür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kur’ân, Hiz. Muhammed, Takvâ, Müslüman

ABSTRACT

Taqwa is one of the first considerations that the prophets commanded their people, which takes part in many verses of the Qur'an. Taqwa, which has an influence on the entire lives of the prophets, plays an active role in the emergence of a pure faith, and is also regarded as an indicator of their relation of since refaith by actions. While the concept of taqwa meant to beware of a material danger and to be protected from it in the Pre-Islamic Period of Ignorance, it gained the meaning of protecting the servant from sin and torment through behaviours that would earn the approval of Allah (s.w.t).

As stated in the Qur'an, the best pacemaker for the servant regarding taqwa is His Holiness the Prophet (p.b.u.h). Therefore, in this study, the concept of taqwa of the Prophet will be investigated with reference to hadiths. The aim of the research is to discover the concept of taqwa in Islam by addressing how the notion of taqwa, which is translated as “Fearing Allah”, “Beingware of Allah”, “Being respectful to Allah”, and “Being conscious of responsibility towards Allah.” in the translations of Qur'an and hadith texts, was corresponded in the life of the Prophet.

When examining the literature, it was confirmed that studies on taqwa are mostly evaluated through Qur'an, and studies that take hadiths as references are limited. In the study, this phenomenon, which the Qur'an frequently emphasizes, will be examined in a more detailed way through hadiths compared to other studies on the matter, and specifically by considering the authenticity of the relevant hadiths. In this respect, the scope of the thesis is limited to the hadiths in which the concept of taqwa and attitudes in accord with taqwa are mentioned. The hadiths of taqwa in question have been analyzed by dividing them into headings according to their contents. While interpreting the hadiths, classical sources and current commentaries were used. In addition, the opinions of the scholars and the books of tahrir were consulted to determine the authenticity of the hadiths.

His Holiness the Prophet brought a novel dimension to taqwa and attributed new meanings to this concept in terms of social relations. He converted the concept of taqwa based on torture and suffering in previous religions into the line of moderation. Taqwa enables the servants to live in accordance with Qur'an and the Sunnah in a moderate manner by influencing their behaviours. Likewise, taqwa turns into an abstract spiritual authority by establishing a close tie with faith, practice and morality, enabling the actions of the servant to be brought under control. As a result, it transforms the servant into an exemplary believer both individually and socially.

KeyWords: Hadith, Qur'an, His Holiness Mohammed, Taqwa, Muslim

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamd olsun. Salât ve selâm Peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya, ailesine ve onun ashâbına olsun.

Son ilahi kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği üzere insanoğlu, Yüce Allah'a kulluk etmek üzere yaratılmıştır. Bu kulluk vazifesinin en üst mertebesi ise muttakî derecesidir. Kur'ân'ın ilk müfessiri olan Hz. Peygamber, hayatı boyunca Yüce Allah'ın emirlerini yerine getirme hususunda büyük hassasiyet göstermiş ve bu şekilde tüm müslümanlara örnek olmuştur. Dolayısıyla bir müslümanın Kur'ân'da belirtilen kulluk biçimini örnek alıp muttakî mertebesine ulaşması için takip etmesinin gerektiği ilk ve yegâne şahsiyet, âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah Rasûlü Hz. Muhammed'dir.

Takvâ kavramı; kulun Allah'a (c.c.) karşı saygı ve sorumluluk bilinci içerisinde haramdan sakınması ve O'nun rızasına erme gayreti içerisinde olmasıdır. Bu konuda en güzel örneği Hz. Peygamber göstermiştir. Onun hayatının her safhası bir müslüman için önemlidir. Bundan dolayı takvânın Hz. Peygamber'in hayatına nasıl yansıdığı önem arz etmektedir. Buradan hareketle çalışmada hadislerde takvânın nasıl kullanıldığı incelenecektir.

Çalışmanın Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, önemi, kapsamı, metodu; takvâ hadislerine yönelik literatürdeki çalışmalar ve çalışmada kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilecektir.

Birinci Bölüm'de takvâ kavramının sözlük ve ıstılahi anlamı üzerinde durularak zamanla kazandığı manalar aktarılacaktır. Bunun yanında takvâ ile yakın anlamlara muhtevî havf, haşyet, vera' ve zühd kavramlarının tanımı ele alınacaktır. İkinci Bölüm'de ise takvâ kavramının Kur'ân'da geçtiği âyetler analiz edilecek, sonrasında takvâ-mü'min ilişkisi ele alınacaktır.

Çalışmanın temelini teşkil eden Üçüncü Bölüm'de ise takvâ kavramının geçtiği hadisler toplanarak başlıklara ayrılıp değerlendirilecektir. Buna göre takvânın önemi, üstünlük kıstası olması, amele ve ahlâka nasıl yansıdığı, itidal çerçevesinde nasıl

değerlendirileceği hem bireysel hem de sosyal yönden kula kazandırdıkları üzerinde durulacaktır. Takvâ kavramının geçtiği hadislerin tahrir ve sıhhat durumları dipnotlarda belirtildikten sonra, bölümün son kısmında kaynak ve sıhhat durumları tablo hâlinde gösterilecektir. Çalışmanın son kısımda ise ulaşılan sonuçlara değinilecektir.

Çalışmanın her aşamasında yardımlarını benden esirgemeyen ve sürecin devamlı takipçisi olan danışman hocam Doç. Dr. Yusuf AÇIKEL'e, bu günlere gelmeme vesile olan değerli hocalarıma, aileme, okuma bilincini bana kazandıran Mesut YALÇI ve Şükrü ŞAHİN'e çok teşekkür ederim.

Resul KORKMAZ

Isparta-2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar DİZİNİ	ix
GRAFİKLER DİZİNİ	x
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

KAVRAMLAR VE TANIMLAR

1. TAKVÂ ve TAKVÂYA ANLAMCA YAKIN OLAN KAVRAMLAR.....	7
1.1. Takvâ (التقوى).....	7
1.2. Havf (الخوف).....	14
1.3. Haşyet (خشية).....	17
1.4. Vera‘ (الورع).....	18
1.5. Zühhd (الزهد).....	19

2. BÖLÜM

KUR’ÂN’DA TAKVÂ

1. TAKVÂ KAVRAMININ GEÇTİĞİ ÂYETLER	23
2. KUR’ÂN’DA TAKVÂ İLE İLİŞKİLENDİRİLEN KONULAR.....	28
2.1. Takvâ ile Tâat İlişkisi	28
2.2. Takvâ ile Hac İlişkisi	31
2.3. Takvâ ile İyilik İlişkisi.....	32
2.4. Takvâ ile Haram Aylar İlişkisi.....	33
2.5. Takvâ ile Mü’minler Arasındaki İlişkiler	35
2.6. Takvâ ile Kadın Hakları İlişkisi.....	37
2.7. Takvâ ile Helâl ve Haram Yiyecekler İlişkisi	39
2.8. Takvâ ile Dünyaya Değer Vermemek İlişkisi.....	41
3. TAKVÂ-MÜ’MİN İLİŞKİSİ.....	41
3.1. Takvâ’nın Mü’minler İçin Önemi	41

3.2. Muttakîlerin Özellikleri.....	46
------------------------------------	----

3. BÖLÜM

HADİS RİVAYETLERİNDE TAKVÂ

1. TAKVÂNIN SÖZLÜK ANLAMINDA KULLANILDIĞI RİVAYETLER	51
1.1. Yüce Allah'ın Koruması, Ateşten, Şerden, Azabtan Sakınmak ve Korunmak	51
1.2. Dünyada İstenmeyen Şeylerden Sakınmak, Korunmak	54
2. HADİSLERDE TAKVÂ MEFHUMU.....	56
2.1. Hadislerin Rivâyet Edilmesinde Takvâ	56
2.2. Takvâ ve Sorumluluk Bilinci.....	57
2.3. Takvâ ve Üstünlük İlişkisi	64
2.4. Takvâ ve Amel İlişkisi	68
2.5. Takvâ ve Ahlâk İlişkisi	74
2.6. Takvâ ve İtidal İlişkisi	77
2.7. Takvâ-İman İlişkisi	84
2.8. Takvâ Mescidi.....	87
3. SOSYAL HAYATTA TAKVÂ.....	90
3.1. Sosyal İlişkilerde Takvâ.....	90
3.2. Yetim Haklarında Takvâ	97
3.3. Kadın ve Çocuk Haklarında Takvâ.....	99
3.4. Vasiyette Takvâ.....	102
3.5. Ticarette Takvâ	104
3.6. Savaş Esirlerinin Haklarında Takvâ	105
3.7. Hayvan Haklarında Takvâ	107
4. TAKVÂ RİVÂYETLERİNİN TAHRİC ve DEĞERLENDİRİLMESİ	108
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA	116
ÖZGEÇMİŞ.....	126

GRAFİKLER DİZİNİ

Sayfa

Grafik 1. Takvâ Hadislerinin Tahric Durumu	110
Grafik 2. Takvâ Hadislerinin Sıhhat Durumu	111
Grafik 3. Takvâ Hadislerinin Sıhhat Durumuna Göre Oranları	111

KISALTMALAR

(a.s.)	: Aleyhi's-Selâm
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çevirici, Çevirmen, Çeviri
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	: Doktor
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
H. No.	: Hadîs Numarası
Prof.	: Profesör
(r.a.)	: Radıyallahü anhü, anha, anhüma, anhüm
s.	: Sayfa
(s.a.s)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: yayım yeri yok
ts.	: tarihsiz

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

İnsanın ve kâinatın yaratılmasında hiç şüphesiz bir hikmet vardır. İnsan doğumundan ölümüne kadar dünyaya gönderilme amacını tefekkür etmekte, sorularına cevap aramaktadır. Sorularına cevap bulacağı en önemli kaynak ise Yüce Allah'ın Hatemü'l-Enbiya Hz. Muhammed aracılığıyla inzal ettiği Kur'an'ı Kerim'dir. 1400 senedir milyonlarca İslâm âlimi Kur'an'ı anlama ve hayatlarına tatbik etme noktasında büyük bir çaba sarf etmiştir. Elbette onlara bu noktada Kuran'ın kapılarını açacak, doğruyu gösterecek bir rehber gerekir ki o da Hz. Muhammed'dir. Kur'an'ı anlama noktasında Hz. Peygamber büyük bir dayanak teşkil eder. O yaşantısıyla Kur'an'ı tefsir etmiştir. Kur'an'ın emir ve nehiy buyurduğu hususları ilk olarak ve en güzel biçimde tatbik etmesi hasebiyle yaşantısı örnek alınmaksızın İslâm'ın ve Kur'an'ın tam olarak anlaşılması mümkün değildir.

Kur'an'ın üzerinde durduğu Hz. Peygamber'in de yaşantısının tamamını kapsadığı konulardan birisi takvâdır. Takvâ, Kur'an'ın birçok âyetinde, emir veya yasaklar zikredildikten sonra emredilen bir husustur. Bu yönüyle Müslümanların hayatında önemli bir yer teşkil eder. Câhiliye döneminde, herhangi bir tehlike karşısında bir şeyden korunmak yahut tehlikeden sakınmak manasına gelen takvâ, Kur'an'ın lisanına girmesiyle beraber daha geniş bir manaya evrilmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber yaşantısıyla, takvâyâ yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu yönüyle araştırmanın konusu, Kur'an'da üzerinde özenle durulan takvâ kavramının Hz. Peygamber'in hadislerinde nasıl değinildiğidir.

Çalışmanın yapılmasındaki amaç; Kur'an ve hadis metinlerinin çevirilerinde "Allah'tan korkun", "Allah'tan sakının", "Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olun" ve "Allah'a karşı saygılı olun" şeklinde çevrilen takvâ kavramının, Hz. Peygamber'in hayatında nasıl karşılık bulduğunu ele alarak takvâ mefhumunun vücut bulmuş hâlini anlayabilmektir.

Hiz. Peygamber takvâyâ yeni bir boyut getirerek bu kavrama toplumsal nizâmı sağlama noktasında yeni anlamlar yüklemiştir. Önceki dinlerde bulunan eziyetvari ve çilekeş bir takvâ telakkisini, insanoğlunun günlük hayatında yansımalarını göreceği

bir mefhuma dönüştürmüştür. Takvâ hadisleri ekseninde, daha önce yapılmış bazı çalışmalar mevcuttur. Erhan Yetik'in "*Hiz. Muhammed (s.a.v)'in Zühhd ve Takvâsı*" isimli çalışmasında Hz. Peygamber'in nasıl bir takvâyâ sahip olduğuna kısaca değinilmiştir.¹ Hasan Güleç'in Diyanet İlmi Dergisi'nde "*Takvâ*" ismiyle iki sayıda yayınlanan bir çalışması mevcuttur.² Güleç bu çalışmada takvâ kelimesinin geçtiği bazı hadisleri toplamıştır. Öte yandan Muammer Bayraktutar'ın "*'Arap'ın Arap Olmayana Takvâ Dışında Bir Üstünlüğü Yoktur*' Hadisinin Hz. Peygamber'e İsnadına Yönelik Fazlur Rahman'ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi" isminde bir makalesi mevcuttur.³ Ayşe Öz'ün "*Bir Davranış Geliştirme Modeli Olarak İttikâ*" adında bir yüksek lisans tezi vardır.⁴ Söz konusu çalışmalar incelendiğinde, bunların takvâ hadislerini tahlil etmediği, bazılarında sadece hadislerin toplandığı, bazılarında tek bir rivâyetin değerlendirildiği yahut farklı çalışmaların alt başlıklarında değinildiği görülmektedir. Dolayısıyla yapılmış olan çalışmalara ilaveten, özellikle takvâ kelimesinin geçtiği hadislerin tahlili yapılarak Hz. Peygamber'in ifrat ve tefritten uzak takvâ uygulaması ortaya konulacaktır. Bu sayede Müslümanların hayatlarına tatbik edebilmelerinin yolları gösterilmiş olacaktır.

Bu genel amaç çerçevesine aşağıdaki soruların cevabı aranmıştır:

1. Takvâ nedir? Takvâ ile ilişkili kelimeler nelerdir?
2. Kur'an'da takvâ nasıl anlatılmıştır?
3. Takvâ-mü'min ilişkisi nasıldır?
4. Muttakîlerin özellikleri nelerdir?
5. Hadislerde takvâ nasıl anlatılmıştır?
6. Hz. Peygamber'in takvâ anlayışı nasıldır?
7. Günlük hayatta, takvânın yansımaları nelerdir?
8. Takvâ hadislerinin tahrir ve değerlendirmesi nedir?

¹ Erhan Yetik, *Hiz. Muhammed (s.a.v)'in Zühhd ve Takvâsı*, OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1993, S. 7.

² Hasan Güleç, "Takvâ -I-", *DİB Dergisi* 13/3 (Mayıs-Haziran 1974); "Takvâ -II-", 13/4 (Temmuz-Ağustos 1974).

³ Muammer Bayraktutar, "Arabın Arap Olmayana Takvâ Dışında Bir Üstünlüğü Yoktur" Hadisinin Hz. Peygamber'e İsnadına Yönelik Fazlur Rahman'ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi," *Milel ve Nihal*, 2012, C. 9, S. 1.

⁴ Ayşe Öz, "Bir Davranış Geliştirme Modeli olarak İttikâ", *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara 2001.

9. Takvâ hadislerinin sıhhat durumu nedir?

Kulluk bilincinin en üst boyutu olan takvâ, mü'min kişinin hayatında büyük bir yer teşkil eder. Yüce Allah peygamberi Hz. Muhammed'i Kur'ân'la desteklemiş, helâl ve haramın sınırlarını çizmiştir. Mü'min bu sınırlara riâyet edip Allah rızasını kazanmayı, Allah'ın hükmüne karşı saygılı olmayı ve Allah'ın elem verici azabından korunmayı kendisine amaç edinir. Hz. Peygamber'in bu noktada takvâ anlayışını benimsemek yolların en güzelidir. O, bir öğretmendir, tüm müslümanlar ise onun öğrencisi hükmündedir. Kur'ân'da bu durum şu âyetle sabittir: *“İçinizden Allah'ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır.”*⁵ Hz. Peygamber'i anlamak, çizdiği yolda takvâ mefhumunu doğru kavramak önemlidir. Nitekim bazı kişilerce takvâ yanlış anlaşılmış, yanlış uygulamalara gidilmiştir. Takvâ, kulun kendisine dünyayı her yönüyle yasakladığı bir olgu değildir. Bu anlayış, Hz. Peygamber tarafından kınanmıştır. Takvâ sahibi mü'minler, Allah'ın çizmiş olduğu sınırlara riâyet ederken dünyadan da nasiplerini unutmazlar. Üzerlerinde hakları bulunanlara zulmetmez, Allah'ın hakkına da tâbi olurlar. Dolayısıyla takvâyı doğru anlamak mühim bir mesele olmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Çalışmanın ilk bölümünde takvâ kavramının Câhiliye dönemindeki anlamı ve İslâm ile beraber nasıl anlamlar kazandığı üzerinde durulmuştur. Bunun yanında takvâ kavramına anlamca yakın olan kelimelere de yer verilmiştir. Bunun nedeni, bazı hadislerde takvâ kavramı kullanılırken, hadisin farklı rivayetlerinde takvâ kelimesine yakın anlam taşıyan kelimelerin kullanılmasıdır. Söz konusu hadisler de incelenerek genel bir takvâ modelinin ortaya çıkması sağlanacaktır.

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde takvâ kavramının, Kur'ân'daki kullanım yerlerine ve muttakîlerin özelliklerine yer verilmiştir. Aynı zamanda takvâ-mü'min ilişkisi üzerinde durularak mü'minler için takvâyı sahip olmanın gerekliliğinden

⁵ Ahzâb, 33/21. Komisyon, *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2020.

bahsedilmiştir. Bu bölüm daha önce birçok çalışmaya konu olması hasebiyle sadece genel hatlar çizilmiştir.

Çalışmanın Üçüncü Bölümü'nde ise ekseriyetle *Kütüb-i Tis'a*'da yer alan, takvâ kelimesinin ve müştaklarının geçtiği hadisler bir araya getirilerek Hz. Peygamber'in takvâ anlayışı ortaya konulmuştur. İlgili hadislerin tahric ve değerlendirilmesi yapılarak çalışmaya alınan hadislerin sıhhat durumu dipnotlarda incelenmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmanın ilk bölümünde takvâ kavramının, klasik sözlüklerdeki anlamına ve Câhiliye şiirlerindeki örneklerine değinilmiştir. Daha sonrasında İslâm âlimlerinin takvâyâ yüklediği anlamlara yer verilmiştir. Bunun yanında takvânın müradifleri zühd, havf, haşyet ve vera'nın da sözlük ve ıstılahî anlamları incelenerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

İkinci Bölüm'de takvânın, müştaklarıyla beraber Kur'ân'da geçtiği tüm âyetler tablo halinde gösterilmiştir. Daha sonrasında takvâ emrinin bulunduğu âyetler, başlıklar hâlinde ele alınarak ilgili âyetler tefsirleriyle beraber incelenmiştir. Takvâ-mü'min ilişkisine dair, Kur'ân'daki ilgili âyetlerden ve peygamberlerin tebliğ metodundan yola çıkılarak bir değerlendirme yapılmıştır. Son kısımda ise muttakîlerin, Kur'ânda geçen vasıflarına yine aynı metotla değinilmiştir.

Çalışmanın Üçüncü Bölüm'de ise takvâ kavramının geçtiği hadisler bir araya getirilip veri toplama ve analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu bölümde yer alan hadislerin geçtiği tüm kaynaklara dipnotta yer verilmiştir. Aynı zamanda ilgili hadislerin sıhhat durumları, geçtiği tüm eserlerdeki isnadları ile değerlendirilmiştir. Hadislerin sıhhat derecelerindeki ıstılahların anlamları da yine dipnotlarda açıklanmıştır. Çalışmanın son kısmında Hz. Peygamber'in takvâ mefhumu ortaya konulup hadislerin tahric ve sıhhatleri tablo hâlinde sunulmuştur.

Çalışmada yer alan âyetlerin mealinde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân Yolu Meali* esas alınmıştır. Takvâ kavramı ve ona yakın anlam taşıyan kelimelerin sözlük manalarında; İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemu Mekâysi'l-Luga*, el-Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sıhah Tâcu'l-Luga*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311)

Lisânu'l-Arab ve el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsu'l-Muhit*'ine başvurulmuştur. Istılahta ise Rağîb el-İsfahânî'nin (ö. 5./11.yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât*'ı, İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhya'sı* ve *Kimyâ-yı Saadeti*'ne, Ferîduddîn Attâr'ın (ö. 618/1221) *Tezkiretü'l-Evliya'sı*, el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *et-Ta'rifât*'ı, Diyanet İşleri Başkanlığının hazırlamış olduğu *Dini Kavramlar Sözlüğü*'ne, Hüseyin Kerem Ece'nin *İslâm'ın Temel Kavramları*, Ali Ünal'ın *Kur'an'da Temel Kavramlar* isimli eserleri ile *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* kullanılmıştır. Câhiliye dönemi şiirlerinde ise Mufaddal ed-Dabbî'nin (ö. 178/794) *el-Mufaddaliyyât*, el-Câhız'ın (ö. 255/869) *el-Beyân ve't-Tebyîn* ve İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *eş-Şi'r ve's-Şuarâ* isimli eserlerine başvurulmuştur.

Yine çalışmada yer alan âyetlerin tefsiri için Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân*'ı, en-Neseî'nin (ö. 537/1142) *et-Teysîr fi't-Tefsîr*'i, İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zâdü'l-Mesîr fi'lmi't-Tefsîr*'i, Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihi'l-Ğayb*'ı, es-Semerkindî'nin (ö. 860/1456) *Bahru'l-Ulûm'u*, Ebüssuûd'un (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*'i, İsmâîl Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-Beyân*'ı, Elmalılı'nın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* ve Diyanet İşleri Başkanlığının *Kur'an Yolu Meal ve Tefsiri*'nden faydalanılmıştır.

Çalışmada kullanılan hadisler için *Kütüb-i Tis'a*'dan, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *ez-Züh'd*, el-Bezzâr (ö. 292/905) ve Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919) *Müsned*lerinden ve Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cem*lerinden faydalanılmıştır. Hadislerin şerhine İbn Battâl'ın (ö. 449/1057) *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî'sine*, el-Mâzerî'nin (ö. 536/1141) *el-Mu'lim bi-Fevaidi Müslim*'i, İbn Receb el Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Câmiu'l-Ulum ve'l-Hikem*'ine, el-Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Feyzu'l-Kadir ve el-İthafu's-Seniyye'sine*, es-Sindî'nin (ö. 1138/1726) *Haşiyetü's-Sindî'sine*, el-Azîmâbâdî'nin (ö. 1911) *Avnu'l-Ma'bûd*'una, el-Mübârekpûrî'nin (ö.1935) *Tuhfetü'l-Ahvezi*'ne, Haydar Hatipoğlu'nun *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*'ne başvurulmuştur. İlgili hadislerin sıhhat durumu için muhakkiklerin görüşlerinin yanı sıra, el-Elbânî'nin (ö. 1999) *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, *Sahîhu'l-Câmi'i's-Sagîr ve Ziyâdâtüh*, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, *Sahîhu Sünenü'n-Nesâî*, *Zaifu Süneni't-Tirmizî* ve *Zaifu't-Terğîb ve't-Terhîb* eserlerinden yararlanılmıştır.

Hadis ıstılahlarının anlamlarında ise Abdullah Aydınlı'nın *Hadis İstılahları Sözlüğü* kullanılmıştır.

1. BÖLÜM

KAVRAMLAR VE TANIMLAR

Bu bölümde; takvâ ve takvâyâ anlamca yakın olan kavramlar incelenmiştir. Özellikle takvâ (التقوى), havf (الخوف), haşyet (خشية), vera' (الورع) ve Zühd (الزهد) terimleri ele alınmıştır.

1. TAKVÂ ve TAKVÂYA ANLAMCA YAKIN OLAN KAVRAMLAR

Bu kısımda doğrudan veya dolaylı olarak konu ile ilgili olan takvâ, havf, haşyet, vera, zühd, terimleri üzerinde durulacaktır. Yer yer âyetler, hadisler, Câhiliye şiirleri ve İslâm âlimlerinin görüşlerinden misaller verilerek konu tahlil edilecektir.

1.1. Takvâ (التقوى)

Kökü Arapça olan "Takvâ" ve "İttikâ" kavramları, "وقى" sülâsî fiiline ait "وقاية" ve "تقي" masdarından türetilmiştir. "Vikâye ve takyün" sözlükte, bir şeyi korumak, saklamak, himaye etmek, çekinmek, örtünmek, zarar verecek şeylerden kaçınmak ve tehlikelere karşı korunmak, aşırı derecede sakınmak gibi anlamlara gelir.⁶ Dolayısıyla takvâ terimi, "İnsanın kendi canını korktuğu herhangi bir şeyden sakındırması" anlamına gelmektedir.⁷ Günümüzde takvâ kavramı tamamen dinî bir terim olmakla birlikte İslâm öncesinde, daha dar anlamda kullanılmıştır. Arap toplumunda, insanlar yaşadıkları çöl ortamında birçok tehlikeyle karşı karşıya kalıyorlardı. Bu nedenle, takvâ kelimesi, fiziksel tehlikelerden korunmak, zararlı durumlardan kaçınmak veya güvende olmak anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda

⁶ el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah Tâcu'l-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1407/1987, C. 6, s. 2527; Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Kahire, 1399/1979, C. 6, s. 131; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd., Dâru'l-Meârif, Kahire, 1399/1979, C. 6, s. 4901-4902; el-Firûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, thk. Enes Muhammed es-Sânî, Zekeriyya Câbir Ahmed, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1429/2008, s. 1775. *el-Kâmûsu'l-Muhîr*'te isim olan تقوى'nın asıl hâli تقيا dir. Buradaki ي harfini isim ve sıfat arasında fark olması için و harfine kalbettiiler/çevirdiler ifadesi geçmektedir.

⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1430/2009, s. 881; Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid, *Keşşâfü Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dahrûc, Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Beyrut, 1417/1996, C. 1, s. 501.

takvâ insanların güvenliklerini sağlamak için aldıkları önlemleri de ifade etmekteydi.⁸ Izutsu (ö. 1993) takvâyı “hayvan yahut insan, canlı bir varlığın dışarıdan gelecek bir tehlike karşısında kendisini koruma biçimi” olarak ifade etmiştir.⁹ Kelime bu yönüyle maddî bir tehlikeden korunma anlamına gelirken, İslâm’ın gelmesiyle başka bir boyuta evrilmiştir.¹⁰

Takvânın bir diğer müştakı olan “ittikâ” kelimesi, zarar ve elem verecek şeylerden sakınmak, kendini muhafaza etmek demektir. Bu bağlamda “ittikâ” ve onun ismi “takvâ” güçlü bir himaye altına girmek, kendini iyice korumak olup korkmak, sakınmak, çekinmek manasına gelmektedir.¹¹ İbn Side’ye (ö. 458/1066) göre “ittikâ”, “iki şey arasına engel koymaktır”. Birisinin kılıç darbelerinden kendisini kalkan ile koruması gibi.¹² Örneğin Uhud Savaşı’nda Hz. Peygamber’i eliyle korumaya çalışan Talha b. Ubeydullah’tan bahsedilirken bu anlama rastlanılmaktadır “(رَأَيْتَ يَدَ طَلْحَةَ) Uhud gününde Talha’nın elini zarar görmüş olarak, Hz. Peygamber’i korumaya çalışırken gördüm”.¹³

“Takvâ/ittikâ” kavramı, Câhiliye şiirlerinde sıklıkla beyitlerde kullanılmaktadır. Yukarıda belirtildiği ve örneklerde de görüleceği üzere Câhiliye Arapları bu kelimeyi Kur’ân-ı Kerîm’in kullandığı boyuttan ziyade, maddî anlamda bir şeyden korunmak, çekinmek anlamlarında kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in doğru anlaşılmasında kelimelerin Câhiliye dönemindeki kullanım alanları önem arz ettiği

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. 6, s. 4901-4902.

⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsân*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975, s. 20.

¹⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, C. 1, s. 99.

¹¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2021, C. 1, s. 286-287.

¹² Ebû’l-Hasen Ali b. İsmail b. Side, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1417/1996, C. 4, s. 61.

¹³ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu’l-Buhârî*, Dâru’t-Tâ’sil, Kahire, 1433/2012, “Meğâzi”, 17; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., Dâru’r-Risaleti’l-Alemyyye, Beyrut, 1430/2009, “Mukaddime”, 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2001/1421, C. 3, s. 9, H. No: 1385. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 1, s. 96; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 3, s. 9. Sahih Hadis: Senedin başından sonuna kadar sika ravilerin birbirinden rivayet ettiği, şazz ve muallel olmayan muttasıl merfu hadis. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 134. Sika: Adalet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşıyan ravi. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 138. Şazz: Sika olan ravinin, sikalara veya kendisinden daha sika olana veya olanlara muhalif olarak rivayet ettiği hadis. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 143. Muallel: Ancak mütehasıs hadis alimlerinin fark edebilecekleri gizli bir kusuru bulunan hadis. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 102.

için “ittikâ” kelimesinin Câhiliye şiirlerinde kullanımını tetkik etmek önem arz etmektedir.

سَقَطَ النَّصِيفُ وَلَمْ تُرْدِ إِسْقَاطُهُ ... فَتَنَّاوَلْتُهُ وَاتَّقَنَّا بِالْيَدِ

“(Üzerindeki) peçe düştü, oysa onu düşürmek istemedi, (yerden) onu aldı ve bizi eli ile korudu.”¹⁴

فَادْنَتْ قَنَاعاً دَوْنَهُ الشَّمْسُ وَاتَّقَتْ ... بِأَحْسَنِ مَوْصُولَيْنِ كَفَّ وَمِعَصَمَ

“Kendisini güneşten koruyan örtüyü attı ve kendisini en güzel iki organ olan el ve bilekle korudu.”¹⁵

تَتَّقِي الْأَرْضَ وَصَوَانَ الْحَصَى ... بِوَقَاحٍ مُجْمَرٍ غَيْرِ مَعَرٍ

“Dişi deve, sert, yoğun taşların olduğu yer ve mekânda etrafındaki tüyleri dökülmemiş sağlam/ sert (tırnaklarıyla) kendini (yaralanmaktan) korur.”¹⁶

Câhiliye şiirlerinde görülen anlamın hadislerde de örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin bir hadiste Enes b. Malik (ö. 93/711-12), sefer esnasında kendilerini güneşten, elleriyle koruyan sahâbîlerden bahseder “وَمِنَّا مَنْ يَتَّقِي الشَّمْسَ”) Aramızda eliyle güneşten korunan kimseler vardı.”¹⁷ Yine Enes b. Malik namaz kılacakları vakit, sıcağın korunmak için elbiselerinin üzerlerine secde ettiklerinden bahsetmektedir “(فَسَجَدْنَا عَلَى ثِيَابِنَا اتَّقَاءَ الْحَرِّ) “Sıcaktan korunmak için elbiselerimizin üzerine secde ettik.”¹⁸ Hz. Peygamber’in namazda secde esnasında soğuktan

¹⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1423/2002, C. 1, s. 168.

¹⁵ el-Câhîz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb, *el-Beyân ve 't-Tebyîn*, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, 1423/2002, C. 2, s. 158.

¹⁶ Mufaddal ed-Dabbî, Ebû'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ, *el-Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şakîr ve Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1361/1942, s. 86.

¹⁷ Müslim, “Siyâm”, 100.

¹⁸ Buhârî, “Mevâkîf”, 10; Müslim, “Mesâcid”, 191; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil Kurra, Dâru'r-Risâle, Beyrut, 1420/2009, “Salât”, 4; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *Sünenü 't-Tirmizî*, thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe, Dâru'l-Hadâra, Riyad, 1436/2014, “Sefer”, 411; Nesâî, *Sünenü 'n-Nesâî*, thk. Muhammed Rıdvân ve Muhammed Enes Mustafa el-Hanne, Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye, Beyrut, 1439/2018, “İftitâh”, 149; İbn Mâce, “İkâme”, 64; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 33, H. No: 11970. Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerinde “اتَّقَاءَ” ifadesi bulunmamaktadır. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, Elbânî ve *Sünenü 'n-Nesâî* muhakkiki Muhammed Rıdvân hadis için “sahih” demiştir. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahihu Süneni 't-Tirmizî*, Mektebetü'l-Meârif li'l-Neşri ve't-Tevzîi, Riyad, 1420/2000, C. 1, s. 323; Nesâî, *Sünenü 'n-Nesâî*, C. 2, s. 378; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 2, s. 156; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 33; *Sünenü Ebî Dâvûd* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, Ebû Dâvûd'un rivayeti için “hasen” ifadesini kullanmıştır. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 1, s. 300. Hasen: Adalet ve zabt sahibi olan, ancak zabt yönünden sahih hadis

korunmak için elbiselerinin üzerine ellerini koyduğu “(يَقِيهِ بَرْدُ الْحَصَى) Çakılların soğukluğundan korunur” şeklinde rivâyet edilmiştir.¹⁹ Bir başka hadiste Hz. Peygamber, sineklerin tehlikelerden kanadıyla korunduğunu söylemiş “(إِنَّهُ يَنْقِي) (بِجَنَاحِهِ) Kanadıyla kendisini korur.”²⁰ Hz. Peygamber’e zarar vermek için hareket eden Ebu Cehil’in de ona zarar vereceği sırada ansızın gerisin geriye dönüp elleriyle bir şeyden korunduğu “(وَهُوَ يَنْكُصُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَيَتَّقِي بِيَدَيْهِ) Geriye doğru çekilip elleriyle kendisini korumaya çalışıyordu” şeklinde rivâyet edilmiştir.²¹

Netice itibarıyla “takvâ/ittikâ” kelimesi, örnek verdiğimiz Câhiliye şiirlerinde de görüldüğü üzere, maddî tehlikelere karşı korunmak anlamına gelmektedir. Ayrıca farklı şiirlerde sakınmak, örtünmek gibi anlamları taşımakta olup dinî bir anlama sahip değildir. Bu yönüyle “takvâ/ittikâ”, kişinin kendisiyle korktuğu şey arasına koruyacak bir engel koymasındır. Dolayısıyla kişinin bir vasıta ile kendisini korumasıdır.²²

Istılahta “takvâ” kavramı, İslâm’dan sonraki süreçte maddî anlamdan ziyade, manevî anlamı da içine alarak daha geniş bir manaya çevrilmiştir.²³ Böylece herhangi bir dış tehlikeden sakınmak, korunmak manasına gelen kelime; Allah’tan alıkoyan şeylerden sakınmak, nefse hoş gelen hazları terk etmek ve yasaklardan sakınmak manasına gelmektedir.²⁴ Dolayısıyla takvâ, kulun kendisini, Allah’ın korumasına girerek ahirette ona zarar ve eziyet verecek şeylerden sakınması, bir başka ifadeyle günahlardan berî olup iyiliklere iltizam etmesi şeklindedir.²⁵ Aynı zamanda “takvâ”,

ravilerinin derecesine ulaşmayan kimseler tarafından muttasıl bir senedle rivayet edilen, şazz olmayan, illetsiz (kusursuz) hadis. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 68.

¹⁹ İbn Mâce, “İkame”, 64. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 2, s. 155. Zayıf: Sahih veya hasen hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşımamakla beraber mevzu (uydurma) olduğu da söylenemeyen hadis. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 16.

²⁰ Buhârî, “Bedü’l-Halk”, 16; Ebû Dâvûd, “Etime”, 48; İbn Mâce, “Tıb”, 31; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdірrahmân b. el-Fadl, *Sünenü’l-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Dâru’l-Muğnî, by, 1412/2000, “Etime”, 12; Ahmed b Hanbel, *el-Müsned*, C. 12, s. 46, H. No: 7141. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 5, s. 654; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 4, s. 540; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 2, s. 1297; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 12, s. 46.

²¹ Müslim, “Münâfikûn”, 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 14, s. 425, H. No: 8831. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 14, s. 425.

²² İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsân*, s. 233.

²³ İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsân*, s. 20.

²⁴ el-Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *et-Ta’rifât*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983, s. 65.

²⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 1, s. 286-287.

şirkten uzak durmak, büyük ve küçük günahlardan sakınmak, kalbi işgal eden her şeyden uzaklaşıp tam anlamıyla kulun Rabb'ine teveccüh etmesi manalarında da kullanılmıştır.²⁶

İslâmî literatürde takvâ için yapılan bazı tanımlar şöyledir: Hz. Ali (ö. 40/661), "Takvâ, gûnahta ısrarı ve işlenen taatlerle avunmayı bırakmaktır"²⁷ derken Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720): "Takvâ sahibi olmak; sadece geceleri ibadetle, gündüzleri oruçlu olarak geçirmek demek değildir. Fakat asıl takvâ Allah Teâlâ'nın farz kıldıklarını eda etmek ve haram kıldığı şeylerden uzak durmaktır. Bunların üstüne hayırlı ameller işlerse bu onun için hayır üstüne hayır olur"²⁸ ifadesini kullanmıştır. Hasan el-Basrî (ö. 110/728) takvâyı, "Allah'tan gayrısını Allah'a tercih etmemek ve tüm işlerin Allah'ın katında olduğunu bilmektir" şeklinde açıklarken, İbrahim b. Ethem (ö. 161/778), "Takvâ, insanların ve meleklerin kulun gönlünde onu Allah'tan uzaklaştıracak herhangi bir kusur bulmamasıdır" tanımını yapmıştır.²⁹ İmam Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre "takvâ", bireyin kendisiyle masiyet arasında, masiyeti terk etmede kuvvetli bir sabır ve gayret göstererek kalbini, o günahı hiç işlememiş gibi temizlemesidir. Aynı zamanda mübah ve helal olsa da faydasız olan şeylerden kaçınmasıdır.³⁰ Yüce Allah'ın mahlûkatını incitmekten uzak durup iyilik etmektir. Dolayısıyla takvâ, helal olan şeylerde israfa girmekten kaçınmak, dinin esaslarına zarar verecek her hareketten uzak durmaktır. İmam Gazzâlî sözüne devam ederek takvâyı iki kısma ayırır. Bunlardan ilki, takvânın asgari derecesi olup Allah Teâlâ'nın haram kıldığı ve yasak ettiği şeylerden sakınmaktır. Çünkü bunlardan sakınmak kesin olarak emredilmiştir. İkinci kısım ise derece olarak daha yüksek olup tedbiren yasak kılınan, helal olup da bu fiillerde aşırı gidilen kısımlardır. Bu fiillerden sakınmak gerekir. Burada kul, iradesiyle hareket ederek tercihte bulunur. Bu tercihe bağlı olarak Allah katında yükselir veya alçalır.³¹

²⁶ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, C. 1, s. 99.

²⁷ Fahrüddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fadl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420/1999, C. 2, s. 268.

²⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulum ve'l-Hikem*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr, Dâru's-Selâm, Kahire, 1424/2004, C. 1, s. 268.

²⁹ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. 2, s. 268.

³⁰ el-Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Ahmed, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., C. 2, s. 96.

³¹ el-Gazzâlî, *Abidler Yolu*, çev. Yaman Arıkan, Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 1968, s. 79-82.

Ömer Nesefî (ö. 537/1142) de tefsirinde şunları aktarmıştır: “Takvâ, uzuvları kötü alışkanlıklardan alıkoymak, kalpteki çeşitli duyguları kontrol altına almak; kulağın boş sözleri dinlemesinden, gözün boş eğlencelere bakmasından, dilin gereksiz konuşmalar yapmasından, mideyi aşırı yemek yemekten, ayakları kötü arkadaşlara yürümekten, nefsin çirkin işler yapmasından kaçınmak; kalpteki çeşitli duyguları kontrol altına almak, engellerden uzaklaşmak ve kirlilerden arınmaktır. Kim takvâsını açık bir şekilde sergilerse, ihlâsı da açık olur; kim takvâsını gizlice yaşarsa, ihlâsı da gizli olur. Böylece kul, Kelamullah’ı işitmekten, Hakk’ı görmekten, Hak ile konuşmaktan, Hakk’ın mükâfatını kavramaktan ve Allah’a yakınlaşma ile doğruluk makamına ulaşmaktan nasibini alır. Kalbi Allah’ı görmekten, ruhu Allah’a yakın olmaktan ve sırrı Allah’ın lütfundan payını alır ve tüm benliği Allah için ve Allah ile olur.”³²

Seyyid Kutub (ö. 1966) “takvâ” hakkında; kalbe hidâyet kaynağı olan Kur’ân’dan faydalanma ehliyeti veren nitelik, kalbin kilitlerini açarak, nurun içeri girip oradaki görevini yapmasını sağlayan unsur; kalbi, yararlı olanı alıp özümsemeye ve kabul etmeye hazırlayan bir özellik olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’le hidâyete ulaşmak isteyen kulun yapması gereken ilk iş; samimi ve halis bir kalple ona yaklaşması, bu gayretini saygı ve korku dolu bir kalp ile sürdürmesidir. Ayrıca böyle bir kalbin dalâlete düşmekten veya sapıklık tuzağına yakalanmaktan kesinlikle imtina etmesi gerekir. O zaman Kur’ân, sırlarını ve nurlarını açar ve bunları; kendine müttakî, korkan, hassas bir tavırla yaklaşan, ondan nur ve sırları almaya hazır olarak gelen kalbin içine inci misali dizer. Bir gün Ömer b. el-Hattab (ö. 23/644), Ubey b. Kâb’a (ö. 33/654) takvânın mahiyetini sormuş. Ubey b. Kâb da cevaben ona: Sen hiç dikenli bir yolda yürümedin mi? demiş. Hz. Ömer: Tabiki yürüdüm diye cevap verince Ubey, peki yürürken ne yaptın? diye sormuş, Hz. Ömer de: Dikkatli oldum ve dikenlerin batmaması için çalıştım deyince Ubey: İşte takvâ budur, cevabını vermiştir. Bu örnekten hareketle takvâ; kalbin duyarlı bir hâl alması, şuurda berraklık, şehvet ve hırslardan, bitmeyen istek ve emellerden, korku ve vesveselerden devamlı bir çekingenlik ve uzak durma hâlidir.³³

³² Necmeddin Ömer en-Nesefî, Muhammed b. Ahmed, *et-Tefsîr fi’t-Tefsîr*, çev. Muhammed Coşkun, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019, C.1, s. 336.

³³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, Dâru’s-Şurûk, Beyrut, 1423/2003, C. 1, s. 39.

Takvâ Kur'ân-ı Kerîm'de geldiği âyete göre farklı manalarda kullanılmıştır. Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) *Tefsîru'l-Kebîr*'inde takvâ kavramının Kurân'da beş farklı manada kullanıldığını zikretmiştir.³⁴

- 1- “İman” anlamında kullanılmıştır. “...onları takvâ sözüne bağlı kıldı ...”,³⁵ “...Allah'ın kalplerini takvâ hususunda sınadığı kimselerdir ...”³⁶ âyetleri bu anlamı ihtiva etmektedir.
- 2- “Tevbe” anlamında kullanılmıştır. “Şâyet Ehl-i kitap iman edip gûnahtan sakınma çabası göstermiş olsalardı ...”³⁷ ve “O ülkelerin halkı inansalar ve gûnahtan sakınsalardı ...”³⁸ âyetleri bu anlamı kapsamaktadır.
- 3- “İtaat” anlamında kullanılmıştır “...Benden başka tanrı olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin ...”³⁹ ve “Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir, ben de sizin Rabb'inizim. Onun için yolumdan çıkmaktan sakının.”⁴⁰ âyetleri bu anlamı muhtevîdir.
- 4- “Günahları terk etmek” anlamında kullanılmıştır. “...Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz”⁴¹ âyeti bu anlamı kapsamaktadır.
- 5- “İhlâs” anlamında kullanılmıştır “...Âyetlerimi az bir karşılığa satmayın. Yalnız benden korkun.”⁴² ve “Evet, bu böyledir. Kim Allah'a ait nişânelere saygılı davranırsa, bu kalplerin takvâlı olmasındandır.”⁴³ âyetleri bu anlamı ihtiva etmektedir.

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe'ye çevirilerinde “takvâ” kelimesine “Allah korkusu”, “korku” ve “korkmak” manası verilmiştir. Müfessir Gezgin, “takvâ” kelimesine “korkmak” gibi anlamlar vermenin ne “birebir çeviri” olduğunu, ne de “uyarlama çeviri” olduğunu ifade eder. Ona göre kelimeye bu şekilde bir anlam vermek, Yüce Yaratıcı hakkında zihinlerde yanıltıcı bir çağrışım ve kötü yorumlara

³⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. 2, s. 268.

³⁵ Fetih, 48/26.

³⁶ Hucurât, 49/3.

³⁷ Mâide, 5/65.

³⁸ A'râf, 7/96.

³⁹ Nahl, 16/2.

⁴⁰ Mü'minûn, 23/52.

⁴¹ Bakara, 2/189.

⁴² Bakara, 2/41.

⁴³ Hac, 22/32.

sebebiyet vermektedir.⁴⁴ Fiilin kökünde “korkmak” anlamı olmakla beraber bu korkunun, korkunç bir şeyden imtinayı değil, sevenin sevdiğine karşı hassasiyetini, onu kırmaktan çekincesini, Yaratan’a karşı derin bir hürmet içerisinde olmayı ve sorumluluğu ifade eder.⁴⁵ Bu bağlamda “takvâ” mutlak/salt anlamda “korku ya da korkmak” gibi bir manaya gelmez. “Takvâ” saygı içerisinde, sorumluluklarını yerine getirememesi endişesinden doğan bir duygudur.⁴⁶ Seyhan ise takvâyı “Yüce Allah’a, kendine, insanlara ve tüm mahlûkata karşı sorumluluk bilinciyle hareket etme; hassasiyet, farkındalık ve duyarlılık sahibi olma” şeklinde açıklamaktadır.⁴⁷

Özetle takvâ, dinî terminolojide kulun Allah’ın emir ve yasaklarına hakkıyla tâbi olması, Allah’tan derin bir saygı ve hürmetle korkması, kendisini azaba götürecek her türlü kötü işten kendisini koruması ve bu şekilde imanla beraber nefsi tezkiye etmesi, ibadette ihlas ve samimiyet göstererek Hz. Peygamber’e tam anlamıyla tâbi olmak manasına gelmektedir.

Takvâ/ittikâ terimine yakın olan havf, haşyet, vera‘ ve zühd gibi başka kavramlar da vardır. Bu kavramların anlamına vakıf olmak, takvâyı ve takvânın bir Müslüman açısından ehemmiyetini anlamak da çok önemlidir.

1.2. Havf (الخوف)

Sözlükte, “korkmak, endişe duymak, ürkmek, istenmeyen bir şeyin meydana gelmesi”⁴⁸ anlamına gelen “havf” kavramı, “kötü sayılan bir şey olacağını veya sevilen bir şeyin yitirileceğini beklemekle oluşan korku” şeklinde tarif edilmiştir.⁴⁹ İmam Gazzâlî havf kavramını “kişinin gelecekte hoşlanmadığı bir şeyle karşılaşma düşüncesiyle yanıp üzülmesi”⁵⁰ şeklinde açıklamıştır. Havf, insanın her nefes alışında

⁴⁴ Ali Galip Gezgin, “Kur’ân Meallerinde Takvâ Kelimesinin Türkçe’ye Çeviri Sorunu”, *İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2005, C. 7, S. 14, s. 201.

⁴⁵ Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, C. 39, s. 484.

⁴⁶ Gezgin, “Kur’ân Meallerinde Takvâ Kelimesinin Türkçe’ye Çeviri Sorunu”, s. 201.

⁴⁷ Ahmet Emin Seyhan, “Teorinin Pratiğe Yansıması Hâli: Hz. Muhammed’in Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık 2023, C. 51, S. 2, s. 155.

⁴⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 303; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. 2, s. 1290.

⁴⁹ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, s. 101.

⁵⁰ el-Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-Dîn*, C. 4, s. 155.

“Azap görebilirim” diye endişe duyması, korkulan varlığın (Allah’ın) hatırlanmasından sebep kalbin elem hissetmesi ve harekete geçmesidir.⁵¹

Kur’ân’da korku; istenilen, yerilen ve insanın fitratı gereği tabî olan şeklinde üçe ayrılır. Allah’tan, Allah’ın azabından, ahiret gününden, hesabın kötüsünden, adaleti yerine getirmemekten, Allah’ın koyduğu sınırlara uymamaktan kaynaklanan korku makbuldür. İnsî ve cinnî şeytanlardan ve putlardan korkmak ise Kur’ân’da yerilen korku türlerindendir.⁵² Hz. Mûsâ’nın karıştığı bir olay neticesinde yakalanıp öldürülme korkusu,⁵³ Hz. Peygamber’in ashâbının, azlıklarından dolayı kendilerine bir zarar gelecek endişesiyle duydukları korku⁵⁴ ve Hz. Yakub’un oğlu Hz. Yusuf’u kurt kapar endişesiyle duyduğu korku⁵⁵ fitratın sonucu olan bir korku türüdür.⁵⁶

Kur’ân’da makbul görülen korku türleri sırasıyla şunlardır:

1. Allah korkusu,⁵⁷ Kur’ân’da teşvik edilen korkulardan biridir ancak Allah korkusu; insanın karanlıktan, açlıktan, yırtıcı hayvanlardan ve düşmandan korkması gibi bir korku değildir. İnsan hataları sebebiyle Allah’ın rahmet, mağfiret, rıza, sevgi, dostluk ve nimetlerden mahrum kalmaktan, ilahi huzurda hesap vermekten, dünya ve ahirette azaba uğramaktan korkar.⁵⁸
2. Gıyabında Allah’tan korkmak,⁵⁹ kulun görmediği ve huzuruna varmadığı hâlde Allah’tan korkmasıdır.⁶⁰
3. Allah’ın makamından korkmaktır.⁶¹ Burada kastedilen mana, kulların dünya hayatında yaptığı her davranıştan dolayı hesap vermek üzere Rahmân’ın huzuruna varacak olmaları ve bu hesap gününden korkmalarıdır.⁶²

⁵¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu’s-Sâlikîn*, çev. Ali Ataç vd., İnsan Yayınları, İstanbul, 1990, C. 1, s. 397.

⁵² Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 2009, s. 215.

⁵³ Kasas, 28/18.

⁵⁴ Enfâl, 8/26.

⁵⁵ Yusuf, 12/13.

⁵⁶ Ali Ünal, *Kur’ân’da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990, s. 508.

⁵⁷ “...Mü’min iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.” Ali İmran, 3/175.

⁵⁸ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 215.

⁵⁹ “Sen ancak Zikr’e (Kur’ân’a) uyanı ve görmediği hâlde Rahmân’dan korkan kimseyi uyarırsın...” Yasin, 36/11.

⁶⁰ Bu durum her ne kadar “havf” kavramı içerisinde değerlendirilse de “haşyet” kelimesi ile de doğrudan alakalıdır. Ünal, *Kur’ân’da Temel Kavramlar*, s. 509.

⁶¹ “Rabbinin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır.” Rahman, 55/46.

⁶² Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 215.

4. Allah'ın va'idinden korkmaktır.⁶³ Yüce Allah mü'minleri cennetle müjdelemiş, kâfir ve münafıkların sonunun ise cehennem olacağını haber vermiştir. İşte mü'min, cennet ve onun nimetlerinden mahrum kalmaktan, Allah'ın elem verici azabına uğramaktan korkmaktadır.⁶⁴
5. Allah'ın azabından korkmaktır.⁶⁵ Yüce Allah'a, onun bir olduğuna, Allah'ın meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etmeyip bunları yalanlayanların ve Allah'a isyan edenlerin azaba uğrayacağı Kur'ân'da bildirilmiştir. Mü'min bu kabahatleri işlemekten, inkâr, isyan ve zulüm nedeniyle Yüce Allah'ın azabına uğramaktan korkar. Allah korkusu insanın başışlanmaktan mahrum kalması ve azaba uğrama endişesi taşımasıdır. Şüphesiz ki Allah'ın azabı büyük,⁶⁶ alçaltıcı,⁶⁷ şiddetli,⁶⁸ korkunç,⁶⁹ sert⁷⁰ ve kötü⁷¹ bir azaptır. İşte mü'minler bu azaba uğramaktan ve Allah'ın rahmetinden mahrum kalmaktan korkarlar.⁷²
6. Ahiret gününden korkmaktır.⁷³ İnsanoğlu dünya hayatından yaptığı işlerin her zerresinden hesaba çekilecektir.⁷⁴ Dünya hayatı gelip geçicidir ve asıl hayat ahiret hayatıdır. Bunun bilincinde olan insan yaptığı davranışlar neticesinde ahiret gününde cezalandırılmaktan korkar ve bu korku Allah'ın makamına duyulan korku ile birliktedir.⁷⁵

Görüldüğü üzere “takvâ” ve “havf” kavramları birbiri ile yakından ilişki içerisindedir. Takvâ, kişinin kendisini azaba götürecek, Allah'ın rahmetinden uzaklaştıracak davranışlardan sakınmasıyken, havf da azaptan ve Allah'ın rahmetinden uzaklaşmaktan duyduğu kaygı ve korkuyu ifade etmektedir.

⁶³ “...Bu, makamımdan korkan ve tehdidimden sakınan kimseler içindir.” İbrahim, 14/14.

⁶⁴ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 215.

⁶⁵ “Hiç şüphesiz senin Rabbin hem başışlama sahibidir hem de elem dolu bir azap sahibidir.” Fussilet, 41/43, “...Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın başışlaması ve hoşnutluğu vardır...” Hadid, 57/20.

⁶⁶ Bakara, 2/7.

⁶⁷ Bakara, 2/90.

⁶⁸ Bakara, 2/165.

⁶⁹ İsrâ, 17/57.

⁷⁰ Lokmân, 31/24.

⁷¹ Zümer, 39/24.

⁷² Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 215.

⁷³ De ki: “Eğer ben Rabbime isyan edersem, şüphesiz büyük bir günün azabından korkarım.” Zümer, 39/13.

⁷⁴ Zilzâl, 88/7-8.

⁷⁵ Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 507.

1.3. Haşyet (خشية)

Sözlükte “haşyet”, havf yani korkmak, endişelenmek manalarına gelmektedir.⁷⁶ Havf genellikle hissedilen ve marifete tâbi bir işarete dayanarak gösterilen şeyden korkma anlamına gelirken⁷⁷, “خَشِيَ” fiilinin masdarı olan “haşyet” ise “korkulanı bilerek saygıyla ortaya çıkan bilinçli bir korku hâlidir.”⁷⁸ Bu yönüyle “haşyet” kelimesi “havf” kelimesinden daha özeldir. Çünkü haşyet bilgiye dayalıdır.⁷⁹ Dolayısıyla haşyet saygı ve bilgiyle beraber bulunan bir korkudur. Haşyet sadece mutlak bir korku değil, aynı zamanda muhabbet ve ta‘zimi içerisinde barındıran saygılı bir korkudur.⁸⁰

Istılahta Cürcânî (ö. 816/1413); “haşyet istikbalde kötü bir şeyin vaki olacağını beklemek veya hissetmek nedeniyle kalbin ızdırap duymasıdır. Bu, bazen de Allah'ın celâl ve heybetini bilme nedeniyle olur. Nebîlerin haşyeti bu türdendir”⁸¹ demiş; Allah Rasûlü’nün (s.a.s), “*Ben sizin Allah’a karşı en çok sorumluluk içerisinde olanınız ve en çok haşyet duyanınızım*”⁸² hadisini de delil olarak kullanmıştır.

Öte yandan Yüce Allah'ın kendisine şah damarından daha yakın olduğunu, yaptığı her işi gördüğünü, yapıp söylediği her şeyden haberdar olduğunu bilenler, bu duruma ilme’l-yakîn ve hakka’l-yakîn olarak vakıf olanlar ancak haşyet sahibi olanlardır. Kişinin, kendisine saygı duyulan birisine veya amirine karşı onların bulunduğu anda takındığı tavır ile bulunmadıkları anda takındığı tavır farklıdır. Aynı şekilde kendisini sürekli Allah'ın izlediğini bilen ve hisseden kişinin de her hareketinde tutumu, bunları bilmeyen birisinin tutumundan çok daha farklı olacaktır. İşte haşyet, daima kudret sahibi Allah Teâlâ’nın huzurunda olma bilincidir.⁸³ Kur’ân’da bu duruma dikkat çekilerek “...Allah’a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar (Yahşâ)...” buyurulmuştur.⁸⁴ Dolayısıyla Allah'tan en çok korkan O’nu en iyi bilendir. Marifetullah kemale erdikçe kalbin yangın ve korkusu

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. 2, s. 1169.

⁷⁷ Ünal, *Kur’ân’da Temel Kavramlar*, s. 509.

⁷⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 283.

⁷⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu’s-Sâlikîn*, C. 1, s. 397.

⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 5, s. 532.

⁸¹ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, s. 98.

⁸² Buhârî, “Nikah”, 1; Müslim, “Siyam”, 74.

⁸³ Ünal, *Kur’ân’da Temel Kavramlar*, s. 509.

⁸⁴ Fatır, 35/28.

da çoğalır. Bu ateşin azalara yönelmesi onları isyandan çekmek, geçmişte yaptığı hatalardan dolayı kendisini ibadete vermek ve kendisini ahirete hazırlamakla olur. Bundan dolayı korku, gözyaşları akıtıp silmekle değil, kulun kendisini haramdan koruyup tâate yönlendirmesiyle olur.⁸⁵

Neticede “haşyet” kavramı, her ne kadar “havf” kelimesi ile aynı anlamları içinde barındırsa da haşyetteki korku marifetin bir sonucudur ve bu yönüyle havf’tan ayrılır. Takvâ, tehlikelerden bir sığınağa sığınmak, isabet edecek her türlü sıkıntıdan kulu koruyan bir kıyafetken “haşyet” ise, bu sığınak ve kıyafeti korumak, üzerine titremek ve tehlikelere karşı uyanık olmaktır.⁸⁶

1.4. Vera‘ (الورع)

Sözlükte, “utanmak, kaçınmak, ihtiyatlı olmak”⁸⁷ manasına gelen “vera” terimi, “haramlara düşmekten korkarak, şüpheli şeylerden sakınmak ve güzel amellere sınıksıkı sarılmak”⁸⁸ anlamında kullanılmaktadır. “Vera” ile “havf” kelimelerinin eş anlamlı olduğu da söylenmiştir. Nitekim Araplar, “Fılancâ beni korkuttu.” derken “vera” kelimesini kullanmışlardır.⁸⁹

Tabiîn’den Hasan el-Basrî’ye göre, “Vera’nın üç mertebesi vardır: Birincisi vera’ sahibi ister öfkeli ister sakin olsun daima hak olanı ikrar eder. İkincisi İzzet ve Kudret sahibi Allah’ın gazabına yol açan amellerden azalarını korur. Üçüncüsü Yüce Allah’ın rıza gösterdiği hususları kendisine amaç edinir. Amellerin en hayırlısı vera’dır. Zerre ağırlığınca vera’, bin yıl namaz kılıp oruç tutmaktan daha hayırlıdır.”⁹⁰ şeklinde tarifler yapmıştır. Ebû Süleymân Darânî (ö.215/830), “Vera’ zühdün başlangıcıdır.”⁹¹ derken Mutasavvıf Bîşr el-Hâfî (ö. 227/841), “Vera’, helal olduğu şüpheli şeylerden tamamıyla sakınmak ve her an nefis ile muhasebe hâlinde olmaktır”⁹² ifadesini kullanmıştır. Mutasavvıf Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857) vera’nın belirtisini, içerden ve dışarıdan olmak üzere iki kısımda belirtmiştir: İçerden belirtisi

⁸⁵ el-Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-Dîn*, C. 4, s. 156.

⁸⁶ Ünal, *Kur’ân’da Temel Kavramlar*, s. 514.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. 6, s. 4814.

⁸⁸ Cürçânî, *et-Ta’rifât*, s. 252.

⁸⁹ Hâris el-Muhâsibî, *el-Kasd ve’r-Rücû İlallah*, çev. Cemal Aydın, Sufi Kitap, İstanbul, 2021, s. 26.

⁹⁰ Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü’l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa, 1984, s. 83.

⁹¹ Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü’l-Evliya*, s. 313.

⁹² Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü’l-Evliya*, s. 174.

kin ve düşmanlık duygularını tamamen terk etmek, dışarıdan belirtisi ise en önemsiz yere varıncaya kadar her şeye çok dikkat etmektir.⁹³ Yahya b. Muaz (ö.258/872) da vera'yı ikiye ayırmaktadır: İlki zahirdeki vera'dır ki kulun yaptığı her işi Allah rızası için yapmasıdır. İkincisi ise bâtında olan vera'dır. Bu mertebede kul Allah'tan gayri hiçbir şeyi kalbine sokmaz.⁹⁴ Sehl b. Abdullâh (ö.283/896) ise, "Vera' dünyayı terk etmektir."⁹⁵ demiştir.

İmam Gazzâlî vera' ve takvâ'nın ilişkisini "Korkunun en hafif mertebesi, etkisini amelde göstermesi ve kendisini sakıncalı şeylerden çekmesidir. Bu gibi sakıncalı şeylerden imtina etmeye vera' denirken, kulun korkusu daha da arttığı vakit en sakıncalı şeyden de çekinmesine takvâ denir"⁹⁶ şeklinde açıklamıştır.

Yûsuf b. Esbât vera'nın alâmetlerini şu şekilde sıralar:

- a) Müştebihattan uzak durmak.
- b) Şüpheli şeylerin dışına çıkmak.
- c) Alınan gıdaları araştırmak.
- d) Teşviştan (haram karıştırma) uzak durmak.
- e) Fazla ve eksiğe dikkat etmek.
- f) Allah'ın rızasına çalışmak.
- g) Emanete sahip çıkmak.
- h) Belâlı işlerden uzak durmak.
- i) Övülmekten imtina etmek.⁹⁷

Kısaca "takvâ", "vera'" terimini içinde barındırır. Vera', şüpheli şeylerden sakınmak iken takvâ bunun daha da üstünü olarak bazı helâlleri de harama girme endişesiyle terk etmek anlamındadır.

1.5. Zühhd (الزهد)

Sözlükte, "bir şeye yönelmekten vazgeçmek, yüz çevirmek, arzunun zıddı"⁹⁸ anlamlarına gelen zühhd ıstılahta; "dünyaya rağbet etmemek, ondan yüz çevirmek,

⁹³ Hâris el-Muhâsibî, *el-Kasd ve'r-Rücû İlallah*, s. 26.

⁹⁴ Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 405.

⁹⁵ Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 352.

⁹⁶ el-Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, C. 4, s. 156.

⁹⁷ Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 538.

⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 3, s. 1876.

ahiret yurdunu arzu ederek dünya hayatını terk etmek” manasına gelir.⁹⁹ Kur’ân’da zühd sözlük manasıyla sadece tek bir âyette geçmektedir. Hz. Yûsuf kıssasında Yûsuf Peygamber’i kuyudan bulup değersiz görerek köle olarak satanları nitelemek için kullanılmıştır. (وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ) “(Mısır’da) onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi.”¹⁰⁰

Zühd konusunda pek çok tanım yapılmıştır. Meselâ; nefsin dizginlerini eline almak, manevî değerleri maddî değerlerden üstün tutmaktır. Zühd gelip geçici olan dünya hayatına ve onun oyunlarına rağbet etmemek; çıkarıcı, hırslı ve bencil olmamaktır. Aynı zamanda zühd, nefsi terbiye etmek gayesiyle helâllerden dahi vazgeçmektir.¹⁰¹ Zühdün ne olduğu konusunda sufiler ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları zühdün sadece haram konusunda olduğunu söyler. Çünkü helâl olan şeyleri yapmak mübahtır. Bunların terki şart değildir. Bazı sufiler haram mevzusunda olan zühdün farz olduğunu, helâlde olanın ise fazilet olduğunu derken, bazı sufiler ise helâl karşısında gösterilen zühdün mükemmel ve iyi olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰²

İmam Gazzâlî zühdü, gayesi itibarıyla üç dereceye ayırmaktadır: “Birincisi, yalnız ahiret azabından kurtulmak için zahid olur. Buna “korku içinde olanların zühdü denir.” İkincisi, ahiret sevabı için zühd gösterir. Bu ilk dereceden daha üstündür. Çünkü bu zühd muhabbet ve recâ ile olur. Buna “razılar zühdü” denir. Üçüncüsünde ise kulun kalbinde ne cehennem korkusu ne de cennet ümidi vardır. O Allah sevgisi ile dünya ve ahirete gösterdiği ilgiyi kalbinden çıkarmıştır. Yüce Allah’tan gayrısına yönelmekten haya eder.”¹⁰³ Yine İmam Gazzâlî, terk edilen şeylerle meydana gelen zühdün de çeşitleri olduğunu söyler. Tam zühdün, nefsin aşırı derecede haz duyduğu, ahiret yolunda kula faydası olmayan her şeyden imtina etmekle olduğunu¹⁰⁴ söyler. Demek ki zühd, mü’mine takvâya giden kapıları açar. Kulun nefsani isteklerine dur demesine

⁹⁹ Cürçânî, *et-Ta’rifât*, s. 115.

¹⁰⁰ Yûsuf, 12/20.

¹⁰¹ Hüseyin Kerem Ece, *İslam’ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 790.

¹⁰² el-Kuşeyrî, Ebû’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Kuşeyri Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1981, s. 253. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 373-375.

¹⁰³ el-Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, çev. Ali Arslan, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 2004, C. 2, s. 807.

¹⁰⁴ el-Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, C. 2, s. 807.

imkân sağlayarak onu hataya götürecektir, ibadet görevini aksatacak şehvet, arzu ve isteklere gem vurur.¹⁰⁵

Öte yandan zühd, dünyaya rağbet etmemek, ibadete ve takvâyâ önem vermektir. Burada zühdden kişinin ruhbanlık gibi bir dünya hayatı yaşaması anlamı çıkarılmamalıdır. Nitekim Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de, “*Allah’ın sana verdiğiinden ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma!*”¹⁰⁶ buyurmaktadır. İslâm dini, bir köşeye çekilerek kişinin kendini tamamen hayattan soyutlamasını, rızkını aramamasını, başkasının eline bakmasını uygun görmez. Bu ruhban anlayışının zühd ile bağlantısı bulunmamaktadır. Ruhbanlığın diğer dinlerin uydurması olduğu yine Kur’ân’da geçmektedir: “... Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riâyât etmediler...”¹⁰⁷ Kısaca zühd, kulun dünya malına bel bağlamaması, onların gönlünde yer edinmemesi anlamı taşır. Bu yönüyle ruhbanlıktan ayrılmaktadır.

Allah Rasûlü (s.a.s) ve ashâbın hayatlarına bakıldığında onların azla yetindiği ve zâhidane bir hayat yaşadıkları görülür. Hadis literatüründe bundan dolayı “Kitâbü’z-Zühd” bölümleri yer almıştır. Hz. Peygamber’in böyle bir hayat yaşaması sonraki Müslümanların da hayatlarını etkilemiştir. Hz. Peygamber İslâm’ın Hicaz ve çevresine yayıldığı zamanlarda bile devlet reisi olarak mal ve mülk biriktirmemiş, aza kanaat etmiştir. Bununla beraber Rasûlullah (s.a.s) ashâbına ruhbanlık gibi dünyadan el etek çekmeyi tavsiye etmemiştir.¹⁰⁸ Bu durum her ne kadar çelişkili gözükse de tasavvuf erbabı, dinde doğru olan zühdü, dünyayı elde tutmama hâli değil, dünyalığı kalbe sokmamak şeklinde tanımlamışlardır. Yani dünyalık olan şeylerin gönlünde yer edinmemesidir. Burada asıl mana kalbin dünyaya gerektiğinden fazla önem vermemesidir.¹⁰⁹

Demek oluyor ki zühd ve takvâ arasındaki ilişki, birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir. Zühd sahibi mü’min, gelip geçici olan dünya hayatının; onun ihtiraslarının

¹⁰⁵ Ece, *İslam’ın Temel Kavramları*, s. 791.

¹⁰⁶ Kasas, 28/77.

¹⁰⁷ Hadid, 57/27.

¹⁰⁸ Buhârî, “Nikâh”, 1.

¹⁰⁹ Semih Ceyhan, “Zühd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, C. 44, s. 531.

ve arzularının yerine, rızâ-yı İlâhî'ye yönelir ve muttakîlerden olur. Zühd mü'mini ibadete sevk ederek onu takvâyâ hazırlar. Takvâ ise, zühdün doğru bir şekilde uygulanması için gerekli olan anahtar görevini görür.

2. BÖLÜM

KUR'ÂN'DA TAKVÂ

Bu bölümde: takvâ kavramının geçtiği âyetler ile Kur'ân'da takvâ ile ilişkilendirilen konular bağlamında; tâat, hac, iyilik, haram aylar, mü'minler arasındaki ilişkiler, kadın hakları, helal ve haram yiyecekler ve dünyaya değer vermemek konuları ele alınacaktır. Ayrıca takvâ-mü'min ilişkisi çerçevesinde; takvâ'nın mü'min için önemi ve muttakîlerin özellikleri mevzuları tetkik edilecektir.

1. TAKVÂ KAVRAMININ GEÇTİĞİ ÂYETLER

Kur'ân'da takvâ üzerine literatürde birçok çalışma mevcuttur.¹¹⁰ Hz. Peygamber'in hayat anlayışının Kur'ân'ı yaşaması üzerinde şekillenmesinden dolayı, hadislerdeki takvâ mefhumunun anlaşılmasının yegâne yolu Kur'ân'dan geçmektedir. Buradan hareketle çalışmada Kur'ân'da takvânın hangi boyutlarda ele alındığı genel hatlarıyla çizilecektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de takvâ, türevleriyle beraber 258 âyette geçmektedir.¹¹¹ Bu sayı takvânın önemini gözler önüne sermektedir. Takvâ kavramı daha önce de belirtildiği üzere “hayvan yahut insan, canlı bir varlığın dışarıdan gelecek bir tehlike karşısında kişinin kendisini koruma biçimidir.”¹¹² Bu durum tamamen maddî bir tehlikeden korumayı ifade etmekteydi. Kelime, Kur'ân-ı Kerîm'e girmesiyle beraber daha geniş bir manaya çevrilmiş, asıl formunu yitirmemekle beraber yeni bir mefhumla

¹¹⁰ Kur'ân'da takvâ üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Lütfullah Cebeci, *Kur'ân'a Göre Takvâ ve Muttakî*, Server Yayınları, İstanbul, 2021; İsmail Karagöz, Kur'ân'da Takva Kavramı ve Muttakî İnsanın Özellikleri, *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, Ekim-Kasım-Aralık 1995, C. 31, S. 4; Mehmet Soysaldı, “Kur'ân Semantiği Açısından Takvâ”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 1996, S. 1; Ali Galip Gezgin, Eşanlamlılık Bağlamında Kur'ân'da ”Korku” İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2003, C. 16, S. 1; Hatice Şahin, “Kur'ân'da “Takva” Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Bursa 2006; Yasemin Şahin, “Din Eğitimi Açısından Kur'ân-ı Kerim'e Göre Takvâ Kavramı”, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul 2007; Erik S. Ohlander, Kur'ân'da Allah Korkusu (Takva): Semantik Değişiklik ve Tematik Bağlam Üzerine Bazı Açıklamalar = Fear of God (Taqwa) in the Quran Some Notes on Semantic Shift and Thematic Context, çev. Faruk Özdemir, *İslâmî Araştırmalar*, 2012, C. 23, S. 1.

¹¹¹ Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire, 1364/1945, s. 758-761.

¹¹² Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsân*, s.20.

da dönüşmüştür. Bu durum sadece takvâ kavramına has olmayıp başka kelimelerde de gözükmektedir. Nitekim son ilahî kitap Kur'ân, bu şekilde ilahî mesajı zengin bir açıdan muhataba sunmuştur.¹¹³ Kelime aslî formatında 17 âyette yer alır. Bu âyetlerde takvâ; azıkların en hayırlısı,¹¹⁴ kulu günahlardan koruyan bir elbise,¹¹⁵ Allah'a saygı,¹¹⁶ gûnahtan sakınmak,¹¹⁷ Allah'a ulaşan yegâne şey,¹¹⁸ bir şuur,¹¹⁹ bir sınanma vesilesi,¹²⁰ sakınılmaya layık olanın Allah olduğu¹²¹ ve iyi olma hâli¹²² anlamında geçmektedir. Yine âyetlerde, hoşgörülü¹²³ ve adaletli davranmanın¹²⁴ takvâya uygun olduğu ifadesi geçmektedir.

Aşağıda Kur'ân'da "takvâ" kelimesi ve müştaklarının geçtiği âyet ve yer sayısı tablo hâlinde verilmiştir.¹²⁵

¹¹³ Soysaldı, "Kur'ân Semantiği Açısından Takvâ", s. 29

¹¹⁴ Bakara, 2/197.

¹¹⁵ A'râf, 7/26.

¹¹⁶ Tevbe, 9/109; Hac, 22/32.

¹¹⁷ Tâhâ, 20/132.

¹¹⁸ Hac, 22/37.

¹¹⁹ Muhammed, 47/17.

¹²⁰ Hucurât, 49/3.

¹²¹ Müddessir, 74/56.

¹²² Şems, 91/8.

¹²³ Bakara, 2/237.

¹²⁴ Mâide, 5/8.

¹²⁵ Tablonun yapımında ve kavramın geçtiği âyetlerin dipnotta belirtilmesinde tamamıyla Doç. Dr. Hatice Şahin Aynur'un yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır. Söz konusu çalışmada hatalı olan kısım ve sayılar düzeltilerek tabloya konulmuştur. Geniş bilgi için bkz. Şahin, "Kur'ân'da "Takva" Kavramı", s. 113-114.

Tablo 1. Kur'ân'da Takvâ ve Müştaklarının Geçtiği Âyetler

FiİL TÜRÜ	FiİL	ÂYET SAYISI	ÂYETLERDE TOPLAM GEÇİŞ DURUMU
Ma'lum Fiil	¹²⁶ وقانا ¹²⁷ وقاه ¹²⁸ تقيكم ¹²⁹ وقاهم	6	7
Meçhul Fiil	¹³⁰ يوق	2	2
Mezid Fiil	¹³¹ اتقى ¹³² اتقوا ¹³³ تتقون ¹³⁴ اتقتين ¹³⁵ يتقى ¹³⁶ يتقون ¹³⁷ اتقين	63	66
Emir (Sülasi)	¹³⁸ تق ¹³⁹ قوا ¹⁴⁰ قنا ¹⁴¹ قهم	7	7

¹²⁶ Tûr, 52/27.

¹²⁷ Mü'min, 40/45.

¹²⁸ Duhân, 44/56; Tûr, 52/ 18; İnsân, 86/11.

¹²⁹ Nahl, 16/81.

¹³⁰ Haşr, 59/9; Teğâbün, 64/16.

¹³¹ Bakara, 2/189, 203; Âl-i İmrân, 3/76; Nisâ, 4/77; A'râf, 7/35; Necm, 53/32; Leyl, 92/5.

¹³² Bakara, 2/103, 212; Âl-i İmrân, 3/15, 172, 198; Mâide, 5/65, 93; A'râf, 7/96, 201, Yûsuf, 12/109; Ra'd, 13/35; Nahl, 16/30, 128; Meryem, 19/72; Zümer, 39/20, 61, 73

¹³³ Ahzâb, 33/ 32.

¹³⁴ Bakara, 2/21, 63, 179, 183; En'âm, 6/153; A'râf, 7/65, 171; Yûnus, 10/31; Nahl, 16/52; Mü'minûn, 23/23, 32, 87; Şu'arâ, 26/106, 124, 142, 161, 177; Saffât, 37/124; Müzzemmil, 73/17.

¹³⁵ Bakara, 2/187; En'âm, 6/32,51,69; A'râf, 7/156, 164, 169; Enfâl, 8/56; Tevbe, 9/115; Yûnus, 10/ 6, 63; Yûsuf, 12/57; Tâhâ, 20/113; Şu'arâ, 26/11; Neml, 27/53; Zümer, 39/28; Fussilet, 41/18.

¹³⁶ Zümer, 39/24.

¹³⁷ Ahzâb, 33/55.

¹³⁸ Mü'min, 40/9.

¹³⁹ Tahrîm, 66/6.

¹⁴⁰ Mü'min, 40/7

¹⁴¹ Bakara, 2/201; Âl-i İmrân, 3/16,191.

Emir (Mezid)	اتقوه ¹⁴² اتقوا ¹⁴³ اتق ¹⁴⁴ اتقون ¹⁴⁵ تتقوا ¹⁴⁶ فليتقوا ¹⁴⁷ يتقه ¹⁴⁸ يتقى ¹⁴⁹	98	100
İsim	تقواها ¹⁵⁰ تقوي ¹⁵¹ تقواهم ¹⁵²	17	17
Masdar	تقيا ¹⁵³ تقاة ¹⁵⁴ تقاته ¹⁵⁵	5	5
İsm-i Fail	المتقين ¹⁵⁶ واق ¹⁵⁷ المتقوان ¹⁵⁸	52	52
İsm-i Tafdil	اتقاكم ¹⁵⁹ الاتقي ¹⁶⁰	2	2

¹⁴² Bakara, 2/24, 48, 123, 189, 194, 196, 203, 223, 231, 233, 278, 281, 282; Âl-i İmrân, 3/50, 102, 123, 130, 131, 200; Nisâ, 4/1, 131; Mâide, 5/2, 4, 7, 8, 11, 35, 57, 88, 96, 100, 108, 112; En'âm, 6/155; Enfâl, 8/1, 25, 69; Tevbe, 9/119; Hûd, 11/78; Hicr, 15/69; Hacc, 22/1; Şu'arâ, 26/108, 110, 126, 131, 132, 144, 150, 163, 179, 184; Lokmân, 31/33; Ahzâb, 33/70; Yâsîn, 36/45; Zümer, 39/10; Zuhurf, 43/ 63; Hucurât, 49/1, 10, 12; Hadîd, 57/28; Mucâdele, 58/9; Haşr, 59/7, 18; Mümtanine, 60/11; Teğâbün, 64/16; Talâk, 65/1, 10.

¹⁴³ En'âm, 6/72; Ankebût, 29/16; Rûm, 30/31; Nûh, 71/3.

¹⁴⁴ Bakara, 2/41, 197; Nahl, 16/2; Mü'minûn, 23/52; Zümer, 39/16.

¹⁴⁵ Bakara, 2/206; Ahzâb, 33/1, 37.

¹⁴⁶ Nisâ, 4/9.

¹⁴⁷ Bakara, 2/224; Âl-i İmrân, 3/28, 120, 125, 179, 186; Nisâ, 4/128, 129; A'râf, 7/ 63; Enfâl, 8/29; Muhammed, 47/36.

¹⁴⁸ Bakara, 2/282, 283; Yûsuf, 12/90; Talâk, 65/2, 4, 5.

¹⁴⁹ Nûr, 24/52.

¹⁵⁰ Bakara, 2/197, 237; Mâide, 5/2, 8; A'râf, 7/26; Tevbe, 9/108, 109; Tâhâ, 20/132; Hacc, 22/32, 37; Feth, 48/26; Hucurât, 49/3; Mucâdele, 58/9; Müddesir, 74/56; Alak, 96/16.

¹⁵¹ Şems, 91/8.

¹⁵² Muhammed, 47/17.

¹⁵³ Âl-i İmrân, 3/28.

¹⁵⁴ Meryem, 19/13, 18, 63.

¹⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/102.

¹⁵⁶ Ra'd, 13/34, 37; Mü'min, 40/21.

¹⁵⁷ Bakara, 2/2, 66, 180, 194, 241; Âl-i İmrân, 3/76, 115, 133, 138; Mâide, 5/27, 46; A'râf, 7/128; Tevbe, 9/4, 7, 36, 44, 123; Hûd, 11/49; Hicr, 15/45; Nahl, 16/30, 31; Meryem, 19/85, 97; Enbiyâ, 21/48; Nûr, 24/34; Furkân, 25/74; Şu'arâ, 26/90; el-Kassas, 28/83; Sâd, 38/28, 49; Zümer, 39/57; Zuhurf, 43/35, 67; Duhân, 44/51; Câsiye, 45/19; Kâf, 50/31; Zâriyât, 51/15; Tûr, 52/17; Kamer, 54/54; Kalem, 68/34; Hâkka, 69/48; Mürselât, 77/41; Nebe', 78/31.

¹⁵⁸ Bakara, 2/177; Enfâl, 8/34; Ra'd, 13/35; Furkân, 25/15; Zümer, 39/33; Muhammed, 47/15.

¹⁵⁹ Leyl, 92/17.

¹⁶⁰ Hucurât, 49/13.

Her ne kadar “takvâ” Kur’ân lisanına girdiğinde sözlük manasından daha geniş bir muhtevaya çevrilmişse de bazı âyetlerde sözlük anlamı olan “tehlikeden korunmak, muhafaza olmak” manasında kullanılmıştır. Örneğin bir âyette:

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقْيَةً وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَةً وَاللَّهُ الْمَصِيرُ

“Mü’minler, mü’minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişiği kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah, asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah’adır.”¹⁶¹

Burada müştak kelime, tamamen sözlük anlamıyla bir tehlikeden korunmak şeklinde kullanılmıştır. Bir başka âyette ise;

فَوَقَّيَهُ اللَّهُ سَيِّئَاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ

“Allah, onu, onların hilelerinin kötülüklerinden korudu. Firavun ailesini, azabın en kötüsü kuşattı.”¹⁶² sözlük manası olan “korumak” anlamında kullanılmıştır. Aynı şekilde kelime yine cehennem azabından Allah’ın kullarını koruyacağı anlamında da kullanılmıştır.¹⁶³ Bu mana, kulun cimrilikten korunması gerektiğini belirten âyetlerde de görülmektedir.¹⁶⁴

Yukarıda da belirtildiği üzere kelime sözlükte kişinin dışarıdan gelecek bir tehlike karşısında korunması anlamına gelmektedir. Bu anlam Kur’ân’da da aynı şekilde kullanılmıştır.

وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيَكُمْ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيَكُمْ بَأْسَكُمْ

“Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi.”¹⁶⁵

¹⁶¹ Âl-i İmrân, 3/28.

¹⁶² Mü’min, 40/45.

¹⁶³ Duhân, 44/56; Tûr, 52/18; İnsan 76/11.

¹⁶⁴ Haşr, 59/9; Teğâbün, 64/16.

¹⁶⁵ Nahl, 16/81.

2. KUR'ÂN'DA TAKVÂ İLE İLİŞKİLENDİRİLEN KONULAR

Yüce Allah birçok âyette emir ve yasaklardan sonra mü'minlerin bunlara riâyet etmeleri ve sorumluluk bilinci içerisinde olmaları için takvâyı emretmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Kur'ân'da "takvâ" kavramı ile ilişkilendirilen konular incelenecektir.

2.1. Takvâ ile Tâat İlişkisi

Allah'a itaat mü'min olmanın en önemli gereği olup bireysel ve toplumsal hayatın tamamını kapsamaktadır. İnsanoğlu yeryüzüne kulluk etmek üzere gönderilmiştir.¹⁶⁶ İnsanın yegâne amacı Allah'a ibadet etmektir. İbadet kelimesi sözlükte "boyun eğmek, alçak gönüllü olmak, itaat etmek"¹⁶⁷ manasına gelmektedir. İstilahta ise ibadet, "Kulun Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstererek hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve davranışlardır."¹⁶⁸ İbadet sadece kulun namaz, oruç gibi temel ibadetleri olmayıp aynı zamanda kişinin günahlardan sakınması, Yüce Allah'ın çizmiş olduğu sınırlara riâyet etmesidir. Yüce Allah pek çok âyette kullarının kendisine karşı itaat etmesini emretmektedir. İtaatsizlik etmekten sakınmak takvâ kapsamında bir mü'min için en önemli hususlardan biridir. Mü'min, kulluk bilinciyle Allah'a karşı itaat ederek, onun koymuş olduğu sınırları çiğnemekten uzak durmalıdır. Bu durum Kur'ân'da şu âyetle sabittir: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ) (تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ) "Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak müslüman olarak can verin."¹⁶⁹ Abdullah b. Mesud (ö. 32/652-53) bu âyetin tefsirinde hakkıyla takvânın her hususta Allah'a itaat etmek, hiçbir zaman isyan etmemek, daima onu zikretmek ve her hâlükârda şükrederek nankörlükten uzak durmakla mümkün olacağını ifade etmiştir.¹⁷⁰ Bir başka âyette de (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) (اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ) "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve

¹⁶⁶ Zariyât, 51/56.

¹⁶⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 667.

¹⁶⁸ Mustafa Sinanoğlu, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, C. 19, s. 235.

¹⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/102.

¹⁷⁰ Ebüssuûd b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdû'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., C. 2, s. 65.

doğrularla beraber olun.”¹⁷¹ buyrulurak takvânın mü’min için bir emir olduğu açıkça görülmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de 57 âyette “وَاتَّقُوا اللَّهَ” ibaresi geçmektedir.¹⁷² Allah’ın emir ve yasaklarına karşı sorumluluk bilinci içerisinde olmak, itaatsizlikten kaçınmak bu noktada büyük önem teşkil eder. Hucurât Sûresi’nin ilk âyetinde, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) “Ey iman edenler! Allah’ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁷³ buyrulmuştur. Kul söyleyeceği ve yapacağı bütün söz ve hareketlerinde Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı hareket etmekten sakınır. Şüphesiz Allah bütün denilenleri işletmekte ve kulun yaptığı her şeyi bilmektedir. Durum böyleyken Allah’a karşı saygılı olunmalı ve Allah’ın hakları gözetilmelidir.¹⁷⁴ Söz konusu âyette muttakîlerin, takvânın gereği olarak Hz. Peygamber’in sözlerine itirazı terk ederek, ona tâbi olup onun izinden gitmesinin vacip olduğu emredilmiştir. Muttakî, herhangi bir işinde Allah ve Rasûlü’nün önüne geçemez. Âyetin nida ile başlaması gelecek hükümler noktasında mü’minlerin çok fazla dikkatli olmaları gerektiği ve hükmü kabul edip gözetmeye özen göstermeleri için bir uyarıdır.¹⁷⁵ Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) “Allah ve Rasûlü’nün önüne geçmeyin.” ifadesinden maksadın, Allah’ın kitabına ve Rasûlullah’ın sünnetine muhalif bir şeyin söylenmemesi olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶

Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de, iki sûrenin başında takvâyı emretmiştir bunlardan ilki Nisa Sûresi’dir. Âyette (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا) “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilip yayan Rabb’inize itaatsizlikten sakının. Adını

¹⁷¹ Tevbe, 9/119.

¹⁷² Bakara, 2/189,194,196,203,223,231,233,278,282; Âli İmrân, 3/50,102,123,130,200; Nisâ, 4/1,131; Mâide, 5/2,4,7,8,11,35,37,57,88,96,100,108; Enfâl 8/1,69; Tevbe, 9/119; Hûd, 11/78; Hicr, 15/69; Hac, 22/1; Şuarâ, 26/108,110,126,131,144,150,163,179; Lokmân, 31/33; Ahzâb, 33/70; Zümer, 39/10; Zuhuruf, 43/63; Hucurât, 49/1,10,12; Hadîd, 57/28; Mücadele, 58/9; Haşr, 59/7,18; Mümtehine, 60/11; Teğâbün, 64/16; Talâk 65/1,10.

¹⁷³ Hucurât, 49/1.

¹⁷⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, C. 8, s. 116.

¹⁷⁵ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts., C. 9, s. 61.

¹⁷⁶ Taberî, Muhammed B. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Dâru Hicr, Kahire, 1422/2001, C. 21, s. 61.

anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah 'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”¹⁷⁷ buyrulmuştur. Yüce Allah'ın bizleri yaratması; O'nun emir ve yasaklarına boyun eğmemizin farz olmasının gerekçesidir. Fahrüddin Râzî, kul için itaatın farz olma durumunu şu şekilde izah etmiştir:

a. Yüce Allah bizim, zat ve sıfatlarımızın yaratıcısıdır. Biz Allah'ın kuluyuz, Allah da bizim Rabb'imizdir. Bu durum O'nun emir ve yasaklarına boyun eğmeyi gerektirir.

b. Yüce Allah'ın bizi yaratması nimetlerin en büyüğüdür. Çünkü Allah, bizleri yokluktan varlığa getirmiş; bize güç, kuvvet ve ilim vermiştir. Bunun sonucu olarak Allah'a itaat etmek farzdır.

c. Yüce Allah'ın bizim Rabb'imiz, ilahımız ve yaratıcımız olduğu kesin olunca bizim de Allah'a ubudiyetle meşgul olmamız ve yasakladığı şeylerden sakınmamız elzem olur.¹⁷⁸

Yüce Allah'ın ilk âyetinde ittikâyı emrettiği ikinci sûre ise Hac Sûresidir. Âyette, (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ) “Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Kıyamet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır.”¹⁷⁹ buyrulmuştur. Âyetin kapsamı, nâzil olduğu zamanki müslümanları kapsadığı gibi, o sırada hâlâ müslüman olmayanları ve kıyamete kadar gelecek tüm insanları kapsamaktadır. Burada emredilen takvâ mutlakıdır. Yani Allah'a ve ahiret gününe iman ederek masiyet taşıyan her şeyden sakınmak demektir. Âyetin devamında kıyamet zelzelesinden bahsedilmesi, takvâ ile bu zelzeleden korunmak gerektiğine işarettir. Çünkü hiçbir kaçışın mümkün olmadığı kıyamet zelzelesinden korunmanın tek yolu kulun, takvâyı kendisine zırh edinmesiyle mümkün olur.¹⁸⁰

Mü'min, Allah'a itaat ile kendisini O'na yakınlaştıracak vesileler arar. Bir âyette, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) “Ey iman edenler! Allah'tan korkun, O'na yaklaştırmaya vesile arayın ve O'nun yolunda

¹⁷⁷ Nisâ, 4/1.

¹⁷⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. 9, s. 475.

¹⁷⁹ Hac, 22/1.

¹⁸⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C. 6, s. 91.

çaba harcadın ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁸¹ buyrularak bu vesilelerle Allah’a yakınlaşmaya değinilmiştir. Kul sadece iman ve korku ile yetinmemeli, kendisini Allah’a yakınlaştıracak vesileler de aramalıdır. Allah’ın koruma ve rahmeti altına girerek, yine O’ndan kendisini O’na yaklaştıracak vesileler istemeli, muhabbetullahı ulaşmak için her fırsattan istifade edip farz ve vacib dışında güzel amelleri ile gayretini desteklemelidir. Bu çaba ve gayret içerisinde olan mü’min, takvâya ulaşır.¹⁸²

2.2. Takvâ ile Hac İlişkisi

Kulun Allah’a karşı halis imanının takvâ ile ortaya çıktığı ibadetlerin başında hac gelmektedir. Hac, İslâm’ın en temel farizalarından birisidir. Kulun bedeni ve malıyla yaptığı bir ibadettir. Diğer ibadetlere nazaran kul için oldukça meşakkatli olan hac vazifesinde Yüce Allah, bazı emir ve nehiyleri zikrettikten sonra kullarına bu ibadet içerisinde sorumluluk bilinci taşımayı, emir ve yasaklara hakkıyla riâyet etmeyi emretmiştir. Çünkü hac ancak takvâ sahibi kulların hakkıyla yerine getirebilecekleri meşakkatli bir ibadettir.¹⁸³ Cenab-ı hak kullarını bu ibadet ile hem malları hem de bedenleri ile sınamaktadır. Takvâ sahibi mü’min bunun idrakında olarak, vazifesini hakkıyla yerine getirmeye çalışır. Yüce Allah hac hükümlerinin yer aldığı âyetin başında (وَاتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ) “Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin...” buyurarak hac ibadetinin bizzat kendisi için eksiksiz olarak yapılması gerektiğini emretmiş, söz konusu âyetin sonunda ise (وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ □) “Allah’ın buyruğuna saygılı olun ve bilin ki Allah’ın cezalandırması çok şiddetlidir”¹⁸⁴ denilerek bu ibadete karşı ittikâ içerisinde olmamız gerektiğini, böyle olmaması hâlinde ise Allah’ın cezalandırmasının büyük olacağı buyrulmuştur.¹⁸⁵

Bir başka âyette Yüce Allah, hac vaktinde uyulması gereken hususları zikrettikten sonra tüm mü’minlere azıkların en hayırlısı olan takvâ ile azıklanmalarını emretmiştir.¹⁸⁶ İnsanın dünya ve ahiret yolculukları olmak üzere iki yolculuğu vardır. Dünya yolculuğu için yiyecek, içecek, binek ve mal gibi azıklar gerekir. Ahiret

¹⁸¹ Mâide, 5/35.

¹⁸² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 2, s. 626.

¹⁸³ Lütfullah Cebeci, *Kur’ân’a Göre Takvâ ve Muttakî*, s.148.

¹⁸⁴ Bakara 2/196

¹⁸⁵ Cebeci, *Kur’ân’a Göre Takvâ ve Muttakî*, s. 149.

¹⁸⁶ Bakara, 2/197.

yolculuğu için de azık gerekir ki bunlar; marifetullah, muhabbetullah ve O'nun dışındaki her şeyden yüz çevirmektir. Bu birçok sebepten ahiret azığı, dünya azığından daha hayırlıdır. Çünkü dünya azığı kulu başına gelip gelmeyeceği belli olmayan bir azaptan kurtarır. Ahiret azığı ise onu ahirette kesin gerçekleşecek olan, sürekli ve ebedi bir azaptan korur. Dünya azığı her an yok olup gidebilecekken ahiret azığı yok olmaz, her an kula yaklaşır. Dünya azığı şehvet ve nefsin yollarına götürürken, ahiret azığı Allah'ın celal ve kuds yollarına ulaştırır. İşte takvâ bu noktada ahiret azıklarının en hayırlısıdır.¹⁸⁷

Mü'minlerin hac ibadetlerini yerine getirirken kestikleri kurbanlar konusunda Yüce Allah; (لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ) “Onların ne etleri Allah’a ulaşır ne de kanları. O’na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır.”¹⁸⁸ buyurmuştur. Müşrikler, Câhiliye adetlerince kestikleri kurbanların etlerini ve kanlarını Kâbe’ye ve putlara sürüyorlardı. Bundan dolayı Cenab-ı Hak bu âyeti nâzil ederek, kesilen kurbanların etlerinin ve kanlarının kabul makamına ermediğini, kendisine ulaşan; emrine tâbi olup, onu tazim etmek, onun rızasına ermek ve içtenlikle ona yönelen kalbin takvâsı olduğunu buyurmuştur.¹⁸⁹

2.3. Takvâ ile İyilik İlişkisi

Kur’ân’da yer alan âyetlerin birçoğunda Yüce Allah, mü'minlere doğru yolu göstermiş, yaşadıkları toplumun bazı yanlış uygulamalarını da kaldırmıştır. İyilik olarak telakki edilen ve Kur’an’da bu yanlış tutumdan dolayı kınanılan davranışlardan birisi de Câhiliye insanların evlere arka kapılardan girmeleri, mahremiyete dikkat etmemeleridir. Konu ile ilgili âyet;

وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَىٰ وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا
وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“...İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat iyilik kişinin Allah’a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah’a saygılı olun ki kurtuluşa

¹⁸⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, C. 5, s. 321.

¹⁸⁸ Hac, 22/37.

¹⁸⁹ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C. 1, s. 108

eresiniz.”¹⁹⁰ buyrularak bu yanlış tutum eleştirilmiş, asıl iyi davranışın ne olması gerektiği de mü’minlere öğretilmiştir.

Câhiliye adetlerine göre Araplar ihramlı iken yahut başka bazı dini nedenlerden dolayı evlerine girmezlerdi. Girmeleri gerekirse de evlerin arkasından bir pencere ya da kapıdan girer, iyi olan davranışın bu olduğuna inanırlardı. Ancak bu durum anlamsız olmakla beraber evde bulunan kimseleri de rahatsız edecek bir davranıştı. Âyette asıl iyi olan davranışın bu anlamsız geleneklerin değil, her tutum ve davranışta takvâya göre hareket ederek Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınmak olduğu zikredilmiştir.¹⁹¹

Ebüssuûd tefsirinde “Allah’tan sakının” ibaresinin âyette ikinci kez zikredilmesinin takvânın önemine işaret olduğunu zikretmektedir.¹⁹² Aynı zamanda âyette yanlış olan bir tutumun zikredilmesinden sonra takvâ emrinin gelmesi, takvânın kulun amellerini düzenlediğini gösterir.

2.4. Takvâ ile Haram Aylar İlişkisi

Kur’ân’ın nüzul sürecinde vahiyler, toplumun ihtiyaçlarına yönelik hususları barındırmanın yanında, mü’minlerin yaşadıkları olaylar karşısında nasıl davranmaları gerektiğine dair emirleri de içerisinde bulunduruyordu. Yüce Allah, bu emir ve yasakları bildirdikten sonra mü’minlerin bu hususlara karşı hassasiyet sahibi olarak saygı ve sorumluluk içerisinde hareket etmelerini emretmiştir. Bu konulardan birisi de haram aylardır. Haram aylar; Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Receb ayı olmak üzere 4 aydır. Kur’ân’da, haram aylara saygı duyulması,¹⁹³ kişinin kendisine zulmetmemesi,¹⁹⁴ savaşmanın büyük günahlardan olduğu,¹⁹⁵ bu ayların maddî ve manevî anlamda mü’minler için birer destek olduğu¹⁹⁶ geçmektedir. Araplar, Hz. İbrahim döneminden itibaren haram ayların kutsallığını benimsemiş, bu aylara duydukları hürmetin bir sonucu olarak savaş ve fitneye neden olacak şeylerden

¹⁹⁰ Bakara, 2/189.

¹⁹¹ Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşler Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, C. 1, s. 291.

¹⁹² Ebüssuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, C. 1, s. 203.

¹⁹³ Mâide, 5/2.

¹⁹⁴ Tevbe, 9/36.

¹⁹⁵ Bakara, 2/217.

¹⁹⁶ Mâide, 5/97.

kaçınmışlardır. Ancak Câhiliye döneminde bazı kimseler haram aylara hürmet göstermeyerek, ayların günlerini kişisel menfaat ve çıkarları için ekleme ve çıkarma yoluyla değiştirerek bazı fitnelere sebebiyet vermişlerdir. Kur'an'da bu durum kınanmış haram aylara ek yapmanın inkârcılık olduğu vurgulanmıştır.¹⁹⁷ Bu aylarda cereyan eden savaşlara da yasaklar göz ardı edildiği için “Ficâr Savaşları” demişlerdir.¹⁹⁸

İslâmiyet'in yayılmaya başladığı dönemde Müslümanlar ve Müşrikler arasında birçok savaş ve çatışma yaşanmıştır. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de savaş durumlarında mü'minlerin dikkat etmeleri gereken âyetleri nâzil buyurmuştur. Örneğin bir âyette, (الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتِ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ) “Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına riâyet karşılıklıdır. Şu hâlde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır.”¹⁹⁹ buyrulmuştur. Müşrikler, Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı sene Müslümanları Mekke'ye sokmamış, umre yapmalarının önüne geçmişlerdi. Ertesi sene Müslümanlar haram aylardan sayılan Zilkâde ayında yine umre için yola çıktıklarından Müşriklerle savaşmaktan endişe ediyorlardı.²⁰⁰ Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Yüce Allah Müşriklerin önceki sene bu ayın hürmetine riâyet etmeyip haram aylarda savaşmayı göze almalarına karşılık Müslümanlara, şâyet Müşriklerin onlarla savaşmayı göze almaları durumunda; savaşıp onlara karşılık vermelerine izin vermiştir.²⁰¹ Müşrikler Müslümanlara hangi aylarda savaşıp savaşmadıklarını sormuşlardır. Böyle bir soru sorma nedenleri akıllarınca Müslümanların savaşmadıkları bir ayda onları gafil avlamaktı. Yüce Allah bu âyeti indirerek haram aylarda dahi olsa onların saldırmalarına karşılık Müslümanların da karşılık vermelerini emretmiştir. Kısasa

¹⁹⁷ Tevbe, 9/37.

¹⁹⁸ Hüseyin Algül, “Haram Aylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, C. 16, s. 105.

¹⁹⁹ Bakara, 2/194.

²⁰⁰ Bu endişenin nedeni hiç şüphesiz haram aylarda bulunmalarından dolayıdır.

²⁰¹ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C. 1, s. 204.

kıyas olarak haram aylara riâyet etmemeleri durumunda savaşa izin verilerek mü'minlere haram aylardan değil, yalnızca Allah'tan sakınmaları emredilmiştir.²⁰²

2.5. Takvâ ile Mü'minler Arasındaki İlişkiler

Yüce dinimiz İslâm'da insanlar arası ilişkileri düzenleyen birçok toplumsal hükümler mevcuttur. Evlilikten mirasa, iletişimden borçlanmaya kadar pekçoğu Kur'ân-ı Kerîm'de yer almaktadır. Kulun davranışlarına tesir edip bunları düzenleyen takvâda söz konusu âyetlerde bulunan emir ve yasaklardan sonra zikredilmiştir.

Hz. Peygamber'in takvâya yeni boyutlar yüklemesiyle beraber toplumsal ilişkiler düzeyinde takvâ; önemli bir yer teşkil etmektedir. Örneğin Yüce Allah, borçlanma ile ilgili bir âyette: borç veren ve alan kişinin borcu yazmasını, şâyet borçlunun akılcı zayıf olması durumunda velisine yazdırılmasını bu duruma da şahit olacak insanlar tutulmasını; şahitliğinin hakkıyla yerine getirilmesi ve borçların yazılması hakkında Allah'tan korkulması, sınırlara riâyet edilmesi emredilmiştir.²⁰³ Borcun yazılması, kayıt altına alınması takvâ ile doğrudan alakalıdır. Nitekim borcun yazılmasıyla borcun cinsinde, miktarında, süresinde ve benzeri durumlarda şüpheyi düşmenin önüne geçilir. Böylece adalet ve insanlar arası ilişkilerde doğruluk sağlanarak Allah'ın azabından ve sınırlara riâyetsizlikten sakınılmış olunur. Bir başka âyette, (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) “Mü'minler ancak kardeşlerdir; öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.” buyrulur. Bütün mü'minlerin kardeş olduğu, bunun takvânın bir yansıması olması gerektiği vurgulanmıştır. Mü'minler ebedi hayata açılan iman noktasında birleşir, kardeş olurlar. Aralarının bozulması durumunda barışmalarını sağlamak din kardeşliğinin gereğidir. Gerek iki kişi gerekse de iki grup arasında cereyan eden bir husumette hemen aralarını bulmak gerekir. Takvâya uygun davranmak bu noktada büyük önem teşkil eder. Mü'minlerin birbirlerine husumet beslemeleri, kardeşliklerinin zayıf olması onları inkârcılara karşı zayıf düşürmektedir.

²⁰² Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavvid vd., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993, C. 1, s. 189.

²⁰³ Bakara, 2/282.

Bu sebeple mü'minlere, Allah'tan sakınmaları, barışmaktan kaçınmamaları ve her işte takvâ yolunu tutmaları emredilmiştir.²⁰⁴

Yine bir başka âyette, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ) وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ اللَّهُ رَحِيمٌ (إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ) “Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahdır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksindiniz! Allah’a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.”²⁰⁵ buyrularak mü'minler arasındaki kardeşlik ve sevgi bağının tesisi için gerekenler zikredilmiştir. Âyet, Müslümanlara aralarındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini ve İslâm ahlâkını öğretmektedir. Bu emir ve yasaklarda mü'minler için hiç şüphesiz büyük maslahatlar mevcuttur. Zira zan, düşmanlık ve kötülük doğurur. Toplumun huzurunu kaçırarak birliği, kardeşliği ve sadakati bozar. Yine mü'min kardeşinin kusurlarını araştırmak da mü'minler arasındaki kardeşlik bağına zarar verir. Aynı şekilde âyette gıybet etmek de yasaklanmıştır. Gıybet topluma zarar veren çirkin bir davranıştır. Hiç şüphesiz zan, tecessüs ve gıybet muttakilerde bulunmaması gereken çirkin şeylerdir. Kul takvânın gereği olarak bu kötü davranışlardan sakınır.

Mü'minler arasındaki samimiyet ve kardeşliği bozan durumlardan biri de faizdir. Faiz toplum içinde büyük sınıf farklılıklarının oluşmasına, haksız kazanca ve ailelerin yıkılmasına sebep olmaktadır. Yüce Allah faizi kesin bir şekilde haram kılmıştır. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) “Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah’a itaatsizlikten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”²⁰⁶ Faizin haram kılındığı âyetlere bakıldığında âyetlerde ittikâ emri de bulunmaktadır.²⁰⁷ Yüce Allah mü'minlere faiz gibi kötü bir şeyden uzak durmalarını, koymuş olduğu bu sınırdan sakınmalarını emretmiştir. Allah'ın hükmüne karşı saygılı olmak ve kurtuluşa ermek takvâ ile mümkündür. Bir kimse faizden sakınmazsa kurtuluşa ermesi de söz konusu olamaz.²⁰⁸

²⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 5, s. 138.

²⁰⁵ Hucurât, 49/12.

²⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/130.

²⁰⁷ Bakara, 2/278.

²⁰⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. 9, s. 363.

Toplumsal düzeni sağlama noktasında emredilen hususlardan birisi de doğru şahitlik yapmaktır. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ) (قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ) “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”²⁰⁹ Toplumsal düzenin tesisi noktasında adalet en önemli düsturlardan birisidir. Bundan dolayı Allah, kullarına doğruluk üzerine durmalarını ve adaletle şahitlik etmelerini, bir topluma kin besleseler bile onlara haksızlık yapmamalarını emretmiştir.²¹⁰ Adalet hakkı, huzuru ve birliği getirir. Adaletin olmadığı toplumlar yıkılmaya yüz tutar. Tarihte bunun örneği birçok durum mevcuttur. Hz. Ömer de bu konu hakkında “Adalet mülkün temelidir”²¹¹ demiştir. Yüce Allah’ın adaletten sonra takvâyı buyurması da takvânın her işin esası olduğuna tembih içindir.²¹²

Sonuç olarak takvâ, mü’minler arasındaki ilişkileri hak, hukuk, adalet, saygı ve sevgi temelinde düzenleyen; toplumsal düzeni sağlama noktasında birçok işlevi olan, Allah’a ve mahlûkata karşı sorumluluk bilincini sağlayan bir mefhum olarak Kur’ân’da geçmektedir.

2.6. Takvâ ile Kadın Hakları İlişkisi

İslâmiyet’in ilk olarak geldiği coğrafyada kadınlar, birçok haktan mahrum bırakılmakta hatta kız çocukları diri diri toprağa gömülmekteydi.²¹³ İslâm’la beraber kadınlar birçok hakka sahip oldular. Gerek Kur’ân’da gerek sünnette kadınlara yönelik erkeklerin dikkatli olmaları, onların haklarını yemekten sakınmaları emredilmektedir. Bunun en güzel örneği Talak Sûresi’nin ilk âyetinde görülmektedir. Yüce Allah, (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِذَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تَخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَذَرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا) “Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman

²⁰⁹ Mâide, 5/8.

²¹⁰ Komisyon, Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, C. 2, s. 229.

²¹¹ Ebu’l-Leys es-Semerkandî, Bahru’l-Ulûm, C. 1, s. 420.

²¹² Ebüssuûd, İrşâdü’l-Akli’s-Selîm, C. 3, s. 12.

²¹³ Tekvir, 81/8-9.

*hoşgörülü davranması müstesnadır. Hoşgörülü davranmanız takvâya daha uygundur. Aranızda lütüfkâr davranmayı unutmayın. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.”*²¹⁹ buyrularak kadınların hakları güvence altına alınmıştır. Kadınların geçimini temin edecekleri imkânların kısıtlı olduğu bir zamanda, onlar için böylesine âdil hükümlerin belirlenmesi ve mü’minlerin bu hükümlere tâbi olması takvâya uygun bir davranıştır. Yine boşanan kadınlara yönelik âyette, (وَالْمُطَلَّاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ) “Boşanmış kadınlara faydalanacakları uygun bir şeyler verilmesi, Allah’ın rızasını gözetmelerin borcudur.”²²⁰ buyrularak muttakiler için, bu kadınlara geçimlerini sağlayacakları, zora düşmeyecekleri, onların kalplerinin hoş tutulması ve aralarında kin oluşmaması için herhangi bir şeyin verilmesi emredilmiştir. Fıtratı gereği erkeğe nazaran daha hassas olan kadının haksızlığa uğraması, zor duruma düşmesi daha kolaydır. Bu noktada Yüce Allah, erkeklere karşı onların haklarını koruyacak bu hükümleri emir buyurmuştur. Bu emirlere riâyet hususunda da takvâ üzere olmaları birçok âyette vurgulanmıştır.²²¹

Takvânın özellikle kadın haklarını konu alan âyetlerde emredilmesi, kadın haklarının önemine, bunlara uymanın gereğine bir işarettir. Kadınlara değer vermeyen bir toplumun, onların haklarını gözetmeleri gerektiği bu şekilde güvence altına alınmış, takvâ ile irtibat kurularak Allah’ın azabından sakınmak gerektiği bunun da emir ve yasaklara uymakla mümkün olacağı bildirilmiştir.

2.7. Takvâ ile Helâl ve Haram Yiyecekler İlişkisi

Kur’ân’da dikkat çekilen, sakınılması gereken birçok husus gibi helâl ve haram yiyecekler noktasında da mü’minlere bazı sınırlar çizilmiştir. İslam’ın gelmesiyle beraber Müslümanlar bu yeni dinin kurallarını benimsemeye çalışmakla beraber önceki dinlerinde yer alan bazı uygulamaların da İslam’daki durumunu Hz. Peygamber’e sorarak İslam’ı doğru yaşama gayreti içerisinde olmuşlardır. Hangi yiyeceklerin helâl, hangilerinin haram olduğu hususu da bu meselelerin başında gelir. Yüce Allah, Kur’ân’da bu sınırları çizerek mü’minlere kolaylık sağlamıştır.

²¹⁹ Bakara, 2/237.

²²⁰ Bakara, 2/241.

²²¹ Cebeci, *Kur’ân’a Göre Takvâ ve Muttaki*, s. 146.

Konu ile ilgili bir ayette, (يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ) “Sana, kendileri için nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: “İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır.” Yırtıcı hayvanlardan olup Allah’ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hâle getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin; (hayvanı ava salarken besmele çekerek) üzerine Allah’ın adını da anın. Allah’tan korkun, şüphesiz Allah’ın hesabı pek çabuktur.”²²² buyrulmuştur. Câhiliye döneminde insanlar, bazı zayıf şüphelerden dolayı etleri temiz ve helâl olan hayvanları kendilerine haram kılıyorlardı. Yüce Allah bu âyeti inzal buyurarak temiz ve helâl olan şeyleri yeme hususunda bir sorun olmadığını emretmiştir.²²³ Yine Mâide Sûresi’nin bir başka âyetinde, (وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا □ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ) “Allah’ın size verdiği helâl ve temiz rızıklardan yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah’ın yasaklarından sakının”²²⁴ diye emredilmiştir.

Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber ashâbına etkili bir hutbede bulunmuştu. Bunun üzerine ashaptan bazıları, Osman b. Maz’ûn’un evinde toplanıp, daima oruç tutacaklarına, rahat bir yatakta yatmayacaklarına, et ve yağ yemeyeceklerine, hanımlarına yaklaşmayacaklarına, eski kıyafetler giyip dünyadan el-etek çekeceklerine ve erkekliklerini keseceklerine dair bir karara vardılar. Allah Rasûlü (s.a.s) bu denilenleri haber alınca onlara: “Ben bunlarla gönderilmedim. Şüphesiz nefsinizin sizin üzerinizde hakkı vardır. Durum böyle iken oruç tuttuğunuz gibi iftar da yapınız. Namaz kıldığınız gibi uyuyunuz. Ben namaz kıldığım gibi uyurum, oruç tuttuğum gibi de iftar yaparım, et ve yağ da yerim, kadınlara da yaklaşırım. Sünnetimden yüz çeviren benden değildir”²²⁵ buyurmuş, ardından bu âyetler nâzil olmuştur.²²⁶ Takvâ, Yüce Allah’ın yasaklarından sakınmakla beraber helâl ve temiz şeyleri de sarf etmektir. Kulun kendisine, bunları da yasaklaması takvâ değildir. Hz. Peygamber mü’minleri bu hususta açık bir şekilde uyarmıştır.

²²² Mâide, 5/4.

²²³ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. 11, s. 290.

²²⁴ Mâide, 5/88.

²²⁵ Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim, “Nikâh”, 5.

²²⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 2, s. 746-747.

Yüce Allah'ın, takvâ-ittikâ emirlerinin bulunduğu âyetlere bakıldığında birçok emir ve yasağın bulunduğu görülmektedir. Takvâ-ittikâ emirleri bir tembih olarak bu emir ve yasaklardan sonra zikredilmiştir. Muttakî, Allah'ın emrine boyun eğerek, saygılı bir biçimde, kendisini azaba götürecek davranışlardan sakınmalıdır.

2.8. Takvâ ile Dünyaya Değer Vermemek İlişkisi

Dünya hayatı insanoğlu için geçici bir misafirhanedir. Yüce Allah Kur'an'ın birçok âyetinde mü'minlere, dünya hayatına kanmamalarını, ahiret için çalışmalarını emretmektedir. Bu şekilde mü'minler için cennetin kapısını gösterecek yollar açılmış olmaktadır.

Bir âyette, (*إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌّ وَلَهُوَ إِن تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أَجُورَكُمْ وَلَا يَسْأَلْكُمْ (أَمْوَالَكُمْ)* “Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir. Siz iman eder ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız O da hak ettiğiniz karşılığı verecek, sizden servetinizi de istemeyecektir.”²²⁷ buyurularak dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu, Allah'ın rızasını kazanacak işlerin yapılması durumunda, bunun mükâfatının verileceği belirtilmiştir.

Yüce Allah mü'minlerden dünya hayatlarında edindikleri maddî serveti değil, kendisine itaat etmelerini ister. Şu da bir gerçektir ki Allah'a itaat, kula bu dünya hayatında da birçok şey kazandırır. Kul'un yaptığı her salih amel onun maslahatına ve fitratına uygundur. Bu noktada takvâdan geri durmak birçok felâkete sebebiyet verir.²²⁸

3. TAKVÂ-MÜ'MİN İLİŞKİSİ

Bu kısımda; takvâ'nın mü'minler için önemi ile muttakîlerin özellikleri ele alınacaktır.

3.1. Takvâ'nın Mü'minler İçin Önemi

Kur'an-ı Kerîm'de yer alan her husus ve emredilen her şey mü'min için oldukça önemlidir. Bir mü'min için “takvâ” kavramının Kur'an'da türevleriyle beraber 258 yerde geçmesi, ne kadar ehemmiyetli olduğunun ispatıdır. Takvâ ve iman birbirini,

²²⁷ Muhammed, 47/36.

²²⁸ Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri*, C. 5, s. 60.

içlerinde barındıran iki kavramdır. Takvâ sahibi olmanın ilk şartı iman etmektir. İmanın esaslarına tâbi olmayan birisinin Yüce Allah'ın rızasını gaye edinmesinden söz edilemez. Dolayısıyla iman, takvâ sahibi olmanın zaruri şartıdır. Takvâ, iman ile değer kazanır, imanın olmadığı durumda, muttakîlerin özelliklerini benimsemenin bir manası ve değeri yoktur.²²⁹

İmanın çeşitli eylemler vasıtasıyla gün yüzüne çıkmasında takvâ aktif bir rol oynamaktadır. İman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve azaların bunlara uygun amel etmesidir.²³⁰ İmandaki samimiyet, onun sadece dil ile ikrar edilmesi değil, kalpte yer edinmesidir. Bu samimiyet, kulun davranışları ile ortaya çıkar. İman, kalbin tasdiki olmakla beraber, salih ameller de onun semeresi ve sonucudur. Kur'ân, bu noktada mü'min için ideal bir hayatın resmini çizer ve muttakîler de Kur'ân'ı rehber edinip Allah'a sığınarak imanlarını kemale erdirirler.²³¹ Âyette, “*İman ettik*” diyen bedevilere, henüz imanın onların kalplerine yerleşmediği; sadece boyun eğdikleri Allah Rasûlü'ne vahyedilmiştir. Âyetin devamında, “*Mü'minlerin sadece Allah'a ve Rasûlü'ne iman edip şüphe duymayan içi ve dışı bir olan kimseler olduğu*”²³² zikredilmektedir. İşte takvâ, mü'minin imanını muhafaza etmesinde, şüpheye düşmemesinde, içinin ve dışının bir olmasında en büyük dayanağıdır.

Yine âyette, (ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيْهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ) Kur'ân'ın muttakîler için bir rehber olduğu haber verilmiştir.²³³ Hemen ardından gelen âyetlerde ise onların (muttakîlerin) kim oldukları geçmektedir. Buna göre takvâ sahipleri gayba iman eden, namazı kılan, kendilerine verilen mallardan Allah yolunda harcayan, Hz. Peygamber'e ve ondan öncekilere indirilene iman eden, ahiret gününe de kesinlikle inananlardır.²³⁴ Fahrudin Râzî zikredilen âyet için “Allah takvâ kelimesini iman, namaz ve zekâtın önce zikretmiştir. Çünkü kalp, hakiki imanı ve ulvi ahlâk nakışlarını kabul eden bir ayna hükmündedir. Kalbe güzel şeyleri nakşetmek için öncelikle kötü şeylerden onu temizlemek gerekir. Bu sebeple Yüce Allah, kötü şeylerden sakınmak olan takvâyı

²²⁹ Orhan İyibilgin, “Müslüman Şahsiyetinin Korunmasında Takvâ Kavramı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2024/1, C. 13, S. 25, s. 180.

²³⁰ Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât*, s. 91.

²³¹ Mehmet Çalışkan, “Hucurât Suresi Bağlamında Takvâ”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, C. 11, S. 11, s. 99.

²³² Hucurât, 49/14.

²³³ “İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahıtan sakınanlar için bir rehberdir.” Bakara, 2/2.

²³⁴ Bakara, 2/3-4.

zikretmiş, ondan sonra yapılması gereken şeyleri buyurmuştur”²³⁵ ifadesini kullanmıştır. Demek ki imanın oluşması için kalbin Yüce Allah’ın rızasına aykırı her hâl ve hareketten berî olup sakınması gerekir ki işte bu, takvâdır. Takvâ imana açılan kapı hükmündedir. Özellikle takvâyâ ulaşmadaki yol, Allah’a kulluk etmekten geçer. Âyette, (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) “*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb’inize kulluk edin ki takvâyâ eresiniz.*”²³⁶ buyrulmuştur. Bu durum takvâ-mü’min ilişkisinde önemli bir detaydır. Nitekim bir başka âyette de (الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ) “*Onlar ki, iman etmişler ve takvâyâ ermişlerdir.*”²³⁷ buyrularak halis bir iman sonucunun takvâ olduğu belirtilmiştir. Âyetlerden anlaşıldığı üzere takvâ ve iman bir bütündür. Takvâyâ ulaşmak, iman ve kulluk ile mümkün olmaktadır.

Yüce Allah Kur’ân’da, geçmiş peygamberlerin başından geçen kıssaları insanlara haber vermiş ve akıl sahipleri için bunlarda pek çok ibretin bulunduğunu bildirmiştir.²³⁸ Her Peygamber kavmini, Allah’a (c.c) imana davet etmiş, onları cehennem azabına karşı uyarmıştır. Peygamberlerin davetinin yer aldığı âyetlere bakıldığında onların ortak noktası, “takvâ” ve “ittikâ” üzerinde durdukları görülmektedir. Nitekim Nûh (a.s), (أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُوا) “*Allah’a kulluk edin, O’na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.*”²³⁹ buyurmuş; bir başka âyette ise (إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ) “*Kardeşleri Nûh onlara şöyle demişti: “Allah’a karşı sorumluluklarınızın farkına hâlâ varmayacak mısınız?”*”²⁴⁰ buyurarak kavmini Yüce Allah’a karşı ittikâ etmeye davet etmiştir. Ancak kavmi onun bu uyarılarına iman etmemiş ve Nûh Peygamber’i sapkınlıkla suçlamışlardır.²⁴¹ Hz. Nûh onların bu iftiralarını reddetmiş ve (أَوْعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا) “*Sorumluluklarınızın gereğini yerine getirip de rahmete nail olasınız diye içinizden sizleri uyuracak bir adam vasıtasıyla Rabb’inizden size bir zikir (vahiy)*

²³⁵ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu ’l-Ğayb*, C. 2, s. 308.

²³⁶ Bakara, 2/21.

²³⁷ Yûnus, 10/63.

²³⁸ Yûsuf, 12/111.

²³⁹ Nûh, 71/3.

²⁴⁰ Şuarâ, 26/106.

²⁴¹ A’râf, 7/60.

gelmesine şaşırdınız mı?”²⁴² buyurmuştur. Böylece Hz. Nûh, onların şaşkınlıklarının nedeninin, onları sorumluluklarını yerine getirmeye davet eden bir peygamber görmelerinden kaynaklandığını zikretmiştir.

Âd kavmine peygamber olarak gönderilen Hûd (a.s.), (وَالِى عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ) (يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ...Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?)²⁴³ çağrısında bulunarak kavmini ittikâ etmeye davet etmiştir.

İttikâ çağrısında bulunan bir diğer peygamber İbrahim Peygamberdir (a.s.). Kavmi putlara tapan İbrahim (a.s.) bilhassa ittikâ üzerinde durmuştur; (وَابْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ) (لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) “İbrahim'i de peygamber olarak gönderdik. Hani O, kavmine şöyle demişti: 'Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”²⁴⁴

Salih (a.s.) yaklaşmakta olan azaba karşılık kavmine,²⁴⁵ Lût (a.s.) çirkin işler yapan kavmine,²⁴⁶ Şuayb peygamber ise ölçü ve tartıda haksızlık yapan Eyke halkına ittikâ çağrısında bulunmuştur.²⁴⁷ Ancak bu çağrılara kulak asmadıkları için hepsi topyekûn helak olmuşlardır.

Allah, Mûsâ (a.s.)'ı da Firavun'u ittikâya davet üzerine görevlendirilmiştir.

(وَإِذْ نَادَى رَبُّكَ مُوسَى أَنْ أَنْتِ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) (قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا يَتَّقُونَ) “Hani Rabbin, Mûsâ'ya; Zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git! Başlarına geleceklerden hâlâ korkmuyorlar mı?” diye seslenmişti.”²⁴⁸

Hız. İsâ da kendisinden mucize isteyen Hâvarileri'ne Allah'a (c.c) karşı sorumluluk bilinci içerisinde olmalarını söylemiştir. (إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ) (هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) “Hani Havariler de Ey Meryem oğlu İsâ! Rabb'in bize gökten bir sofraya indirebilir mi?”

²⁴² A'râf, 7/63. İttikâ çağrısında bulunan âyetler için bkz. Mâide, 5/112; A'râf, 7/65; Şuarâ, 26/10,11,142, 161, 177; Ankebût, 29/16.

²⁴³ A'râf, 7/65.

²⁴⁴ Ankebût, 29/16.

²⁴⁵ Şuarâ, 26/142.

²⁴⁶ Şuarâ, 26/161.

²⁴⁷ Şuarâ, 26/177.

²⁴⁸ Şuarâ, 26/10-11.

demişlerdi. İsâ da Eğer mü'minler iseniz, Allah'a karşı gelmekten sakının'demişti. ”²⁴⁹

Bu âyet gerçek bir mü'minin aynı zamanda takvâ sahibi olması gerektiğini de bizlere göstermektedir. Peygamberlerin ittikâ emirlerinin yer aldığı daha pek çok âyet bulunmaktadır. Bu durum takvânın bir mü'min açısından önemli bir olgu olduğunun önemli bir göstergesidir.

Bilinmektedir ki Yüce Allah insanoğlunu dünyaya göndermiş ve onu yeryüzünün halifesi kılmıştır.²⁵⁰ Yine insan pek âciz ve bilgisiz olduğu hâlde şerefli bir söz olan Kur'ân-ı Kerîm'i yüklenmiştir.²⁵¹ Hâl böyle iken insanoğlunun kâinattaki en büyük vazifesi Yüce Allah'ın onu dünyaya gönderme amacını bilmek, yüklendiği şerefli sözü hakkıyla yaşamak ve ibadet etme görevini yerine getirmektir. Bu gaye içerisinde olan mü'min muttakî seviyesine çıkar. Allah Teâlâ Kur'ân'da, (**إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ**) **(الْمُتَّقِينَ)** “Şüphesiz Allah gûnahtan sakınanları sever.”²⁵² buyurmaktadır. Yine başka bir âyette Yüce Allah, (**بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ**) “Hayır! (Gerçek, onların dediği değil) Kim sözünü yerine getirir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, şüphesiz Allah da sakınanları sever.”²⁵³ buyurarak kendisine karşı saygılı olup haramdan sakınan kullarını sevdiğini vahyetmiştir.

Netice itibariyle, kâinattaki en yüce hakikat imandır. Ancak iman, kor alev gibidir.²⁵⁴ Dünya hayatı mü'min için bir zindandır.²⁵⁵ Yüce Allah'ın belirttiği üzere bu imanı korumada kişi açlıkla, korkuyla, canı ve malıyla sınanır.²⁵⁶ Mü'minin imanını koruma noktasında sarılacağı en güzel şey takvâ elbisesidir.²⁵⁷ Mü'min tüm davranışlarında takvâ bilinciyle hareket ederek bunların ilahi iradeye uygun olup olmadığı kaygısını taşımalıdır. Mü'min Allah'a karşı derin bir saygı içerisinde bulunarak onun hoşnutluğunu her şeyden üstün tutar ve bu şekilde takvâsı Yaratan'a ulaşır. Böylece Yüce Allah'ın rızasının aksine olacak durumlardan sakınır ve takvâ

²⁴⁹ Mâide, 5/112.

²⁵⁰ Bakara, 2/ 30.

²⁵¹ Ahzâb, 33/72.

²⁵² Tevbe, 9/7. Aynı konudaki diğer âyet için bkz. Âli İmrân, 3/76.

²⁵³ Âli İmrân, 3/76.

²⁵⁴ Tirmizî, “Fiten”, 73.

²⁵⁵ Müslim, “Zühd”, 1.

²⁵⁶ Bakara, 2/155.

²⁵⁷ A'râf, 7/26.

elbisesine bürünerek²⁵⁸ dâreyn saadetine kavuşur. Bunun yanında takvâ elbisesine bürünen mü'minin nefsanî istekleri körelir ve günah arzusu kapanır. Takvâ, kötülüğü ve hayasızlığı kapatmada bir zırh ve koruyucu vazifesi görür. Elbisenin bedeni kapatması gibi takvâ da ruhun kötü duygularını kapatarak onu süsler. Dolayısıyla muttakî mü'minin üzerinde kötü herhangi bir sıfatın tezahür etmesi düşünülemez.²⁵⁹

3.2. Muttakîlerin Özellikleri

Muttakî, takvâ sıfatlarını üzerinde taşıyan kişiye denir. Yüce Allah, Kur'ân'da insanları ve cinleri kendisine kulluk etmeleri için yarattığını buyurmuştur.²⁶⁰ Bunun yanında bu kulluk anlayışının nasıl olacağı ve istenilen mü'min modelinin nasıl olduğuna dair birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde muttakîlerin vasıflarından bahsedilmiş, kulluk bilinci ön plana alınmıştır. Buna göre muttakîlerin özellikleri şu şekildedir:

a) Muttakîlerin özellikleri ile ilgili en geniş tanım şu âyette yapılmıştır:

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ
وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي
الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

*“Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşıma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.”*²⁶¹

²⁵⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, *İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, C. 4, s. 1913.

²⁵⁹ Komisyon, *Kur'ân Yolu Tefsiri*, C. 2, s. 514.

²⁶⁰ Zâriyât, 51/56.

²⁶¹ Bakara, 2/177.

Yüce Allah bu âyette takvâya uygun davranışları zikretmiş, bunun yanında bu özellikleri üzerlerinde taşıyanların muttakîler olduğunu belirtmiştir. Buna göre muttakî olmak; imanın şartlarını yerine getirip Allah'ın (c.c) vermiş olduğu rızıktan ihtiyaç sahibi kimselere harcamak, namaz kılmak ve zorlukta sabretmektir. Âyet doğru inanç, insanlarla güzel ilişki ve nefsi arındırma gibi beşeriyetin yüksek hasletlerini içerisinde barındırır. Bundan dolayı bu hasletleri taşıyanlar imanlarında ve muamelelerinde takvâ ile vasıflanırlar.²⁶²

b) Takvâ sahipleri Allah'ın dosdoğru yolu üzerine kâimdirler:

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

*“Rabb’leri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır.”*²⁶³

Takvâ sahipleri hidâyet üzerinedirler. Âyet doğru yol üzerine olan muttakîlerin faziletine ve makamlarının yüceliğine işaret etmiştir. Onların hidâyet üzerine olması her türlü başarıyı da içerisine alır. Âyette geçen “الْمُفْلِحُونَ” kelimesi arzularına ulaşan manasına gelmektedir. Muttakîlerin cehennemden korunma arzuları ve cennet istekleri böylece gerçekleşmiş olur. Âyette geçtiği üzere kurtuluşa erenlerden olurlar. Kurtuluş üç şekilde olmaktadır:

1. Nefse, dünyaya, şeytana ve kötü arkadaşlara karşı zaferdir ki nefsani arzulardan, kibirden, vesveselerden ve kötü yollardan kurtuluştur.

2. Küfürden, dalâletten, bidatten, cehaletten, nefsin gururundan, şeytanın vesveselerinden, imanın kaybolmasından, kabrin korkusundan, dirilişin dehşetinden, sinirli ve öfkeli zebanilerden, cennetten mahrum kalmaktan kurtuluştur.

3. Baki bir mülkte sonu olmayan nimetlere, üzüntüsü olmayan bir saadete, daimi bir gençlik, rahatlık ve sağlığa ulaşmaktır.²⁶⁴

c) Takvâ sahipleri bollukta ve darlıkta Allah (c.c) rızası için yardımda bulunan, öfkelerini yutan, insanların kusurlarını affeden kimselerdir:

²⁶² Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, C. 1, s.194.

²⁶³ Bakara, 2/5.

²⁶⁴ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, C. 1, s. 44.

الَّذِينَ يَنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar; öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever.”²⁶⁵

d) Herhangi bir hata yahut kusur işledikleri vakit Yüce Allah’ı hatırlayıp O’ndan bağışlanma dilerler:

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ □ وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ □ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ

“Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah’ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler.”²⁶⁶

Fahrüddîn er-Râzî yukarıda zikredilen iki âyeti tefsir ederken muttakîleri iki kısma ayırmıştır. Buna göre birinci kısım Allah’a ibadet ve itaat eden kimselerdir. Allah bu kısmın darlıkta ve bollukta infakta bulunan, öfkelerini yutan ve insanları bağışlayan kimseler olduğunu beyan etmiştir. İkinci kısım ise günah işleyip sonrasında tövbe eden kimselerdir. Allah bu kimseleri de birinci kısım gibi muttakîler arasında zikretmiştir. Çünkü günah işleyen kimse tövbe ettiği vakit, hiç günah işlememiş gibi temiz olmakla beraber Allah katında bir makam ve ikrama müstahak olur.²⁶⁷

e) Takvâ sahipleri malları ve canlarıyla Allah Teâlâ yolunda cihad eden kimselerdir:

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ

“Allah’a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten muaf tutman için senden izin istemezler. Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilir.”²⁶⁸

²⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/134.

²⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/135.

²⁶⁷ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. 9, s. 368.

²⁶⁸ Tevbe, 9/44.

Yüce Allah’a ve ahiret gününe iman eden muttakîler cihaddan geri kalmak için izin istemezler. Onların cihaddan geri kalmayı istememe nedenleri hiç şüphesiz takvâ sahibi olmaları ve Allah’a (c.c) karşı sorumluluk bilinci taşımalarıdır. Allah Teâlâ’nın, gayretlerine karşılık onları bitmek tükenmek bilmeyen lütuflarla nimetlendireceğini bilen mü’minlerin, imanları gereği cihaddan geri kalmaları düşünülemez.²⁶⁹

f) Muttakîler gûnahtan sakınan, görmedikleri hâlde Yüce Allah’tan korkan ve kıyamet gününden endişe eden kimselerdir:

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ
وَهُمْ مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ

“Andolsun ki, Mûsâ ve Hârûn’a, gûnahtan sakınan, görmedikleri hâlde Rabb’lerinden korkan ve kıyametin kaygısını taşıyanlar için bir ayırma ölçütü, bir ışıık, bir hatırlatıcı kaynak (kitap) verdik.”²⁷⁰

Muttakîler Rabb’lerini görmeden, aklederek, delillere bakmakla, her şeye kâdir olan ve amellerin karşılığını verenin Rabb’leri olduğunu bilirler. Onlar, insanların görmediği yalnız kaldıkları zamanlarda da sadece Allah’tan (c.c) sakınırlar. Kıyamet gününden endişe etme nedenleri de tövbelerinin kabul edilmeyip bağışlanmadan kıyametin kopmasından dolayıdır.²⁷¹

g) Muttakîler Allah Teâlâ ve Rasûlü’ne tâbi olup Yüce Allah’a itaatsizlikten sakınan kimselerdir:

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ

“Allah’a ve Rasûlü’ne itaat eden, Allah’a itaatsizlikten korkan, O’na saygısızlıktan korunanlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır!”²⁷²

Semerkandî, “Bu âyetlerde mü’minlerin özellikleri beyan edilmiştir. Onlar, Allah ve Rasûlü’nün hükmüne tâbi olmaya çağırdıklarında tereddüt etmeksizin itaat

²⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 3, s. 393.

²⁷⁰ Enbiyâ, 21/48-49.

²⁷¹ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru’l-Kurtubî*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm İtfiyyiş, Dâru’l-Kütübî’l-Mısıriyye, Kahire, 1384/1964, C. 11, s. 295.

²⁷² Nûr, 24/52.

ederler. Allah ve Rasûlüne tâbi olanlar dünya ve ahiret saatine ulaşarak kurtuluşa ererler. İtaat etmeyenler ise bu saadetten mahrum kalırlar” yorumunda bulunmuştur.²⁷³

h) Takvâ sahipleri güzel davranışlar sergileyen, gecenin az bir kısmında uyuyan, seher vakti Allah’tan (c.c) bağışlanma dileyen ve mallarından bir kısmını ihtiyaç sahiplerine ayıran kimselerdir:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلْسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

“Allah’a saygısızlıktan sakınanlar ise Rabb’lerinin kendilerine verdiklerini alarak cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. Çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içindeydiler. Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seher vakitlerinde Rabb’lerinden bağışlanmalarını dilerlerdi. Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı.”²⁷⁴

Takvâ ve ihsan (güzel davranışlar) birbirinden ayrılmayan şeylerdir. Takvâ sadece haramlardan korunmak değil, aynı zamanda güzel şeyleri yapmak manasına da gelmektedir.²⁷⁵ Muttakîler geceleri az uyuyup Rabb’lerinin rızasını kazanmak için gayret eder; amellerinin güzelleşmesi ve daha ihlâslı olmak istediklerinden seher vakitlerinde bağışlanma dilerler.²⁷⁶

Özetle muttakîler, Allah’a ve ahiret gününe iman eden, imanın şartlarını yerine getiren, Yüce Allah’a karşı saygı ve sorumluluk bilincinde olan, Allah’tan (c.c) sakınan, Allah Teâlâ’ya ve Rasûlü’ne tâbi olan, namazlarını kılan, zekâtlarını veren, malları ve canlarıyla cihad eden, darlıkta ve zorlukta sevdikleri mallardan ihtiyaç sahibi kimselere yardımda bulunan, hidâyet üzere olan, her zorlukta sabreden, öfkelerini yutan, insanları affeden, gecelerini ibadetle geçiren, seher vakitlerinde istiğfarda bulunan ve bağışlanmadan önce kıyametin kopmasından endişe duyan kimselerdir.

²⁷³ Ebu’l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, C. 1, s. 420.

²⁷⁴ Zâriyât, 51/15-19.

²⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 5, s. 203.

²⁷⁶ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. 28, s. 165-168.

3. BÖLÜM

HADİS RİVAYETLERİNDE TAKVÂ

Bu bölümde, takvânın sözlük anlamında kullanıldığı rivâyetler, hadis rivayetlerinde takvâ mefhumu, sosyal hayatta takvâ ve takvâ rivâyetlerinin tahrir ve değerlendirilmesi konuları ele alınacaktır.

1. TAKVÂNIN SÖZLÜK ANLAMINDA KULLANILDIĞI RİVAYETLER

Çalışmanın birçok yerine takvâ kavramının, İslâm'ın gelmesiyle beraber daha geniş bir anlama çevrilmesinden bahsedilmiştir. Ancak kelime aslî formunu da kaybetmemiş, günlük konuşma dilinde sözlük anlamını koruyarak kullanılmıştır. İncelenen rivâyetlere bakıldığında takvânın dünyevî ve uhrevî tehlikelerden yahut istenmeyen şeylerden korunmak ve Yüce Allah'ın koruması şeklinde kısımlara ayrıldığı görülmektedir. Bu rivâyetler şu şekildedir:

1.1. Yüce Allah'ın Koruması, Ateşten, Şerden, Azabtan Sakınmak ve Korunmak

1) Allah Rasûlü (s.a.s), mahşerde elleri ve yüzleriyle diken ve tümseklerden korunan kimselerden bahsederken: “(أَمَّا إِنَّهُمْ يَتَّقُونَ بِوُجُوهِهِمْ كُلَّ حَدَبٍ وَشَوْكٍ) Onlar her tümsekten ve dikenden yüzleriyle sakınacaklardır.”²⁷⁷ buyurmuştur. İttikâ bu anlamda, yukarıda yer verilen Câhiliye şiirlerinde geçtiği üzere “herhangi bir tehlikeden sakınmak, korunmak” manasına gelmektedir.

2) Hadiste, “(مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَمُوتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَوْ لَيْلَةِ الْجُمُعَةِ إِلَّا وَقَاهُ اللَّهُ فِتْنَةَ الْقَبْرِ) Cuma günü yahut Cuma gecesi ölen bir Müslüman'ı, Allah kabir fitnesinden korur”²⁷⁸

²⁷⁷ Tirmizî, “Tefsîr”, 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 14, s. 288, H. No: 8647. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “hasen li-ğayrihi”; Elbânî “zayıf” demişlerdir. Şuayb el-Arnaût hadisin ravilerinden Ali b. Zeyd'in zayıflığı nedeniyle isnadın zayıf olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 14, s. 289; Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Zaîfu Süneni't-Tirmizî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1411/1991, s. 391. Hasen li-ğayrihi: Zayıflığı muhtelif yollarla giderilip hasen derecesine yükselen zayıf hadis. Aydınli, *Hadis Istılahları*, s. 68.

²⁷⁸ Tirmizî, “Cenâiz”, 73; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 11, s. 147, H. No: 6582. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” derken Elbânî “hasen li-ğayrihi” demiştir. Ahmed b.

buyrulmaktadır. Rivayette geçen “وقاه” ifadesi “kabir azabından korunmak” anlamına gelmektedir.

3) Hz. Peygamber cenaze namazını kıldırıldığı bir sahâbî için, “(Ey Allah’ım) (فَقِهِ) (فِتْنَةُ الْقَبْرِ) Ve Onu kabir sıkıntısından koru”²⁷⁹ demiştir. Hadiste geçen “فَقِهِ” Emr-i hazır ifadesi, “ve onu kabir azabından koru” manasına gelmektedir.

4) Hz. Peygamber uyumadan önce, “(اللَّهُمَّ قِنِي عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ) Ey Allah’ım, kıyamet günü kullarını dirilttiğinde beni azabından koru”²⁸⁰ şeklinde dua ederdi. Hadiste geçen “قِنِي” Emr-i hazır ifadesi, “Beni Allah’ın azabından koru” anlamına gelmektedir.

5) Allah yolunda nöbet tutup bu nöbet esnasında ölen kimseler için Allah Rasûlü (s.a.s), “(وَقِي فِتْنَةَ الْقَبْرِ) (Kim bu görevi yaparken vefat ederse) kabir fitnesinden (azabından) korunur”²⁸¹ buyurmuştur. Hadiste geçen “وَقِي” ifadesi “kabir azabından korunur” manasına gelmektedir.

6) Allah Rasûlü (s.a.s), kişinin evden çıkarken “Allah’ın adıyla Allah’a tevekkül ettim, güç ve kuvvet sadece Allah’dandır”²⁸² şeklinde dua etmesine karşılık bir meleğin bu duayı söyleyen kimseye, “(هُدِيتْ وَكُفِّتْ وَوُقِيتْ) Doğru yola iletildin, şerlere karşı koymakta yeterli hâle getirildin ve onlardan korundun” diyeceğini bildirmiştir. Hadiste geçen “وُقِيتْ” ifadesi “(şerlerden) korundun” manasına gelmektedir.

Hanbel, *el-Müsned*, C. 11, s. 147; Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîhu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*, Mektebetü’l-Meârif li’l-Neşri ve’t-Tevzîi, Riyad, 1421/2000 C. 3, s. 405.

²⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 60; İbn Mâce, “Cenâiz”, 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 25, s. 399, H. No: 16018. Şuayb el-Arnaût, Ebû Dâvûd’un rivayeti için “sahih”, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel’in rivayeti için “hasen” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 5, s. 111; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 2, s. 468; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 25, s. 400.

²⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 106; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 44, s. 63, H. No: 26462. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih li ğayrihi” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 7, s. 387; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 44, s. 64. Sahih li ğayrihi: Senedindeki zabtı tam olmamak gibi bir kusuru bulunan bir raviden dolayı sahih derecesine ulaşmamakla beraber ravideki kusuru diğer yollardan gidererek sahih derecesine ulaşmış hadis. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 135.

²⁸¹ Tirmizî, “Fedâilu’l-Cihâd”, 26, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 39, s. 130, H. No: 23727. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 39, s. 131; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 2, s. 241.

²⁸² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 111; Tirmizî, “Deavât”, 34. *Sünenü Ebî Dâvûd* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “hasen”, Elbânî ise “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 7, s. 425; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 3, s. 410.

7) Allah Rasûlü bir başka duasında ise, “(وَقِنِي شَرَّ مَا قَضَيْتَ) *Hüküm verdiklerinin şerrinden beni koru*”²⁸³ demiştir. Hadiste geçen “قِنِي” Emr-i hazır ifadesi, “Beni şerden koru” manasına gelmektedir.

8) Hz. Peygamber namaz kılmak üzere evden çıkan kimsenin, “(وَخَرَجْتُ اتَّقَاءً) *Ben Senin gazabından sakınmak ve rızanı kazanmak için çıktım...*”²⁸⁴ demesi hâlinde Yüce Allah’ın rahmetini kazanacağını söylemiştir. Burada “اتَّقَاءً” ifadesi, “Allah’ın gazabından sakınmak” manasına gelmektedir.

9) Kabirde mü’min kimseye ateşten bir pencere gösterilmiş ve “(انْظُرْ إِلَى مَا وَقَّاكَ) *Allah’ın seni koruduğu şeye (ateşe) bak*”²⁸⁵ denilmiştir. Hadiste geçen “وَقَّاكَ” ifadesi, “Allah’ın kulunu ateşten koruması” anlamına gelmektedir.

10) Hz. Peygamber, *“إِنَّ لِلْوُضُوءِ شَيْطَانًا يُقَالُ لَهُ: الْوَلَهَانُ، فَاتَّقُوا وَسَوَاسَ الْمَاءِ”* “*Abdestin Velehân adında bir şeytani vardır. Vesveseye kapılıp suyu fazla kullandırmasından korunun*”²⁸⁶ buyurmuştur. Hadiste geçen “اتَّقُوا” ifadesi, “korunun” manasına gelmektedir. Su hakkında vesveseye düşmek; kişinin uzuvlarının yıkayıp yıkamadığını, temiz mi yahut necis mi kaldığını veya kaç defa yıkadığını bilmemesiyle olmaktadır. Su hakkında vesvese veren bu şeytana “الْوَلَهَانُ” denme nedeni; insanı abdest alırken şaşkına çevirip abdest azalarını yıkayıp yıkamadığını yahut kaç defa yıkadığını bilmeyecek bir hâle sokması sebebiyledir.²⁸⁷

²⁸³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 338; Tirmizî, “Vitir”, 241; Nesâî, “Kıyâmu’l-Leyl”, 51; İbn Mâce, “İkâmetu’s-Salât”, 117; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 3, s. 245, H. No: 1718. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 2, s. 564; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 2, s. 252; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 3, s. 245; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 1, s. 263; Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’n-Nesâî*, Mektebetü’t-Terbiyyeti’l-Arabiyyi li-Düveli’l Halîc, Riyad, 1409/1988, C. 1, s. 380.

²⁸⁴ İbn Mâce, “Mesâcid”, 14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 247, H. No: 11156. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 1, s. 498; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 248.

²⁸⁵ İbn Mâce, “Zühd”, 32; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 12, s. 42, H. No: 25089. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 335; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 12, s. 43.

²⁸⁶ Tirmizî, “Tahâra”, 43; İbn Mâce, “Tahâra”, 48; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 35, s. 160, H. No: 21238. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “zayıf” demişlerdir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 1, s. 270; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 35, s. 160; el-Elbânî, *Zaifu Süneni’t-Tirmizî*, s. 6.

²⁸⁷ el-Mübârekpûrî, Ebû’l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetü’l-Ahvezi*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, C. 1, s. 157.

1.2. Dünyada İstenmeyen Şeylerden Sakınmak, Korunmak

1) Allah Rasûlü (s.a.s), Yemen'e elçi olarak gönderdiği Muaz b. Cebel'e tavsiyesinde ondan zekât mallarının en iyilerinin almaktan sakınmasını tembihlerken: *“(وَتَوَقَّ كَرَائِمَ أَمْوَالِ النَّاسِ) İnsanların mallarından en iyilerini almaktan sakın”*²⁸⁸ buyurmuştur. Hadiste geçen *“تَوَقَّ”* ifadesi, “sakın/kaçın” manasına gelmektedir.

2) Allah Rasûlü (s.a.s) oruçlu kimsenin sürme çekmekten kaçınmasını emrederken: *“(لِيَتَّقِيَ الصَّائِمُ) Oruçlu ondan sakınsın”*²⁸⁹ buyurmuştur. Hadiste geçen *“لِيَتَّقِيَ”* ifadesi de aynı şekilde “sakınsın” manasına gelmektedir.

3) Sahâbilerin Allah Rasûlü'ne (s.a.s), kaçınılması yani alınmaması gereken kurbanlıkları sorarken: *“(مَا يُتَّقَى مِنَ الضَّحَايَا) Kurbanda kaçınılacak şeyler nedir?”*²⁹⁰ denilmiştir. Hadiste geçen *“يُتَّقَى”* ifadesi de “kaçınılıyor/sakınılıyor” manasına gelmektedir.

4) Savaş esnasında kendilerini ve çocuklarını mallarıyla koruyacak kimselerden bahsedilirken: *“(فَيَتَّقُونَكُمْ بِأَمْوَالِهِمْ دُونَ أَنْفُسِهِمْ وَأَبْنَائِهِمْ) Onlar canlarını ve çocuklarını size karşı mallarıyla koruyacaklar”*²⁹¹ denilmiştir. Hadiste geçen *“يَتَّقُونَ”* ifadesi, “herhangi bir tehlike karşısında bir şeyle korurlar” manasına gelmektedir.

5) Recmedilen bir erkek ve kadın hakkında Abdullah b. Ömer: *“(رَأَيْتُهُ يَقِيهَا مِنْ) الحَجَارَةِ بِنَفْسِهِ) Onu (erkeği), onu (kadını) taşlardan kendisi için korurken gördüm”*²⁹²

²⁸⁸ Buhârî, “Zekât”, 41; Müslim, “İmân”, 31; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 4; Tirmizî, “Zekât”, 6; Nesâî, “Zekât”, 46; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 3, s. 498, H. No: 2071. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 3, s. 34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 3, s. 498; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, C. 1, s. 344; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, C. 2, s. 530. Buhârî ve Müslim'in rivayetlerinde sakınmak fiili için *“تَوَقَّ”* lafzı geçerken diğer tariklerden gelen rivayetlerde *“إِيَّكَ”* lafzı kullanılmıştır.

²⁸⁹ Ebû Dâvûd, “Oruç”, 31. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 4, s. 54.

²⁹⁰ Ebû Dâvûd, “Kurban”, 6; Dârimî “Kurban”, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 615, H. No: 18675. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 4, s. 427; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 615; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, C. 2, s. 1241.

²⁹¹ Ebû Dâvûd, “İmâre”, 33. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 4, s. 657.

²⁹² Buhârî, “Menâkıb”, 24; Müslim, “Hudûd”, 26; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 26; İbn Mâce, “Hudûd”, 10; Dârimî, “Hudûd”, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 10, s. 447, H. No: 6385. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 6, s. 495; İbn

demiştir. Hadiste geçen “يَقِيهَا” ifadesi de aynı şekilde “bir tehlikeden koruyor” manasına gelmektedir.

6) Hz. Peygamber’in yanında Kur’ân öğrenen sahâbîlerin karşlarına bir yılan çıkıp aniden kaybolması sonucu Hz. Peygamber, “(وَقَاهَا اللَّهُ شَرَّكُمْ كَمَا وَقَاكُمْ شَرَّهَا)” *Allah sizi onun şerrinden koruduğu gibi onu da sizin şerrinizden korudu*”²⁹³ buyurmuştur. Hadiste geçen “وَقَاكُمْ” ifadesi, “sizi korudu” manasına gelmektedir.

7) Yüze vurma hususunda Hz. Peygamber, “(إِذَا ضَرَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَّقِ الْوُجْهَ)” *Biriniz vurduğu zaman yüzden sakınsın*”²⁹⁴ buyurmuştur. Hadiste geçen “فَلْيَتَّقِ” ifadesi, “sakınsın” manasına gelmektedir.

8) Allah Rasûlü (s.a.s), “(اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ)” *Mü’minin fırsatinden sakınınız*”²⁹⁵ buyurmuştur. Hadiste geçen “اتَّقُوا” ibaresi, “sakınınız” manasına gelmektedir. Feraset iki çeşittir; ilki Allah’ın, veli kullarının kalplerine insanların ahvalini bilmek için koyduğu keramet, sezgi, görüş ve zandır. İkincisinde ise yaratılış ve tecrübe ile insanların ahvali hakkında bilgi sahibi olunur. Münâvî Hz. Peygamber’in bu beyanının anlamı için, “*Kalbinde parlayan nurun aydınlığıyla mü’min, insanların zihinlerinde ve niyetlerinde olanları idrak edebilir; böylece hakikatler kendisine apaçık bir şekilde görünür*”²⁹⁶ demiştir.

9) Hz. Peygamber, “(اتَّقُوا اللَّاعِنِينَ قَالُوا: وَمَا اللَّاعِنَانِ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الَّذِي يَتَخَلَّى (فِي طَرِيقِ النَّاسِ أَوْ ظِلِّهِمْ) Lanetli iki kimseden sakınınız. (Orada bulunanlar) Bu iki lânetli kimse nedir Ey Allah’ın Rasûlü dediler. Hz. Peygamber: Bunlar insanların gelip geçtiği veya gölgelendikleri yerlere abdest bozanlardır.”²⁹⁷ buyurmuştur. Hadiste

Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 3, s. 591; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 3, s. 1496; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 10, s. 447.

²⁹³ Buhârî, “Cezaü’s-Sayd”, 17; Müslim “Selâm” 137; Nesâî, “Menâsik”, 114; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 6, s. 45, H. No: 3574. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih li gayrihi”; Elbânî ise “sahih” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 6, s. 45; el-Elbânî, *Sahihu Süneni’n-Nesâî*, C. 2, s. 606.

²⁹⁴ Müslim, “Birr ve Sıla”, 112; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 40. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 15, s. 496, H. No: 9799. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 6, s. 544; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 15, s. 496. Hadiste geçen “فَلْيَتَّقِ” lafzı sadece Ebû Dâvûd’un rivayetinde geçmektedir. Diğer tariklerinde “فَلْيَجْتَنِبِ” lafzı geçmektedir.

²⁹⁵ Tirmizî, “Tefsîr”, 16. Elbânî hadis için “zayıf” demiştir. el-Elbânî, *Zaifu Süneni’t-Tirmizî*, s. 387.

²⁹⁶ Abdurrahmân el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezi*, C. 8, s. 441.

²⁹⁷ Müslim, “Tahâra”, 68; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 14, s. 443, H. No: 8853. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 14, s. 443.

geçen “اتَّقُوا” ibaresi, Hz. Peygamber’in yapılmasını istemediği bir davranıştan “sakının” anlamına gelmektedir. Burada “yapanların lanetlendiği” durumlardan kasıt; insanların hoş karşılamadığı, yapıldığı takdirde yapanlara lanet getirilen fiillerdir. İnsanların uğrak yerleri olan yollar ve gölgelikleri pisletmek, oradan geçenlerin rahatsız olmasına, tiksinti duymalarına ve kıyafetlerinin kirlenmesine sebep olacağından dolayı yasaklanmıştır.²⁹⁸ Burada Allah Rasûlü’nün (s.a.s) sakınılmasını istediği hususta “اتَّقُوا” ifadesini kullanması, bunlardan sakınmanın takvâya uygun bir davranış olması olgusunu taşımaktadır.

2. HADİSLERDE TAKVÂ MEFHUMU

Çalışmanın bu bölümünde takvâ mefhumunun hadislerde nasıl yer aldığı, Hz. Peygamber’in kelimeyi hangi manalarda kullandığı başlıklar altında incelenecektir.

2.1. Hadislerin Rivâyet Edilmesinde Takvâ

Hz. Peygamber, Kuran-ı Kerîm’in ilk müfessiridir. O, vazifesi gereği Kur’ân’ın kendisine indirilmesinden itibaren gerek kavli gerek fiili olarak Kuran’ı açıklamaya ve insanların hükümleri doğru anlamasına gayret etmiştir. Hadisler İslâmiyet’in muhafazası ve doğru anlaşılması hususunda oldukça önemlidir. Nitekim âyetler bazı zamanlar anlaşılmamış, umumiyet ve hususiyet açısından âyetlerin durumu bilinmemiş ve bazı kelimelerin açıklanması gibi pek çok müşkilin izahı gerekmiştir. Ancak bazı durumlarda gerek iyi düşüncelerle gerekse de kötü emellerle Hz. Peygamber’in ağzından çıkmış gibi hadis uydurma faaliyetlerinin yapıldığı bilinmektedir.

İslâm dininin muhafazası ve insanlara doğru biçimlerde anlatılmasında hadislerin büyük bir önemi olduğu için bunların Hz. Peygamber tarafından söylenip söylenmediği büyük önem taşımaktadır. Hz. Peygamber ashâbını ve sonra gelecek müslümanları bu konuda “اتَّقُوا الْحَدِيثَ عَنِّي إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ، فَإِنَّهُ مِنْ كَذَبٍ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا،” (فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ) *Benden yalan yere hadis nakletmekten sakının. Ancak bildiklerinizi aktarabilirsiniz. Her kim benim adıma kasıtlı olarak yalan yere bir söz*

²⁹⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, C. 3, s. 161.

söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.”²⁹⁹ diyerek uyarmıştır. Bu hadiste takvâ hem yalandan sakınmak hem de cehennemden korunmak anlamına gelmektedir. Aynı zamanda takvâyâ uygun davranmak, İslâm dininin kaynaklarının muhafazasında mü'minler için takınılması gereken zaruri bir durumdur.

2.2. Takvâ ve Sorumluluk Bilinci

Takvâ, kulun içinde bulunduğu dünya hayatında yaptığı tüm davranışları düzenleyen, Yüce Allah'a ve tüm mahlûkata karşı sorumluluk bilinci içerisinde olmayı ve bu şuurla hareket etmeyi sağlayan bir bilinç hâlidir. Kur'ân'da birçok âyette karşılaşılan takvâ kavramı, Hz. Peygamber'in hayatında pekçok tezahürü bulunan bir örneklik hâlini almıştır.

İnsanoğlunun dünyaya gönderilme amacı, Yüce Allah'a kulluk etmektir. Kulluk şuurunun en yüksek mertebesi, Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarına karşı sorumluluk bilincinde olmak, haramlara girmekten sakınmak ve korunmaktır. Nitekim Hz. Peygamber, “(اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ) Nerede ve nasıl olursan ol, Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde ol!” Hadisin devamında, “Kötülük işlersen, hemen ardından bir iyilik yap ki, o kötülüğü silip yok etsin. İnsanlara karşı da güzel ahlakla davran!”³⁰⁰ buyurarak takvânın her zaman ve her yerde uyulması gereken bir husus olduğunu hatırlatmıştır. “(اتَّقِ اللَّهَ) Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde ol.” ifadesi, bütün vazifeleri yerine getirmek ve her türlü gûnahtan sakınmakla mümkün olur. Çünkü takvâ dinin esasıdır ve yakîni mertebelere ulaşmak onunla gerçekleşir.³⁰¹ Takvâ, kul yalnızken yahut toplum içindeyken, sıkıntıda ve kolaylıkta, darlıkta ve

²⁹⁹ Tirmizî, “Tefsîr” 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 5, s. 122, H. No: 2974. Literatürde “Her kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın (Buhârî, “İlim”, 38; Müslim “Mukaddime”, 3)” şeklinde meşhur olan bu rivayeti sadece Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel (اتَّقُوا اللَّهَ الْحَيْثُ كُنْتُمْ) ibaresiyle rivayet etmişlerdir. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “zayıf” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 5, s. 122; el-Elbânî, *Zaifu Süneni't-Tirmizî*, s. 498.

³⁰⁰ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 55; Dârimî, “Rikâk”, 74; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 35, s. 284, H. No: 21354; Elbânî ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “hasen li gayrihi” demişlerdir. el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, C. 3, s. 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 35, s. 284. Ayrıca Elbânî'ye göre hadisin isnadı munkatı'dır. Bunun sebebi, hadisin tâbiûn ravisi Meymun b. Ebî Şeybe'nin, sahâbî ravisi Ebû Zer'den hadis işitmemiş olmasına rağmen, ondan hadis rivayet etmesidir. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîs-i-Sahîha ve Şey'ün min Fıkhihâ ve Fevâ'idihâ*, Mektebetü'l-Meârif li'l-Neşri ve't-Tevzîi, Riyad, 1415/1995, C. 3, s. 362. Munkatı': Senesinde peş peşe olmayarak iki veya sahâbeden sonra bir ravi düşürülmüş, atlanmış yahut mübhem olarak zikredilmiş olan hadis. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 111.

³⁰¹ el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, C. 6, s. 104.

bollukta her zaman Allah Teâlâ'ya karşı derin bir saygı ve azabından korku içinde olmayı gerektirir. Bu Yüce makamı Rasûlullah (s.a.s) bizlere şu şekilde açıklamıştır: *“(لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ بِهِ حَذَرًا لِمَا بِهِ الْبَأْسُ)”* Zararı olanlardan çekindiği için zararı olmayanları terk edinceye kadar kul, muttakîlerden olma derecesine erişemez.”³⁰² el-Münâvî (ö. 1031/1622) bu durumu; harama girme endişesiyle helâlin fazlasını da terk etmek şeklinde açıklamıştır.³⁰³ Dolayısıyla kul harama girme endişesinden, ihtiyaç fazlası helâlleri de terk etmedikçe muttakîlerin derecesine ulaşamaz. Bu manada dikkat edilmesi gereken nokta, elbette müslümanın kendini tamamen dünya hayatından çekmesi değil, yaptığı davranışların helâl de olsa ölçülü olmasıdır. Nitekim ölçüsüz yapılan her şey kişiye zarar vermektedir. Kul kendisini helâl de olsa zevk u sefaya fazla kaptırmamalı, ihtiyatlı hareket etmelidir. Bu takdirde kul muttakîlerin derecesine ulaşır.

Rasûl-i Ekrem (s.a.s) ashâbına daima takvâlî olmayı, takvâ üzere amel etmeyi tavsiye etmiş, onlara sürekli hatırlatmalarda bulunmuştur. Bir hadisinde, *“Şüphesiz ben öyle bir âyet biliyorum ki şâyet insanların hepsi ona sarılsaydılar, tümüne kâfi gelecekti*, buyurmuş, sahâbe: “Yâ Rasûlallah! Hangi âyettir?” Hz. Peygamber: *“Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir.”*³⁰⁴ âyetini okumuştur.³⁰⁵ Buradan anlaşılan o ki Allah Teâlâ muttakîlere, dünya ve ahiret hayatının sıkıntılarından çıkış yolu gösterecektir. Dünyada takvâ ile amel etmenin ahirette kula kâfi geleceğinden şüphe yoktur.³⁰⁶ Hz. Peygamber’in bu öğüdü, inananların karşılaştıkları zorluklar karşısında sabırlı ve metin olmaları gerektiğini ve Allah’ın (c.c) yardımıyla bu sıkıntıların üstesinden gelebileceklerini ifade eder.

³⁰² Tirmizî, “Kıyâmet”, 19; İbn Mâce, “Zühhd”, 24. Elbânî hadis için “zayıf” demiştir. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. *Zaifu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*. Mektebetü’l-Meârif li’l-Neşri ve’t-Tevzîi, Riyad, 1421/2000, C. 1, s. 534. *Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ise, hadisin ravilerinden Abdullah b. Yezîd sebebiyle zayıf olduğunu belirtmiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 298.

³⁰³ el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcîl’ârifîn b. Nûreddîn Alî, *Feyzu’l-Kadîr Şerhu’l-Câm’i’i’s-Sağîr*, el-Mektebetü’l-Ticariyyeti’l-Kübra, Kahire, 1357/1937, C. 6, s. 443.

³⁰⁴ Talâk, 65/2.

³⁰⁵ İbn Mâce, “Zühhd”, 24; Dârimî, “Rikâk”, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 35, s. 436, H. No: 21551. *el-Müsned ve Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadisin isnadının, inkıtâ’ sebebiyle zayıf olduğunu belirtmiştir. Hadisi, sahâbî ravisi Ebû Zer’den nakil yapan Ebû’s-Selil Durayb b. Nukayr, Ebû Zer’e yetiştirmemiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 302. Elbânî ve *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis hakkında “zayıf” ifadesini kullanmışlardır. el-Elbânî, *Zaifu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*, C. 1, s. 525; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 3, s. 1791. İnkıtâ’: Senedde ravi düşmesi, ravi atlanması. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 76.

³⁰⁶ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî alâ Süneni İbni Mâce*, Dâru’l-Cil, Beyrut, 1313/1895, C. 2, s. 554.

Rasûlullah'ın (s.a.s) okumuş olduğu bu âyetten bazı müfessirler şu yorumları çıkarmışlardır:

- a) Allah'tan sakınan kimseyi Allah Teâlâ, dünya ve ahiret sıkıntılarından kurtarır.
- b) Musibet anında sabır göstererek Allah'tan sakınan kişiye Yüce Allah, cehennemden cennete dâhil olma yolunu gösterir.
- c) Yüce Allah kuluna haramdan helâle geçiş yolunu öğretir. Çünkü Allah Teâlâ kendisine karşı sorumluluk bilinci içerisinde olanları sıkıntıdan kurtarır, bunun aksine davranışlarda bulunanlara ise sıkıntılar verir.³⁰⁷

Takvâ şuuru, helâl ve haram noktasında hassasiyeti de beraberinde getirir. Helâl ve haramın sınırları Kur'ân ve sünnette açıkça belirtilmiştir. Ancak bu ikisi arasında kalan şüpheli şeyler de bulunmaktadır.

H. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

“Helal de bellidir, haram da bellidir. Bu ikisi arasında şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunu bilemezler. (فَمَنْ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعَرْضِهِ) Kim bu şüpheli şeylerden sakınırsa (ittikâ), dinini ve ırzını korumuş olur. Kim de bu şüpheli şeylerin içine düşerse harama düşmüş olur. Bu tıpkı koyunları bir koruluk etrafında otlatan ve her an o koruluğa girme ihtimalleri bulunan bir çoban misalidir. Dikkat edin! Her devlet başkanının bir koruluğu vardır. Dikkat edin! Allah'ın yeryüzündeki koruluğu haram kıldığı şeylerdir. Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o düzgün olursa bütün vücut düzgün olur, o bozuk olursa bütün vücut bozuk olur. Dikkat edin! Bu et parçası kalptir.”³⁰⁸

³⁰⁷ İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fi'l-İlmî't-Tefsîr*, thk. Abdulrezzâk el-Mehdî, Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1422/2001, C. 8, s. 297.

³⁰⁸ Buhârî, “İman”, 40; Müslim, “Müsâkât”, 107; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 3; Tirmizî, “Büyü”, 1; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, “Büyü”, 2; İbn Mâce, “Fiten”, 14; Dârimî, “Büyü”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 324, H. No: 18374. Hadisi *Kütüb-i Tis'a* müelliflerinden sadece Mâlik b. Enes rivayet etmemiştir. Hadiste dikkat çeken hususlardan birisi de hadisin tüm senedlerinin sahâbe ravisinin hicretten sonra Ensar arasında doğan ilk çocuk Nu'mân b. Beşir olmasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Gökhan Karahan, “Nu'mân b. Beşir'in Hayatı ve Rivayetlerinin Değerlendirilmesi” *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Karaman 2021, 77-84. Tirmizî ve Nesâî'nin rivayetlerinde ittikâ (اتقى) fiili geçmez. Tirmizî'nin rivayetinde bunun yerine “te-re-ke” (ترك) fiili geçmektedir. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed ve Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 5, s. 218; el-Elbânî, *Sahihu't-Terğîb ve't-Terhîb*, C. 2, s. 321; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 124; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, C. 3, s. 1648; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 324.

İslâm'ın üçte biri olarak bahsedilen bu hadisin büyük bir ehemmiyeti vardır.³⁰⁹ Kul ibadetlerini, kalbini ve bedenini temizleyip Allah'ın (c.c) rızasına ulaşmak için yapar. Günahların ve yasakların çoğu kalpten kaynaklanır. Hz. Peygamber, kalbi ıslah etmekle vücudun tamamının düzeleceğini beyan etmiştir.³¹⁰ Vicdani hassasiyetler mü'minin birçok kötülüğe girmesine engel olmaktadır. Bu hassasiyetlere sahip olmak ise takvâya sahip olmakla mümkündür. Kalbinde takvâ bilinci olan mü'min günaha ve harama girmekten imtina ederek merhamet, adalet ve hak noktalarında dikkatli davranmaya çalışır. Böylece takvâ, kulun ahlâkına ve davranışlarına sirâyet eder. Takvâ sahibi mü'min her zaman ve her yerde kendisini gözetleyen bir yaratıcının farkında olarak yanlış yapmaktan sakınır. Böylece soyut bir durum olan takvâ, somut eylemlerin denetim altına alınmasına imkân sağlar.

Allah Rasûlü (s.a.s) ashâbına, ilgili hadiste vasıflanan olgusal durumu daha iyi anlayabilmeleri için örnekler vermiştir. Buna göre her hükümdarın insanların girişini yasakladığı özel alanları bulunabilir. Bu alana izinsiz giren kimseler cezalandırılır. Bu sebeple kendi iyiliğini düşünen kimse, yasaklanmış bölgeye girme endişesinden dikkatli hareket ederek uzak kalır. Aynı şekilde Yüce Allah'ın da kullarına girmelerini yasakladığı bir alan vardır. Bunlar haramlardır. Kul haramları işleyip bu bölgeye girmesiyle cezaya müstahak olur. O bölgeye yaklaşan kimsenin harama düşme tehlikesi de artar. İhtiyatlı mü'min o bölgeye yaklaşmaktan imtina eder. Kendisini haram düşürecek herhangi bir şeye ilgi duyup bağlanmaz. Şüpheli şeylerden uzak durur.³¹¹

Hadis metninde geçen “(وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ، وَقَعَ فِي الْحَرَامِ)” *Şüpheli şeylerin içine düşen harama da düşer.*” sözünden ulemâ, iki anlam çıkarmışlardır. Buna göre kişi şüpheli şeyleri çok yaptıkça, haramı istemese dahi harama rast gelebilir. Şâyet burada kasıtlı bir kusuru varsa günah içerisine girer. Diğer açıklamaya göre kul, şüpheli şeyleri işleye işleye bunlara alışkanlık kazanır. Sonunda bu durum onu harama

³⁰⁹ Âlimler bu hadisin yanında; “*Kişinin kendi nefsi için istediğini kardeşi için de istemedikçe imanı kemale ermez.*” (Buhârî, “İman”, 7; Müslim, “İman”, 71-72; Tirmizî, “Kıyamet”, 59; Nesâî, “İman”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9. “*Ameller niyetlere göredir.*” (Buhârî, “Bedü'l-Vahy”, 1; Müslim, “İmâre,” 155) ve “*Kişinin kendisini ilgilendirmeyen hususları terk etmesi dininin güzelliğindendir.*” (Tirmizî, “Zühd”, 11; İbn Mâce, “Fiten”, 12) Hadislerini, dinin özü olarak zikretmektedirler.

³¹⁰ el-Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer, *el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, thk. Muhammed el-Şâzelî en-Nüfeyr, Dâru't-Tûnusiyye li'l-Neşri, by, 1408/1988, C. 2, s. 308.

³¹¹ Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. Haccâc*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392/1972, C. 11, s. 28.

sürükler. Haram ise kulu küfre götürebilir. Bu noktada kul takvâ şuuru ile hareket ederek bu durumdan uzak olmalıdır.³¹²

H. Peygamber'in ümmetine takvâlı olmayı emrettiği rivâyet örneklerini çoğaltmak mümkündür. O, Vedâ Hutbesi'nde tüm ümmetine, “(اتَّقُوا اللَّهَ رَبُّكُمْ) *Rabbiniz olan Allah'tan sakının*”³¹³ buyurmuştur. Mahlûkatın kalbinde korkulmaya, saygı duyulmaya ve takdis edilmeye, bundan dolayı itaat ve kulluk edilmeye hak sahibi olan ancak Allah'tır. O, celâl ve ikrama hakkıyla sahiptir. Azamet ve kibriya sıfatlarına haiz olan, en şedid bir biçimde cezalandırmaya gücü yetendir.³¹⁴ Yüce Allah Kur'an'da, “*Sakınılmaya lâyık olan da O'dur, mağfiret sahibi de O'dur.*”³¹⁵ buyurmuştur. Enes b. Malik (ö. 93/711-12) bu âyet hakkında H. Peygamber'in, “(قَالَ رَبُّكُمْ: أَنَا أَهْلٌ أَنْ أَتَّقَى،) *Rabb'iniz bu âyette; saygıya lâyık olan benim. Kim benden sakınır ve benden başka ilah edinmezse onu affedecek olan ancak benim.*”³¹⁶ buyurduğunu rivâyet etmiştir. Kulun takvâsı, kendisiyle Rabb'inin azabı ve hoşnutsuzluğu arasına taatleri işlemekle ve günahlardan kaçınacağı bir kalkan koymasıyla mümkün olacaktır.³¹⁷ “(اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ) *Yarım hurmayla bile ateşten korunun.*”³¹⁸ hadisi de bu anlamda bir diğer örnektir. En

³¹² Nevevî, *el-Minhâc*, C. 11, s. 29.

³¹³ Tirmizî, “Sefer”, 434. Elbânî hadis için “sahih” ifadesini kullanmıştır. *el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsî's-Sahîha*, C. 2, s. 524. Hadis *el-Müsned*'de, başta geçen takvâ emrinden farklı olarak “*Rabbimize kulluk edin*” (اعْبُدُوا رَبَّكُمْ) ifadesiyle geçmektedir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 36, s. 486, H. No: 22161.

³¹⁴ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ülum ve'l-Hikem*, C. 2, s. 469.

³¹⁵ Müddessir, 74/56.

³¹⁶ Tirmizî, “Tefsîr”, 70; İbn Mâce, “Zühd”, 35; Dârimî, “Rikâk”, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 430, H. No: 12442. Tirmizî, hadisin ravilerinden Süheyl b. Abdillâh el-Kutâî'nin (Süheyl b. Ebi Hazm) hadîsde sağlam olmadığını ve Sâbit el-Bünânî'den tek başına rivayet ettiğini belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin muhakkiki Şuayb el-Arnaût ise, hadisin isnadının “zayıf” olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel Süheyl hakkında münker hadisler rivayet ettiğini, Buhârî ise onun hadisi hakkında söylediği sözleri takip etmeyip, hadislerinde zayıf olduğunu söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 430; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 355. Elbânî ve *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed de hadis için “zayıf” demişlerdir. *el-Elbânî, Zaifu Süneni't-Tirmizî*, s. 432; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, C. 3, s. 1792. Münker: Zayıf bir ravinin rivayetine, daha zayıf bir ravi tarafından muhalif şekilde rivayet edilen hadis. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 111.

³¹⁷ el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürreâûf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûriddîn Alî, *el-İthafatü's-Seniyye fîl-Ehâdîsî'l-Kudsîyye*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût ve Tâlib Avvâd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk, ts., s. 88.

³¹⁸ Buhârî, “Zekât”, 8; Müslim, “Zekât”, 66; Tirmizî, “Kıyâmet”, 1; Nesâî, “Zekât”, 63; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; Dârimî, “Zekât”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 187, H. No: 18252. *Sünenü İbn Mâce ve el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed ve Elbânî hadis için “Muttefekun aleyh sahih hadistir” demişlerdir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 1, s. 128; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, C. 2, s. 1031; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 188; *el-Elbânî, Sahihu't-Terğîb ve't-Terhîb*, C. 1, s. 518. Hadisin bazı rivayetlerinde “*Yarım hurmayla da olsa ateşten korunun.*” ibaresine ek olarak “*Şayet onu da bulamazsanız güzel bir sözle*

küçük bir hayır işi dahi kula cehennem azabı ile Allah (c.c) rızası arasına bir perde koyar. Hz. Peygamber'in burada malî bir tasadduktan söz etmesinin elbette bir hikmeti olmalıdır. Kul için nefsinin kardeşi sayılabilecek mal varlığını harcama, diğer ibadetleri eda etmekten çok daha zor olabilir. Dolayısıyla kulun Allah Teâlâ rızası için malını tasadduk etmesi, iman mertebelerinin göstergesidir. Aynı zamanda sadaka, onu alan kişiyi mutlu ederek mü'minlerin arasındaki sevgi bağlarını güçlendirir, kırıncılıkları yok eder.³¹⁹ Bu yönüyle takvâ ile onun tezahürü sayılabilecek diğer eylemler, İslâm toplumunda muhtemel birçok hayra vesile olabilir.

Dünya imtihanında kulun nefesine hoş gelen şeyleri terk etmesi elbette kolay olmayan bir durumdur. Ancak takvâ sahibi olmak terk edilen her şeyin karşılığının fazlasıyla alınacağını da bilmeyi gerektirir. Nitekim hadiste, “**إِنَّكَ لَنْ تَدَعَ شَيْئًا اتَّقَاءَ اللَّهِ**” (إِلَّا أَعْطَاكَ اللَّهُ خَيْرًا مِنْهُ) Allah için bir şeyi terk ettiğinde, ancak Allah o şeyden daha hayırlısını sana verir.”³²⁰ denilerek, dünya imtihanında karşılaşılan zorluklarda Allah rızasını gözetmenin hayırlı karşılıkları da beraberinde getireceği vurgulanmıştır. Kur'ân'da da “**(إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ)**” Muhakkak ki muttakiler (Gönülleri Allah'a karşı saygıyla dopdolu olup O'na itaatsizlikten sakınan ve güçleri ölçüsünde O'nun emirlerini yerine getirmeye çalışanlar), cennetlerde ve pınar başlarında olacaklardır”³²¹ âyetiyle Yüce Allah'ın kendi rızası için çalışıp çabalayan kullarını cennetle mükâfatlandıracağı bildirilmiştir.

Allah Rasûlü (s.a.s), Câhiliye toplumunu kısa sürede Allah (c.c) rızası için çalışan örnek bir toplum hâline çevirmiştir. O, ashâbına ve müslümanlara her şartta takvâyâ uygun bir şekilde hareket etmeyi, cehennem azabından koruyacak en büyük kalkanın takvâ olduğunu hatırlatmıştır. Ashâbına, “**لَا يَلْجُ النَّارَ أَحَدٌ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ**” (حَتَّى يَغُودَ اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ) Allah'ın azabından korktuğu için ağlayan bir kimse sağılan süt geri memeye dönmedikçe ateşe girmeyecektir.”³²² diyerek onları takvâ şuurunu

korunun” ibaresi geçmektedir. Buhârî, “Zekât”, 7; Müslim, “Zekât”, 68; Tirmizî, “Tefsîr”, 2; Nesâî, “Zekât”, 63; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 184, H. No: 18248.

³¹⁹ İbn Battâl el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî libni Battâl*, thk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrâhim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1423/2003, C. 9, s. 225.

³²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 34, s. 342, H. No: 20739. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir.

³²¹ Zâriyât, 51/15.

³²² Tirmizî, “Fedâilu'l-Cihâd”, 8; Nesâî, “Cihâd”, 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 16, s. 330, H. No: 10560. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ahmed

kazanmaya teşvik etmiştir. Aynı zamanda onlara “(وَحَيْرُ دِينِكُمُ الْوَرَعُ) ...ve dininizin en hayırlı şekli vera'/takvâdir”³²³ demiş, “(اتَّقِ الْمَحَارِمَ تَكُنْ عَبْدَ النَّاسِ) Haramlardan sakın ki insanların en çok ibadet edeni olasın”³²⁴ buyurarak takvâ ile hareket etmeleri durumunda âbidlerden olacaklarını müjdelemiştir.

H. Peygamber'in, “(اتَّقِ الْمَحَارِمَ تَكُنْ عَبْدَ النَّاسِ) Haramlardan sakın ki insanların en çok ibadet edeni olasın” beyanından hareketle ulema haramlardan sakınma noktasında büyük bir hassasiyet göstermişlerdir. Hasan el-Basrî, “Âbidler Allah'ın kendilerine haram kıldığı şeyleri terk etmekten daha hayırlı bir şey yapmamışlardır” derken, Abdullah b. Ömer, (ö. 73/693) “Bir dânek³²⁵ haramdan sakınmak, Allah yolunda harcanan yüz bin dânikden daha hayırlıdır” ifadesini kullanmış; seleften bazıları da, “Allah'ın sevmediği şeylerin en küçüğünü terk etmek beşyüz hac yapmaktan daha hayırlıdır”; İbnu'l-Mübârek de, (ö. 181/797) “Bir dirhem şüpheli terk etmek yüzbinlerce dirhem tasadduk etmekten daha sevimlidir” diyerek bu konudaki hassasiyetlerini belirtmişlerdir.³²⁶ Ulemanın buradaki beyanlarının anlamı az da olsa haramdan kaçınmanın nafileleri arttırmaktan daha hayırlı olduğunu belirtmek içindir. Çünkü haramdan sakınmak farzdır.³²⁷

Bunun yanında hadiste yer alan şart ve sonuç üslubu, kesinlik ve doğruluk ifade edecek şekilde kullanılan edebî bir tasvirdir. Bu kesinlik bazı belâgat unsurlarıyla da desteklenmiştir. Örneğin şart fiilinin emir fiiliyle (اتَّقِ) ifade edilmesi, bu emirlerin kesinliğini taşır. Ayrıca şartın cevabının emir anlamında olup geniş zaman kipinde

b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 16, s. 330; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, C. 2, s. 227; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, C. 2, s. 652.

³²³ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Ebu Muâz Târik b. İvâdullah b. Muhammed ve Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415/1995, C. 4, s. 196, H. No: 3960. Elbânî hadis için “sahih li gayrihi” demiştir. el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, C. 1, s. 137.

³²⁴ Tirmizî, “Zühd”, 2; İbn Mâce, “Zühd”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 13, s. 458, H. No: 8095. Hadis, İbn Mâce'nin rivayetinde (كُنْ وَرَعًا تَكُنْ عَبْدَ النَّاسِ) şeklinde “vera” ibaresiyle geçmektedir. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, İbn Mâce'nin tarikine “hasen”, Ahmed b. Hanbel'in tarikine “ceyyid”; Elbânî, Tirmizî'nin rivayetine “hasen” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 300; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 13, s. 459; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, C. 2, s. 526. Ceyyid: Hasen li zâtihi mertebesinden yüksek olmakla beraber sahih derecesine vardığından tereddüt edilen hadis. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 44.

³²⁵ Dirhem, dinar ve miskalin 1/6'sı değerinde bir ölçü birimi. Cengiz Kallek “Dânek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, C. 8, s. 457.

³²⁶ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulum ve'l-Hikem*, C. 1, s. 267-268.

³²⁷ Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ, *Meşâriku'l-Envâri'l-Vehhâce ve Metâli'u'l-Esrâri'l-Behhâce fî Şerhi Süneni'l-İmâm İbn Mâce*, Dâru'l-Muğnî, Riyâd, 1427/2006, C. 1, s. 79.

gelmesi (تَكُنْ أَعْبَدَ النَّاسِ) bu yapıyı güçlendirmektedir. Bu ifadelerde derin anlamlar taşıyan, başka kelimelerin yerine geçemeyecek nitelikte yüksek değerler ifade eden kelimeler özenle seçilmiştir. Örneğin takvâyı içeren (اتَّقِ) ifadesi “ابتعد uzak dur” veya “اجتنب kaçın” gibi ifadelerin kapsayamayacağı yüce değerleri içerisinde barındırır.³²⁸

Sahâbîlerin sözlerinde de takvânın önemine dair beyanlara rastlanılmaktadır. Bu bağlamda, İbn Düreyd’in (321/933), *el-Müctenâ* adlı eserinde Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), halife seçildikten sonra irad ettiği hutbesinde “*Sizin en hayırlınız olmadığım hâlde işinizi üzerime aldım...*” şeklinde meşhur olan sözlerin yanında “*Akıllının en zekisi, takvâ sahibi/sorumluluk bilinci taşıyan kimsedir. Ahmağın ahmağı ise günaha dalandır...*”³²⁹ şeklindeki sözlerini aktarır.³³⁰

2.3. Takvâ ve Üstünlük İlişkisi

İslâm'da üstünlük, kişinin ırkı, mal varlığı veya makamı ile değil, Allah Teâlâ'ya olan bağlılığı ve takvâsıyla ölçülendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ) "عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَى" "Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır"³³¹ âyetiyle bu hakikat açıkça belirtilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s) de üstünlüğün makam, mevkî ve nesebe göre belirlendiği bir toplumda, gerçek üstünlüğün ancak takvâda olduğunu defalarca dile getirmiştir. Bu ideal, İslâm toplumunda adaletin ve eşitliğin temel taşı oluşturur. Bu yönüyle takvâ, toplumsal ilişkilerde, ahlakî tutumlarda ve hayatın her alanında bir değer ölçüsü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üstünlüğün ancak takvâda olması demek, takvânın insanı her türlü kötülükten koruması ve Yüce Allah'ın rahmetine, bereketine ve huzuruna kavuşturması yönüyledir. Hz. Peygamber, “(الْحَسْبُ الْمَالُ، وَالْكَرَمُ النَّفْوَى) Haseb (bir kimseyi halkın gözünde yükselten şey) mal (varlığı)dır. Kerem (kişiyi Allah katında yükselten şey) ise

³²⁸ Ali Ali Subh, *et-Tasvîru'n-Nebevî li'l-Kayyimi'l-Halkıyye ve't-Teşrîyye*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, by., 1423/2002, s. 18.

³²⁹ İbn Düreyd, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan, *el-Müctenâ*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1982, s. 36.

³³⁰ Geniş bilgi için bkz. Ramazan Kazan, *Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2013, s. 25-26.

³³¹ Hucûrât, 49/13.

takvâdir”³³² buyurmuştur. Hadiste geçen “*haseb*” kelimesinin manası, kişinin övünç vesilesi kıldığı gerek kendisinin gerekse atalarından kalma dünyalık mal, mülk ve meziyetleridir. Bunlar kişiyi halkın gözünde yükselten şeylerdir. Kerem ise kulun hayır, şeref ve faziletleri üzerinde toplamasıdır. Bu ise takvâ ile mümkün olmaktadır. Hz. Peygamber, kişinin üstünlüğünün haseb ile değil, kerem ile yani takvâyla olacağını vurgulamıştır. Câhiliye döneminde halk arasında fakirlere hürmet gösterilmez, üstünlük ve değer dünyalık malı olan zengin insanlara verilirdi. Ancak Allah (c.c) katında üstünlük, şeref, değer ve kıymetin sadece takvâ ile ölçüldüğü bildirilmiştir. Takvâ, Yüce Allah’tan hakkıyla sakınmak ve ona itaat etmek demektir. Hz. Ömer de bu konu hakkında; insanlar arasında zenginlik, şeref ve faziletin temiz elbise ile ölçüldüğünü ancak Allah katında şerefli kişinin, takvâ elbisesine bürünen kişi olduğunu zikretmiştir.³³³

Sahâbîler, Allah Rasûlü’ne (s.a.s) soy bakımından insanların en keriminin kimler olduğunu sormuşlar, Hz. Peygamber de onlara, “يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟” (قَالَ: أَتَقَاهُمْ) *En takvâli olanlarıdır*”³³⁴ diyerek, soyun bir şeref unsuru olmadığını, üstünlüğün ancak takvâda olduğunu haber vermiştir.³³⁵ Kur’ân’ı Kerîm’de de bu duruma işaret edilerek, (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ) “Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır”³³⁶ buyrulmuştur. Hz. Peygamber bir başka hadisinde, yine üstün olanın kim olduğunun sorulması üzerine, “Allah yolunda cihad edenler” demiş, ondan sonra ise “يَتَّقِي رَبَّهٗ” *Rabb’inden sakınan*”³³⁷ kimseleri zikretmiştir.

³³² Tirmizî, “Tefsîr”, 49; İbn Mâce, “Zühd”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 33, s. 294, H. No: 20102. *el-Müsned ve Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis hakkında “hasen li gayrihi” demiş; ayrıca hadisin isnadının zayıf, ravilerinden Selâm b. Ebî Mutî’in, hadis aldığı ravinin Katâde’den rivayetlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 301; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 33, s. 294. Elbânî hadis için “sahih” demiştir. el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 3, s. 335.

³³³ el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezi*, C. 9, s. 112.

³³⁴ Buhârî, “Bedü’l-Halk”, 27; Müslim, “Fedâil”, 44; Dârimî, “Mukaddime”, 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 15, s. 349, H. No: 9568. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 15, s. 349; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 1, s. 300.

³³⁵ Ramazan Kazan, *Edebi Üslûp Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2013, s. 335.

³³⁶ Hucurât, 49/13.

³³⁷ Buhârî, “Cihâd”, 1; Müslim, “İmâre”, 122; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 5; Tirmizî, “Fedâilu’l-Cihâd”, 24; Nesâî, “Cihâd”, 7; İbn Mâce, “Fiten”, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 200, H. No: 11125. Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce’nin rivayetlerinde (يَتَّقِي) ibaresi geçmemektedir. *Sünenü Ebî*

Yüce Allah insanoğlunu farklı kültür ve coğrafyalarda; kavimler, gruplar ve ailelerde yaratmıştır. Her bir birey diğerlerinden farklı biyolojik ve fiziksel özelliklere ve farklı davranış biçimlerine sahiptir. Ancak kişinin kendi iradesi dışında gelişen bu durumlar ona Allah (c.c) katında bir değer kazandırmaz. Kula asıl değeri, kendi iradesiyle sahip olacağı Yüce Allah'tan sakınma duygusu, O'na karşı sorumluluk bilinci ve haramlardan korunma gayreti kazandırır.³³⁸ Üstünlüğün yegâne ölçüsünün soy ve malda olduğu telakki edilen Câhiliye toplumunda Allah Rasûlü (s.a.s), bu inancı yıkarak üstünlüğün ancak takvâda bulunduğunu, soyun ve malın bir değer ölçütü olmadığını ifade etmiştir. O'nun yanında kişinin takvâsı dışında seçkin olup olmamasının bir ehemmiyeti yoktur.³³⁹ Hz. Peygamber, kendisine en yakın kimseler için, “(إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِي الْمُتَّقُونَ) Bana en yakın olanlar takvâ sahipleri”³⁴⁰ demiştir. Kendisine ailesinin kimler olduğu sorulunca da “(كُلُّ تَقِيٍّ) Bütün takvâ sahipleri”³⁴¹ cevabını vermiştir. Aynı zamanda insanlar içinde en çok takvâ sahibi olanları beğendiğini³⁴² ve dostlarının kim olduğunu ise, “(أَنَا وَلِيِّي الْمُتَّقُونَ) Sadece benim dostlarım muttakilerdir”³⁴³ diyerek açıklamıştır.

Hz. Peygamber insanlar arasında ayırım yapmamış, kim olursa olsun onlara eşit davranmaya büyük hassasiyet göstermiştir. Nitekim bunlardan birisi Kureyş kabilesine mensup bir kadının karıştığı bir hırsızlık olayıdır. Kadının hırsızlık yapması sebebiyle elinin kesilme ihtimali, kendi kabilesinin ileri gelenlerini endişeye düşürmüştü; bu durumu bir utanç kaynağı gördükleri için de cezadan vazgeçilmesini istemişlerdir.

Dâvûd, Sünenü İbn Mâce ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 4, s. 142; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 120; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 200; *el-Elbânî, Sahihu Süneni't-Tirmizî*, C. 2, s. 239; el-Elbânî, *Sahihu Süneni'n-Nesâî*, C. 2, s. 651.

³³⁸ Komisyon, Kur'an Yolu Tefsiri, C. 5, s. 97.

³³⁹ (كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَزِيدُهُ ذَا شَرَفٍ عِنْدَهُ، وَلَا يَنْقُصُهُ إِلَّا التَّقْوَى) Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, C. 8, s. 221, H. No: 7328. Taberânî hadisin ravilerinden Mansur b. Ammâr'ın teferrüd ettiğini söylemiştir. Hadis zayıftır.

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 36, s. 376, H. No: 22052. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 36, s. 376.

³⁴¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, C. 3, s. 338, H. No: 3332. Elbânî hadis için “çok zayıf” demiştir. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Zaifu'l-Câmi'i's-Sagîr ve Ziyâdâtüh*, el-Mektebül-İslâmî, Beyrut, ts., s. 4.

³⁴² (مَا أَعْجَبَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْءٌ مِنَ الدُّنْيَا، وَلَا أَعْجَبَهُ أَحَدٌ قَطُّ إِلَّا دُتْقَى) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 463, H. No: 24400. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 464.

³⁴³ Ebû Dâvûd, “Fiten”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 10, s. 309, H. No: 6168. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “ricali sika ve sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 6, s. 294; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 10, s. 310.

Bundan dolayı konuyu Hz. Peygamber'in sahâbîleri arasında çok sevdiği Üsâme b. Zeyd'e (ö. 54/674) açmış ve bu konuda ondan aracı olmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Üsâme b. Zeyd, Allah Rasûlü (s.a.s) ile konuyu konuşmuştur. Ancak Hz. Peygamber, “*Sen Allah'ın koyduğu cezalardan birinin terk edilmesi hususunda mı aracı oluyorsun?*” diyerek onu ayıplamıştır. Sonra ayağa kalkıp, (halka) yüksek sesle hitâpta bulunarak:

*“Ey insanlar! Sizden öncekileri şöyle davrandıkları için helâk etmiştir: Bunlar güçlü kimseler aralarında hırsızlık yaptığı zaman onu bırakırlardı da aciz kimseler hırsızlık yapınca onun aleyhine (elini keserek) ceza verirlerdi. Allah'a yemin olsun ki eğer Muhammed'in kızı Fâtıma da hırsızlık yapmış olsaydı kesinlikle onun da elini keserdim”*³⁴⁴ buyurmuştur.

Hz. Peygamber bu konu özelinde evrensel bir meseleye yani eşitliğe ve adalete dikkat çekmiştir. Kişinin nesebinden dolayı bir başkasına üstünlüğünün olmadığını, ilâhî huzurda ancak takvâ ile üstünlük kazanılacağı ilan etmiştir. Her türlü eşitsizliği yok sayarak tüm insanların eşit olduğunu ve ancak takvâ ile üstünlük kazanılacağı ilkesini Hz. Peygamber şu sözleriyle de bildirmiştir: “*Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabb'iniz birdir, atanız da birdir. Ne Arab'ın Acem'e (Arap olmayan) ne de Acem'in Arab'a, ne beyaz (tenli)nin siyah (tenli)ye ne siyahın da beyaza (إِلَّا بِالتَّقْوَى) takvâ dışında hiçbir üstünlüğü yoktur.*”³⁴⁵

³⁴⁴ Buhârî, “Bedü'l-Halk”, 71; Müslim, “Hudûd”, 8; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 4; Nesâî, “Kat'ü's-Sârik”, 6; İbn Mâce, “Hudûd”, 6; Dârimî, “Hudûd”, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 166, H. No: 25297; Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis hakkında “sahih hadistir, ravileri sikadır” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 166. Söz konusu hadis Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'da “*hırsızlık yaptı*” ifadesi ile, Nesâî'de “*bazı eşyalar alıp, bunları aldığını inkar etti*” şeklinde geçmektedir. Kadının ne çaldığı hususu da ihtilaftır. Birtakım rivayetlerde Allah Rasûlü'nün (s.a.s) evinden kumaş yahut ganimet mallarından mücevher çaldığı zikredilmiştir. Hadis had konusunda şefaate olmayı menetmiştir. Ancak söz konusu olay dava merciine intikal etmeden -suçlu şayet bu durumu alışkanlık haline getirmemişse- davalının affi mümkündür. Lakin dava merciine intikal eden olaylarda cezanın uygulanması zaruridir. Cumhurun çoğunluğuna göre bir malı aldıktan sonra o malın alındığını inkâr, elin kesilmesini gerektirmez. Ahmed b. Hanbel ise elin kesilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Geniş bilgi için bkz. el-Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994, C. 12, s. 21-22. Kaynaklarda hadisin “sahih” olduğu belirtilmiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 6, s. 426; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. 8, s. 130; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 3, s. 581; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, C. 3, s. 1483; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 42, s. 177.

³⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 38, s. 474, H. No: 23489. Muhakkik Şuayb el-Arnaût, hadisin isnadı “sahih” derken, Elbânî de, “sahih li gayrihi” ifadesini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 38, s. 474; el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, C. 3, s. 135.

2.4. Takvâ ve Amel İlişkisi

Takvânın gerçek anlamda kendini göstermesi ve olgunlaşması mü'minin amelleri ile doğrudan ilişkilidir. Bunun yanında Yüce Allah'a itaat ve saygı, kulun samimi sevgisiyle hâsıl olur. Kulun Allah'tan (c.c) sakınması, ona karşı âsi olmaktan, rızasını kaybedeceğinden ve azaba uğrayacağından endişe etmesidir. İşte kulu takvâya ulaştıracak husus, sevgiyle beraber gelen sorumluluktur. Bu sebeple derundaki takvâ hâlinin amellere yansımaları beklenir. Aynı zamanda takvâ ile yapılan işler değer kazanır. Hz. Peygamber bu durumu, “(مَنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ وَاحِدَةٌ مِنْ ثَلَاثٍ، فَلَا يَحْتَسِبُ بِشَيْءٍ) (مِنْ عَمَلِهِ تَقْوَى يَحْجِزُهُ عَنْ مَعَاصِي اللَّهِ، أَوْ حِلْمٌ يَكْفُفُ بِهِ سَفِيهَاً، أَوْ خُلُقٌ يَعْيشُ بِهِ فِي النَّاسِ) Kimde şu üç şeyden birisi bulunmazsa işlediği amellerin bir değeri yoktur. Allah'a karşı günah işlemeyi önleyecek takvâ, sefih kimselere karşı hilm, kendisiyle insanların içinde yaşayacağı güzel ahlak”³⁴⁶ ifadesiyle belirtmiştir.

Bir başka hadisinde Allah Rasûlü (s.a.s), “Birbirinize haset etmeyin, almayı düşünmediğiniz bir malın değerini yükselterek pazarlığı kızıştırmayın, birbirinize kin gütmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin ve birinizin alışverişi üzerine başka bir alışveriş yapmayın. Ey Allah'ın kulları, kardeşler olun. Müslüman müslümanın kardeşidir; ona haksızlık yapmaz, onu yardımsız bırakmaz, onu küçümsemez. (التَّقْوَى هُنَا) Takvâ işte şuradadır (kalptedir). Bir kimseye, müslüman kardeşini küçümsemesi kötülük olarak yeter. Müslümanın kanı, malı ve namusu müslümana haramdır”³⁴⁷ buyurarak takvâ ve amel hususlarına aynı hadiste yer vermiştir.

Şirk ve günahlardan korunmuş bir kimseyi küçük görmek caiz değildir. Takvânın mahalli kalp olduğu ve bu hâl gözlere gizli kaldığı için birisinin takvâ sahibi olmadığını düşünüp onu hakir görmek doğru değildir. Kalbinde takvâ olan Müslüman,

³⁴⁶ el-Bezzâr, Ebû Bekr, *el-Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Âdil b. Sa'd, Mektebetü'l-Ülûm ve'l-Hikem, Medine, 1408/1988, C. 13, s. 88, H. No: 6443; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi, Mektebetü İbni Teymiyye, Kahire, ts., C. 23, s. 395, H. No: 944. Hadis Bezzâr'ın rivayetinde “وَرَعٌ” lafzıyla geçmektedir. Elbânî hadis için “zayıf” demiştir. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Za'ife ve'l-Mevzû'a ve Eseruhe's-Seyyi'ü fi'l-Ümme*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1412/1992, C. 14, s. 10-11; el-Elbânî, *Zaifu't-Terğîb ve't-Terhib*, C. 1, s. 534.

³⁴⁷ Müslim, “Birr”, 32; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 13, s. 159, H. No: 7727. Elbânî hadis için “sahih”; *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadisin isnadı hakkında, “ceyyid” ifadesini kullanmışlardır. el-Elbânî, *Sahihu Süneni't-Tirmizî*, C. 2, s. 352; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 13, s. 159.

kimseyi küçük görmez çünkü takvâ bunu gerektirir.³⁴⁸ Takvâ kulun, Rabb'inin azametini hissetmesi, ondan korkması ve daima onun gözetimi altında olma şuurudur. Bu şuurda olan muttakî mü'min, davranışlarını rıza-yı ilâhiye göre düzenler. Yüce Allah'ın kulunu hesaba çekmesi buna göredir.³⁴⁹

Hadisteki ifadesiyle kıskançlık, aldatma, kin ve düşmanlık gibi kötü huyların yasaklanması, Müslümanların içtimai hayatta takvâyâ dayalı hareket etmeleri gerektiğini emreder. Muttakî mü'min, bu tür olumsuz davranışlardan uzak durur ve uhuvvet bilincini geliştirir. Sosyal hayatta takvâ, adalet ve merhameti ön planda tutmayı gerektirir. Hadisin devamında Hz. Peygamber, müslümanların birbirlerine zulmetmemesi, yardımsız bırakmaması ve küçümsememesi gerektiğini vurgulayarak bir anlamda takvânın amellere yansımaları gerektiğini bildirmiştir. Öte yandan hadiste, Müslümanların kardeşlik bağlarına önem vermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kardeşlik, İslâm toplumunun temel yapı taşıdır ve bu bağın kuvvetli olması, toplumun genel huzuru ve güvenliği için elzemdir. Takvâ sahibi bir müslüman, kardeşine karşı merhametli ve âdil davranarak bu bağı güçlendirir. Bunun aksine din kardeşini küçümsemek takvâ ile çelişen bir durumdur. Muttakî mü'min kibirden ve küçümseyici tavırlardan uzak olmalıdır.

Takvâ, kulun her davranışında sorumluluk bilinciyle hareket etmesini sağlar. Bu noktada kulun içinde bulunduğu sorumluluk bilinci ve Yüce Allah'ın azabından çekinme duygusu davranışları kontrol altına alarak hayırlı amellerin işlenmesine imkân sağlar. Bu da kişinin Allah (c.c) katında mertebesinin yükselmesine neden olur. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.s) insanların en faziletlisinin “**كُلٌّ مَخْمُومٌ الْقَلْبِ، صَدُوقٌ**)” (النَّسَانِ) *kalbi mahmum, dili çok doğru olan kişi*” olduğunu söylemiş, “mahmum kalb” nedir sorusuna da “**(هُوَ التَّقِيُّ النَّقِيُّ، لَا إِثْمَ فِيهِ، وَلَا بَغْيَ، وَلَا غِلَّ، وَلَا حَسَدَ)**” *Allah'tan sakınan, tertemiz, günahı olmayan, içinde kötülük bulunmayan, kin ve haset taşımayan kalb*”³⁵⁰ olduğunu söylemiştir. İçinde takvâyı taşıyan kalb, kulun günahlardan ve kötülüklerden sakınmasına, kin ve hased taşınamasına özetle amellerini güzelleştirmesine ve bu nedenle Allah (c.c) katında değer kazanmasına imkân sağlar.

³⁴⁸ el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, C. 6, s. 46.

³⁴⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, C. 16, s. 121.

³⁵⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 24. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 299.

H. Ömer bu konuda kendisini Şu sözlerle uyardı: “عَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ، (بَخِ بَخِ، وَاللَّهِ لَتَتَّقِينَ اللَّهَ أَوْ لَيُعَذِّبَنَّكَ) Ömer b. Hattâb mü'minlerin emiri! Bak, bak, Allah'a yemin olsun ya mutlaka Allah'tan sakınırsın ya da mutlaka sana azab eder.”³⁵¹ H. Ömer'in, kimsenin kendisini işitmediğinin düşündüğü bir zamanda kurduğı bu cümle, Allah'ın (c.c) onu yükselttiğı hilafet makamında davranışları noktasında, Yüce Allah'tan sakınmazsa gazaba uğrayacağını kendisine hatırlatmasıdır. Takvâ, salih amel ve nefsi kınama; kişinin dinine, ilmine ve amellerine fayda sağlar.³⁵² Bundan dolayı H. Ömer, kendisi için buna dikkat etmiş, diğ.er Müslümanlara da yol göstermiştir.

Takvâ sadece kişiye yönelik değıl, emri altında bulunan kimselere yönelik davranışları da kapsamaktadır. H. Peygamber, müslümanların başına atadığı komutanlara da daima takvâyı emretmiştir: “كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا بَعَثَ (أَمِيرًا عَلَى جَيْشٍ أَوْ صَاهُ فِي خَاصَّةٍ نَفْسِهِ بِتَقْوَى اللَّهِ وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ خَيْرًا) Allah Rasûlü (s.a.s.) ordunun başına emir tayin edeceğı zaman onlara nefisleri hususunda Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımalarını ve beraberinde bulunan müslümanlara iyi davranmalarını emrederdi.”³⁵³ H. Peygamber'in takvâyı, ordu komutanları için istemesinde pek çok hikmet bulunmaktadır.³⁵⁴ Takvâ, işleri kolaylaştırır, kötü işlerin kefaretidir.³⁵⁵ Allah (c.c) katında üstünlük ölçütüdür.³⁵⁶ Takvâ sahiplerinin güzel akıbetleri vardır.³⁵⁷ Azıkların³⁵⁸ ve libasların³⁵⁹ en hayırlısıdır. Takvâ; cennete

³⁵¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1406/1985, “Kelâm”, 24; Ebû Dâvûd es-Sicîtanî, *ez-Zühed li-Ebî Dâvûd*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed ve Ebû Bilâl Ğanîm b. Abbâs b. Ğanîm, Dâru'l-Mişkâtî li'l-Neşri ve't-Tevzîi, Hilvan, 1414/1993, H. No: 55, s. 73. *ez-Zühed li-Ebî Dâvûd* muhakkikleri, hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *ez-Zühed*, s. 73.

³⁵² Ebû Velîd el-Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta'*, Matbaatüs-Saâdet, Mısır, 1322/1904, C. 7, s. 316.

³⁵³ Müslim, “Cihâd”, 3; Tirmizî, “Diyet”, 14; İbn Mâce, “Cihâd”, 38; Dârimî, “Siyer”, 5. *Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, Elbânî ve *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selem Esed hadis için “sahih” demişlerdir. el-Elbânî, *Sahihu Süneni't-Tirmizî*, C. 2, s. 107; İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, C. 4, s. 119; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, C. 3, s. 1584.

³⁵⁴ Süleymân b. Muhammed el-Luhaymidî, *Şerhu Bulûğî'l-Merâm bi Tarikati Suâl ve Cevâb*, y.y., ts., s. 2241-2242. <http://www.almotaqeen.net/mak/upload/books/BloogAlmaramKamel710.pdf> (Erişim 08.08.2024)

³⁵⁵ Talâk, 65/4-5.

³⁵⁶ Hucurât, 49/18.

³⁵⁷ A'râf, 7/128.

³⁵⁸ Bakara, 2/197.

³⁵⁹ A'râf, 7/26.

girmeye,³⁶⁰ dünya ve ahiret hayatının müjdelerine,³⁶¹ kazanmaya ve hidâyete,³⁶² kıyamet gününde azaptan kurtulmaya,³⁶³ gökten ve yerden nice bereket kapısının açılmasına,³⁶⁴ zorluklardan bir çıkış yoluna,³⁶⁵ Allah'ın sevgisine,³⁶⁶ maiyetine³⁶⁷ ve rahmetine,³⁶⁸ Kur'ân'ın rehberliğine,³⁶⁹ büyük ecirlere nail olmaya,³⁷⁰ amellerin kabulüne³⁷¹ ve korkulardan uzak olmaya vesiledir.³⁷² Hz. Peygamber aynı zamanda komutan olarak tayin edilen kimselere itaat edilmesini emretmiş, ordusuna takvâyı ve adaleti emretmesi durumunda da komutanın sevap ve ecir alacağını şu hadisle müjdelemiştir: “(فَإِنْ أَمَرَ بِتَقْوَى اللَّهِ، وَعَدَلَ فَإِنَّ لَهُ بِذَلِكَ أَجْرًا) Şayet başınızdaki kimse, sizlere takvâyı ve adaleti emrederse bunun karşılığında onun için ecir vardır.”³⁷³ Günümüzde üst düzey pozisyonlarda çalışanlar, emri altında işçi bulunduran kimselerin de bu hadis doğrultusunda takvâ ile hareket etmeleri, altında çalışan kimselere takvâyı ve adaleti emretmesi gerekmektedir. Bu durum işveren/yönetici ve işçi arasındaki samimiyet ve sevgiyi arttırarak yapılan işlerin daha güzel sonuçlanmasına fayda sağlayacaktır.

Hz. Peygamber takvânın mana ve muhtevasını genişletmiş, günlük hayatta karşılık bulan boyutlara çevirmiştir. Kulun günlük hayatta yaptığı her davranış Allah'ın (c.c) rızasına uygun olmalıdır. Bu takdirde yapılan her iş kulu takvâyâ ulaştıran salih amellere dönüşür.³⁷⁴ Bir mü'mini doyurmak, ona su ikram etmek ve onu

³⁶⁰ Kâf, 50/31.

³⁶¹ Yûnus, 10/64.

³⁶² Nûr, 24/52.

³⁶³ Meryem, 19/72.

³⁶⁴ A'râf, 7/96.

³⁶⁵ Talâk, 65/2.

³⁶⁶ Tevbe, 9/4.

³⁶⁷ Tevbe, 9/123.

³⁶⁸ A'râf, 7/156.

³⁶⁹ Bakara, 2/2.

³⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/172.

³⁷¹ Mâide, 5/27.

³⁷² Yûnus, 10/62.

³⁷³ Buhârî, “Cihâd”, 106; Müslim, “İmâre”, 43; Nesâî, “Bey'at”, 30; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 16, s. 453, H. No: 10777. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 16, s. 453; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni 'n-Nesâî*, C. 3, s. 879.

³⁷⁴ Afzalur Rahman, “Hz. Muhammed'in Sosyal Düzendeki Takvâyâ Yüklediği Yeni Mâna” *Siret Ansiklopedisi*, <https://İslâmiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/siret-ansiklopedisi/index.htm> (Erişim 5 Ağustos 2024).

giydirmek,³⁷⁵ hayırlı ve güzel konuşmak,³⁷⁶ evlatlarına güzel ahlâkı öğretmek,³⁷⁷ din kardeşine tebessüm etmek, iyi şeyleri emredip kötülükten sakındırmak, bir yabancıya yol göstermek, insanlara geçtikleri yollar üzerinde engel olan şeyleri kaldırmak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek,³⁷⁸ ailesine iyi davranmak³⁷⁹ gibi pek çok ahlâkî husus kulu takvâyâ ulaştırır. Böylece takvânın muhtevası daha geniş bir perspektif kazanarak sadece bireyi değil, bireyin çevresini de içine alan bir durum hâline gelmektedir. Dolayısıyla takvâ kulun yaptığı tüm salih amelleri kapsar. Nitekim Kur’ân’da, takvânın yer aldığı âyetlere bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin Bakara Sûresinde, (وَأَنْ تَغْفُوا أَقْرَبَ لِلتَّقْوَى) “Hoşgörülü davranmanız takvâyâ daha uygundur.”³⁸⁰, Âl-i İmrân Sûresinde, (الَّذِينَ يَنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ) “O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever”³⁸¹ ve Mâide Sûresinde, (اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى) “Adaletli olun; bu, takvâyâ daha uygundur”³⁸² buyrulması takvânın insan davranışlarını kontrol altına alıp düzenlediğini ve salih amelleri içine aldığını gösterir.

³⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 42; Tirmizî, “Kıyamet”, 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 4, s. 167, H. No: 11101. Muhakkik Şuayb el-Arnaût *el-Müsned*’deki isnad için “zayıf” demiştir. İsnad’ın ravilerinden Atiyye b. Sa’d el-Avfî zayıftır. Geri kalan raviler ise sikâdır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 4 s. 167. Şuayb el-Arnaût, *Sünenü Ebî Dâvûd*’da yer alan isnad için “hasen” derken, Elbânî, Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin isnadına “zayıf” ifadesini kullanmıştır. el-Elbânî, *Zaifu Süneni’t-Tirmizî*, s. 278; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 3, s. 110.

³⁷⁶ Buhârî, “Edeb” 31; Müslim, “İman”, 74; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 131; Tirmizî, “Kıyamet”, 50; Dârimî, “Et’ime”, 11; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, “Sıfatu’n-Nebî”, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 13, s. 64, H. No: 7626. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, Elbânî ve *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “Muttefekun aleyh sahih hadistir” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 7, s. 463; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 2, s. 1295; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 13, s. 64; el-Elbânî, *Sahihu’t-Terğib ve’t-Terhib*, C. 1, s. 180.

³⁷⁷ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 34, s. 459, H. No: 20900. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadisin, ravilerinden Nâsîh Ebû Abdillâh nedeniyle isnadının “zayıf” olduğunu belirtmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 34, s. 459; el-Elbânî, *Zaifu’t-Terğib ve’t-Terhib* C. 2, s. 20.

³⁷⁸ Müslim, “Mesâcid”, 57; Ebû Dâvûd, “Salât”, 300; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 36; İbn Mâce “Edeb”, 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 35, s. 434, H. No: 21548. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadisin ravilerinin güvenilir, isnadının “sahih”; Elbânî de “sahih” olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 2, s. 460; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 4, s. 643; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 35, s. 434; el-Elbânî, *Sahihu’t-Terğib ve’t-Terhib*, C. 2, s. 581.

³⁷⁹ Tirmizî, “Menâkib”, 65; Dârimî, “Nikâh”, 55. Elbânî ve *Sünenü’l-Dârimî*’nin muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” ifadesini kullanmıştır. el-Elbânî, *Sahihu’t-Terğib ve’t-Terhib*, C. 3, s. 378; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 3, s. 1451.

³⁸⁰ Bakara, 2/237.

³⁸¹ Âl-i İmrân, 3/138.

³⁸² Mâide, 5/8.

İslâm dininin temelini tevhid inancı oluşturur. Nitekim her peygamber tevhid inancı ile gönderilmiş ve kavimlerine ilk olarak Allah'tan (c.c) başka hiçbir ilahın olmadığını tebliğ etmişlerdir.³⁸³ Allah'ın (c.c) rızasını ummak ve azabından sakınmak için öncelikle Yüce Allah'ın ipine yani tevhid inancına sıkıca sarılarak her türlü fitne ve kötülükten uzak durmak gerekir. Bu nedenle önce kalplerin tevhidi daha sonra ise amellerin bu inanca uygun olması elzemdir.³⁸⁴ Mü'min kimsenin tevhid üzerine birleşmedikçe takvâya ulaşması da güçleşir. Yüce Allah'ın âyetinde, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) “Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin”³⁸⁵ buyurması mü'minlerin tevhid üzerine Allah'a (c.c) karşı sorumluluk bilincinde olmalarını ve bu şekilde bir hayat sürmelerini göstermektedir.

Takvânın ilk mertebesi iman edip Allah'a (c.c) şirk koştuktan kurtulmak, böylece cehennem azabından sakınmaktır.³⁸⁶ Dolayısıyla takvâ, Allah'tan (c.c) başka hiçbir ilahın olmadığına yakîn bir inançla mümkündür. “Allah onları takvâ kelimesine bağladı”³⁸⁷ âyetinde takvâ ve tevhidin birlikteliği zikredilmiştir. Hz. Peygamber de sahâbilerine takvâ kelimesinin, (قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) *Lâ ilâhe illallah* olduğunu bildirmiştir.³⁸⁸

H. Osman, Allah Rasûlü'nün (s.a.s), “Öyle bir söz biliyorum ki kalbinden gelerek samimi bir şekilde söyleyen kimseye cehennem haram kılınır” buyurduğunu söyledi. Bunun üzerine Hz. Ömer, “Ben sana bu sözün ne olduğunu söyleyeyim. Bu söz, Allah'ın (c.c) Muhammed ile ashâbını kendisiyle aziz kıldığı ihlas sözüdür. Yine bu söz Allah Rasûlü'nün (s.a.s) amcası Ebu Talib'e ölüm anında söyletmek istediği (وَهِيَ كَلِمَةُ التَّقْوَى) takvâ sözüdür. O da Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet etmektedir”³⁸⁹ demiştir. Takvâ, bir anlamda tevhid inancını hayata geçirme pratiğidir. Tевhidi kabul eden bir insan, yaşamını bu inanca göre düzenlemek için takvâ sahibi

³⁸³ Bakara, 2/133,163; A'râf, 7/85; Hûd, 11/84; Ankebût, 29/16; Saffât, 37/86.

³⁸⁴ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 515.

³⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/102.

³⁸⁶ Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, s. 667.

³⁸⁷ Fetih, 48/26.

³⁸⁸ Tirmizî, “Tefsîr”, 48; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, C. 35, s. 176, H. No: 21255. *el-Müsne'd* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadisin isnadı için “zayıf”; Elbânî ise “sahih” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, C. 35, s. 176; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, C. 3, s. 331.

³⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, C. 1, s. 499, H. No: 447. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadisin isnadı için “sahih” ifadesini kullanmıştır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, C. 1, s. 499.

bir mü'min olmaya gayret eder. Çünkü tevhid, sadece bir inanç değil, aynı zamanda kişinin tüm yaşantısını düzenleyen bir farkındalık ve teslimiyet durumudur. Takvâ, Allah'ın hoşnutluğunu kazandırarak O'na yakınlaşmayı arzulayan mü'minin tavırlarını belirler ve böylece tevhide uygun bir yaşam sürmesine yardımcı olur. Hz. Peygamber'in Kelime-i Tevhid'i takvâ kelimesi olarak zikretmesi, İslâm'ın temelinde bulunan iman-amel bütünlüğünün bir göstergesidir.

2.5. Takvâ ve Ahlâk İlişkisi

Güzel ahlâk İslâm dininin özünü teşkil eden en büyük hususlardan birisidir. Birçok âyette, kulun güzel ahlâka erişmesi için emir ve yasaklar bulunmaktadır.³⁹⁰ Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığı zaman, onun peygamberlik öncesi ve sonrasındaki süreçte -müşriklerin de kabulüyle- birçok ahlâkî erdeme sahip olduğu bilinmektedir. Kur'ân bu durumu, (وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ) “Şüphesiz sen Yüce bir ahlak üzeresin.”³⁹¹ âyetiyle vurgulamıştır. Hiç şüphesiz mü'minin, Allah Rasûlü'nü (s.a.s) örnek aldığı bir hayat sürmesinin en güzel yolu, takvâ sahibi olmasıyla mümkündür. Yaptığı her şeyden sorumlu olduğu ve hesaba çekileceğinin bilincinde olan muttakî mü'min, Allah'ın (c.c) rızasını kaybetmekten, azaba düşmekten sakınır. Elinden ve dilinden emin olarak davranışlarını düzenler. Böylece tüm davranışlarında Kur'ân'ı ve Yüce bir ahlâk üzere olan Hz. Peygamber'i örnek alır. Kısaca devamlı bir şekilde Allah'ın (c.c) kendisini murâkebe ettiği bilincindeki mü'min, takvâlı olur.³⁹²

Allah Rasûlü (s.a.s) bir hadisinde, kendisine cennete girmeye vesile olan ameller sorulduğunda, (تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ) Allah'a karşı takvâ ve güzel ahlâk³⁹³ diyerek takvânın ve güzel ahlak sahibi olmanın önemine işaret etmiştir. Aynı zamanda Allah Rasûlü (s.a.s), kötü amelden ve kötü ahlâktan korunmak için Allah'a (c.c) şu şekilde dua ederek sığınmıştır: (وَقِنِي سَيِّئَ الْأَعْمَالِ وَسَيِّئَ الْأَخْلَاقِ، لَا يَقِي سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ)

³⁹⁰ Misal için bkz. Bakara, 2/129; Âl-i İmrân, 3/134, 159; Nahl, 16/90; Nûr, 24/21, 23, 30; A'lâ 87/14; Şems, 91/9; Leyl, 92/18.

³⁹¹ Kalem, 68/4.

³⁹² Halil Şirin, *Hadislerde İmân Ahlâk İlişkisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2023, s. 149.

³⁹³ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 62; İbn Mâce, “Zühd” 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 15, s. 435, H. No: 9696. Elbânî hadis için “hasen” demiştir. el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, C. 2, s. 379. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, hadisın hasen ancak isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir. Çünkü hadisın ravilerinden Dâvûd b. Yezîd zayıftır. Kardeşi İdrîs b. Yezîd sika ravilerdendir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 318; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 15, s. 435.

Beni kötü amellerden ve kötü ahlâktan koru. Bunların kötüsünden ancak sen koruyabilirsin.”³⁹⁴ Bu noktada güzel ahlâk ile takvâ bir bütünü teşkil eder. Takvâ ancak güzel ahlâk ile tamamlanabilir. Güzel ahlâk olmadan takvâ tamamlanmış olmaz. Takvâ sahibi mü'min, konuştuğunda doğru sözlüdür, sözünü daima tutar, emanete sahip çıkar. Helâle ve harama riâyet eder. Kibir, gurur ve öfke gibi kötü şeylerden uzaktır. Her zaman sabırlı, tüm mahlûkata karşı sevgi ve saygı içerisinde. Nerede ve ne şartta olursa olsun Rabb'inin kendisini gözettiği bilinciyle hareket eder. Bu durum onun davranışlarının güzel ahlâk ile bütünleşmesini sağlar. Bir başka deyişle, mü'min, Allah'ın (c.c) emir ve yasakları çerçevesinde dünya-ahiret dengesi kurarak en hayırlı azık olan takvâyı elde etmeye çalışır.³⁹⁵

Takvâ sahibi mü'minin dünya sahasında dikkat etmesi gereken birçok önemli husus bulunmaktadır. Hiç şüphesiz Yüce Allah kuluna şah damarından daha yakındır. Aynı zamanda yaptığı her davranışı kayıt altına alan melekler de beraberinde bulunur.³⁹⁶ Bu bilinç içerisinde mü'min davranışlarını kontrol altına alarak muttakîler mertebesine ulaşır. İmtihan noktasında kulu en çok zorlayan iki husus, dili ve şehvet arzusudur. Zira Hz. Peygamber, “(مَنْ وَقَاهُ اللَّهُ شَرَّ مَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ، وَشَرَّ مَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ دَخَلَ) (الْجَنَّةَ) Allah her kimi iki çenesi arasındakinin şerri ile iki bacağı arasındakinin şerrinden korursa cennete sokar”³⁹⁷ buyurmakla bu iki konuda harama girmekten sakınmanın cennetle neticeleneceğini belirtmiştir. Dil/konuşulan şeyler, sosyal hayatta kişiler arası bağlılığın durumunu belirler. Bunu iyi yahut kötü kullanmak kulun iradesi ve sorumluluğu altındadır. Gıybet, tecessüs ve zan gibi gayri ahlâki sohbetler, toplumsal bağ zayıflatmakta insan ilişkilerine zarar vermektedir. Öte yandan insanda bulunan şehvet arzusu soyunu devam ettirme ve aileyi koruma noktasında fitri bir duygudur. Ancak bunun bir hastalık derecesine gelmesi, kulu ibadetlerden alıkoyması, aynı zamanda çevresine bakış açısını değiştirmesi yönüyle büyük bir tehlike arz etmektedir. Bu gibi kötü durumlardan sakınmak takvâyı uygun davranışlardır. Dolayısıyla takvâ sosyal ilişkileri düzenleyen önemli bir olgu durumundadır.

³⁹⁴ Nesâî, “İftitâh”, 16. Elbânî hadis için “sahih” demiştir. el-Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, C. 1, s. 195.

³⁹⁵ Şirin, *Hadislerde İmân Ahlâk İlişkisi*, s. 150-151.

³⁹⁶ Kâf, 50/16-17.

³⁹⁷ Tirmizî, “Zühd”, 60. Elbânî hadis için “hasen sahih” demiştir. el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, C. 2, s. 619. Hasen sahih: Senedleri çoğalıp sahih derecesine ulaşan hadis. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 68.

Bir başka hadiste vücudun organlarının her sabah dil ile ilgili olarak, “**اتَّقِ اللَّهَ (فِينَا، فَإِنَّكَ إِنِ اسْتَقَمْتَ اسْتَقَمْنَا، وَأَنْ اَعْوَجَجْتَ اَعْوَجَجْنَا)** Bizim için Allah’a karşı sorumluluk bilincinde ol. Biz seninle kâimiz. Sen doğru olursan biz de doğru oluruz. Sen eğilirsen biz de eğiliriz” dedikleri rivayet edilmiştir.³⁹⁸

İmam Gazzâlî dil hakkında *İhyâ* adlı eserinde bazı tespitler yapmıştır: “Dil, Allah’ın insana verdiği en büyük nimetlerden birisidir. Kendisi küçük olmasına rağmen itaat ve isyanı büyük olmaktadır. İnsanın azalarından en çok isyan edenidir. Çünkü her an her tarafa çekilebilir. Kulun küfür ve şehadeti dil ile anlaşılır. Dilin sahası geniştir ya hak üzere konuşur ya da batıl üzerine. Bu noktada dile sahip olmak kulu şeytanın oyunlarından uzak tutar. Dili salıvermek kulu uçurumun kenarına iterek helâk olmasına sebebiyet verir. Dilin musibetlerden ancak onu dünya ve ahiret hayatında yarayacak sözlerde kullananlar, şimdi ve gelecekte tehlikeye neden olacak sözlerden imtina edenler kurtulabilir.”³⁹⁹

Yukarıda zikrettiğimiz “Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o düzgün olursa bütün vücut düzgün olur, o bozuk olursa bütün vücut bozuk olur. Dikkat edin! Bu et parçası kalbtir” hadisi ile “dilin doğru olması” hadisi arasında bir çelişki durumu akla gelebilir.⁴⁰⁰ Ancak şu malumdur ki dil, kalbin tercümanı olup bedendeki yansımasıdır.⁴⁰¹ Kalbin düzgün olması hâlinde dil de düzgün olur. Dilin masiyette bulunma nedeni kalbin durumudur. Bu yönüyle iki hadis arasında bir anlam bütünlüğü bulunmaktadır.

Öte yandan mü’minin ahlâkını belirleyen en önemli hususlardan bir diğeri de kimlerle arkadaşlık yaptığıdır. Allah Rasûlü (s.a.s), “**لَا تَصَاحِبْ إِلَّا مُؤْمِنًا، وَلَا يَأْكُلْ (طَعَامَكَ إِلَّا تَقِيٌّ)** Ancak mü’minle arkadaşlık et. Yemeğini de takvâ sahiplerinden başkası yemesin”⁴⁰² diyerek kişinin arkadaşını dikkatli seçmesini, yemeğini de sadece Yüce

³⁹⁸ Tirmizî, “Zühd”, 60; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 18, s. 402, H. No: 11908. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “hasen” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 18, s. 402; el-Elbânî, *Sahîhu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*, C. 3, s. 93.

³⁹⁹ el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, C. 3, s. 108.

⁴⁰⁰ Bir hadiste kalbin doğru olması halinde tüm beden düzgün olurken diğer hadiste dilin doğru olması halinde tüm organlar düzgün olur denilmiştir.

⁴⁰¹ el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezi*, C. 7, s. 75.

⁴⁰² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 19; Tirmizî, “Zühd”, 56; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 437, H. No: 11337. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “hasen” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 7, s. 203; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 437; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 2, s. 564.

Allah’a karşı sorumluluk bilinci taşıyan ve haramlardan sakınan kimselerin yemesi gerektiğini tembihlemiştir. Birlikte yemek yenilen kişiler arasında sevgi ve yakınlık artar. Bundan dolayı gerçek imana sahip kişilerle arkadaşlık etmek gerekir ki bu durum hem dünya hem de ahiret hayatı için faydalıdır. Bunun aksine kurulan arkadaşlıklar düşmanlık ve zarardan başka bir şey doğurmaz.⁴⁰³

Kişi arkadaşının dini üzeredir.⁴⁰⁴ Kendisine iyiliği emredecek ve kötülükten sakındıracak kişilerle beraber olması, mü’minin güzel ahlak üzere olması açısından mühimdir. Bu nedenle mü’minin danıştığı kimselerin salihlerden olması önem arz etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in, “(وَمَنْ يُوقَ بَطَانَةَ السُّوءِ فَقَدْ وَقِيَ) *Kim kötü müşavirden korunursa gerçekten her kötülükten korunmuş olur*”⁴⁰⁵ buyurarak danışılan kişilerin seçiminde hassasiyet gösterilmesine işaret etmiştir. Hadiste geçen “بطانه” ifadesi “bir insanın sırlarını bilen kişi/danışılan” anlamına gelir.⁴⁰⁶ İnsanın günlük hayatında çıkmaza girdiği, destek alması gerektiği birçok durum başına gelmektedir. Bu noktada danışılan kimsenin seçiminde dikkatli davranmak, takvânın bir neticesidir. Aksi durumda kötüye yönlendirilmek kula birçok zarar verir. Yine aynı hadiste Hz. Peygamber’in, “(إِنَّ الْمُسْتَشَارَ مُؤْتَمَنٌ) *İstişare edilen kimse güvenilen kimsedir*” buyurması istişare edilen kişinin güvenilir, salih kimselerden olması gerektiğini gösterir.

2.6. Takvâ ve İtidal İlişkisi

İtidal; ifrat ve tefrite kaçmadan, aşırılıktan uzak ve dengeli bir hayat sürmek manasına gelir.⁴⁰⁷ İslâm, mü’minlerin itidalli bir yaşam sürerek ne ifrata ne de tefrite düşmelerini emreder. Bu itidal hem bireysel ibadetlerde hem de sosyal ilişkilerde gözetilmelidir. Mü’min takvânın tüm gereklerini yerine getirmeye çalışırken, aynı

⁴⁰³ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1422/2002, C. 8, s. 3141. 9 Cilt

⁴⁰⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 19; Tirmizî, “Zühd”, 45; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C.13, s. 398, H. No: 8028. *Sünenü Ebî Dâvûd ve el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “hasen” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 7, s. 204; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C.13, s. 398; Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdâtüh*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1988, C. 2, s. 664.

⁴⁰⁵ Buhârî, “Ahkâm”, 42; Tirmizî “Zühd” 39; Nesâî, “Bey’at”, 32; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 13, s. 268, H. No: 7887. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 13, s. 268; Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, C. 3, s. 881.

⁴⁰⁶ el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, C. 7, s. 32.

⁴⁰⁷ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 147.

zamanda mutedil de olmalıdır. İnsanın maddî ve manevî tüm sınırlarını aşarak, kula hayatı zorlaştıran bir hassasiyeti nihaî hedef olarak göstermek doğru değildir.

H. Peygamber peygamberliği boyunca sahâbilerine güç yetirebilecekleri şeyleri tavsiye etmiştir.⁴⁰⁸ Nitekim tüm günlerini ibadetle geçirmek isteyip H. Peygamber'e, "Ya Rasûlallah, bizler senin gibi değiliz, Allah senin geçmiş ve gelecek tüm günahlarını bağışlamıştır" diyen sahâbîlerinin yaptıkları davranışları doğru bulmamış, kendisinin de ibadetlerde ölçülü olduğunu belirterek "(إِنَّ أَتَقَاتُمْ وَأَعْلَمُكُمْ) (بِاللَّهِ أَنَا) Şüphesiz aranızda en çok sorumluluk bilinci taşıyan ve Allah'ı en iyi bileniniz benim"⁴⁰⁹ diyerek cevabını vermiştir. H. Peygamber ashâbına yapacakları şeyleri emretmiş, kendisi de böyle hareket etmiştir. Ancak sahâbîler H. Peygamber'in kulluk bilincini örnek almak için çok daha fazla ibadet yapmayı gerekli görmüşler, H. Peygamber de onlara devam edebilecekleri şeyleri tavsiye etmiştir.⁴¹⁰ Nitekim Yüce Allah, kullarının güçleri yettiğinde kendisine karşı saygısızlıktan kaçınmalarını emretmiştir.⁴¹¹

H. Peygamber'in, "(وَأَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ أَنَا) Allah'ı en iyi bileniniz benim" ifadesini kullanması imanın dereceleri olduğunu, bazı insanların bazılarından faziletli olduğunu ve bu en üst mertebede kendisinin bulunduğunu gösterir. Yüce Allah'ı bilmek onun sıfatlarını, ahkâmını ve bunlara taalluk eden her şeyi bilmekle mümkündür.⁴¹² Takvâ sahiplerinin yegâne ölçütü, kulluk mertebelerinin en üstünde olan H. Peygamber'i örnek alarak Allah'ın sıfatlarına, ahkâmına ve bunların taalluk ettiği her şeye vâkıf olmaktır.

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) birçok hadiste kendisi için, "Allah'tan en çok sakınan kul" ifadesini kullandığı görülmektedir. Bu hadislerin ortak noktası, H. Peygamber'in kendisinin yaptığı şeyleri ümmetinin de yapıyor olmasını istemesi veyahut dini

⁴⁰⁸ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, C. 3, s. 119.

⁴⁰⁹ Buhârî, "İman", 13; Müslim, "Siyâm", 74; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Siyâm", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 376, H. No: 24319. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis hakkında "sahih" demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 376. Hadis *Sünenü Ebi Dâvûd*'da farklı olarak "وَاللَّهِ إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَحْسَنَكُمْ لِلَّهِ وَأَعْلَمُكُمْ بِمَا أَتَّبِعُ" ibaresiyle geçmektedir. Ebû Dâvûd, "Siyâm", 37.

⁴¹⁰ İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi'l-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz vd., el-Mektebetü's-Selefiyye, Mısır, 1389/1960, C. 1, 70.

⁴¹¹ Teğâbün, 64/16.

⁴¹² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C. 1, s. 70.

hususlarda gösterdiği titizliği belirtmek içindir. Örneğin hac için ihrama giren ashâbına ihramdan çıkıp kadınlarına yaklaşabileceklerini emreden Hz. Peygamber, bu konuda ashâbının emrine itaat etmelerini istemiş,⁴¹³ emrine itaat etmeleri için de “(قَدْ عَلِمْتُ) (أَنْيَ اتَّقَاكُمْ لِلَّهِ وَأَصْدَقُكُمْ وَأَبْرُكُمْ) Biliyorsunuz ki ben sizin Allah’a karşı en takvâlınız, en sadığınız ve en itaatlinizim”⁴¹⁴ buyurmuştur. Câhiliye döneminde hac aylarında umreye niyetlenmek büyük günahlardandı. Allah Rasûlü (s.a.s) bu batıl inanışı yıkmak adına ashâbından yanında kurban getirmeyenlerin haclarını umreye değiştirmelerini istemiştir.⁴¹⁵

Bu konudaki bir diğer örnek ise, Ramazan ayında eşini öpen bir sahâbî hakkındadır. Oruçlu olduğu hâlde eşini öpen bu sahâbî, hakkındaki hükmü öğrenmek için eşini Hz. Peygamber’in eşi Ümmü Seleme’nin (ö. 62/681) yanına göndermiştir. Ümmü Seleme de Hz. Peygamber’in oruçlu olduğu hâlde eşlerini öptüğünü belirtmiştir. Ancak sahâbî bu cevabı duyunca, “Biz Allah Rasûlü gibi değiliz. Allah onun her istediğini helal kıldı” diyerek eşine çıkmıştır. Eşini geri gönderen sahâbî tekrar aynı cevabı alınca sinirlenmiş ve aynı sözlerini söylemiştir. Bunu haber alan Allah Rasûlü (s.a.s) öfkelenmiş ve “(إِنِّي لَأَتَّقَاكُمْ لِلَّهِ، وَأَعْلَمُكُمْ بِحُدُودِهِ) Şüphesiz ki ben, sizin Allah’tan en çok sakınınız ve hangi hususlarda sınırı aşmayacağını en iyi bileninizim”⁴¹⁶ buyurarak helâl ve haram konularında ümmetinin dikkat etmesi gereken ölçüye işaret etmiştir. Peygamberlerin insanlardan gelmesinin hikmeti, onlara örnek olmalarıdır. Hz. Peygamber de Allah’ın (c.c) emir ve yasaklarının ilk muhatabı konumundadır. Sıratı müstakim üzere olmak, onun yaşantısını örnek alıp sakındığı şeylerden sakınmakla mümkündür.

Yüce Allah Kur’ân’da, “(Oysa onların tek gerçek kabul ettikleri) bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; ahiret yurduna gelince işte

⁴¹³ Allah Rasûlü (s.a.s) Veda Haccı’nda Mekkeye girmeden önce yanlarında kurbanlık bulunanların hacca, bulundurmayanların ise umreye niyetlenmelerini istemiştir. Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2012, C. 8, s. 212.

⁴¹⁴ Buhârî “İ’tisâm”, 27; Müslim, “Hac”, 141; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 22; Nesâî, “Menâsik”, 77; İbn Mâce, “Menâsik”, 41; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 22, s. 301, H. No: 14409. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 3, s. 199; el-Elbânî, *Sahihu Süneni’n-Nesâî*, C. 2, s. 592; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 4, s. 196; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 22, s. 301.

⁴¹⁵ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, C. 8, s. 212.

⁴¹⁶ Malik b. Enes, *el-Muvatta’*, “Siyam” 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 44, s. 104, H. No: 26500. *el-Müsned* Muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “hasen” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 44, s. 105.

asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!”⁴¹⁷ buyurarak dünya hayatının geçici olduğuna, kulun asıl gayretinin ahiret hayatı için olması gerektiğini belirtmiştir. Din insanın arzularını bir noktada sınırlar. Emir ve yasaklarla bu hudutlar çizilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s), “(أَلَا فَاتَّقُوا الدُّنْيَا، وَاتَّقُوا النِّسَاءَ) *Dünyaya ve kadınlara karşı dikkatli olun. (Bu ikisi sizleri Allah’ın yolundan ayırabilir)*”⁴¹⁸ buyurarak bu noktada mü’minleri uyarmıştır. İslâm’ın çizdiği sınırlara bakılınca, bunları bazı çerçeveler içerisine soktuğu görülmektedir. Örneğin alkol harici içeceklerin helâl olması, zinanın yasaklanıp evliliğin emredilmesi, domuz etinin yasak; dana, deve, koyun, keçi ve daha birçok hayvanın etinin helâl kılınması gibi birçok durum bu çerçevenin aslında insanın maslahatına uygun bir şekilde tasarlandığını göstermektedir.

Konu ile ilgili bir hadiste, “(اتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ) *O hâlde (rızk talebinde) Allah’tan sakının ve (dünyalığ) talep etmekte mutedil olunuz. (Helal olanı alınız ve haram olanı bırakınız)*”⁴¹⁹ buyrulması kulun, dünyevî kazancının peşinden koşarken mutedil olmasını, hırs ve hevesata kapılmaması, geçimini helâl yollardan sağlaması gerektiği vurgulanmıştır. Muttakî mü’minin dünya ve ahiret hayatına yönelik ince çizgide herhangi birini boşlamaksızın itidal üzere olması elzemdir. Aksi durumda bir cihetten zarar görmesi mümkündür. Hadiste, “*O hâlde (rızk talebinde) Allah’tan sakının*” şeklinde çevirdiğimiz kısımda, Allah’tan rızık istenirken kulu dünya hayatına itecek, ibadetlerini ve ihlâsını kıracak, nefsanî arzularını körükleyecek hususlar hakkında Allah’tan (c.c) sakınmak şeklinde ifade edilmiştir. Aksi durumda kulun Yüce Allah’tan rızık istemesinde herhangi bir beis bulunmamaktadır. Bu yönüyle takvâ, kulun mutedil bir biçimde rızkını helâl yollardan kazanıp dünya ve ahiret saadetine açılan bir kapı hükmüne geçmektedir.

Allah Teâlâ’nın vermiş olduğu rızıklarda da mutedil olunmalı ve takvâ ile hareket edilmelidir. Allah Rasûlü (s.a.s) ashâbına Allah (c.c) tarafından yardım göreceklarını, ülkelerin kapılarının kendilerine açılacağını ve birçok ganimet elde

⁴¹⁷ Ankebût, 29/64.

⁴¹⁸ Müslim, “Rikâk”, 99; Nesâî, “İşretu’n-Nisâ”, 5; İbn Mâce, “Fiten”, 19. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 260, H. No: 11169. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 136; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 261; el-Elbânî, *Sahihu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*, C. 3, s. 47.

⁴¹⁹ İbn Mâce, “Ticaret”, 2. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 3, s. 275.

edecekleri müjdesini verdikten sonra, “فَمَنْ أَدْرَكَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ وَلْيَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ”) (وَلْيَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ) Her kim bu günlere ulaşırsa Allah’a karşı sorumluluk bilinciyle hareket etsin ve daima iyiliği emredip kötülükten sakındırsın⁴²⁰ buyurarak elde edecekleri dünya malları hususunda Yüce Allah’a karşı sorumlu olduklarını onlara hatırlatmıştır. Hz. Ömer de kadınların mehirleri hususunda onları uyarmış, “لَا تُغَالُوا) صَدَاقَ النِّسَاءِ، فَإِنَّهَا لَوْ كَانَتْ مَكْرَمَةً فِي الدُّنْيَا، أَوْ تَقْوَىٰ عِنْدَ اللَّهِ، كَانَ أَوْلَاكُمْ وَأَحَقَّكُمْ بِهَا مُحَمَّدٌ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) Mehir hususunda aşırıya kaçmayınız. Şâyet bu durum dünyada övülecek yahut Allah katında takvâya uygun bir davranış olsaydı; buna en çok layık ve hakkı olan Hz. Muhammed yapardı⁴²¹ diyerek dünya malı hususunda mutedil olmayı, yapacakları davranışın takvâya uygun olmasını, şâyet yapacakları şey takvâya uygun olsa bunu ilk olarak Hz. Peygamber’in yapacağını vurgulamıştır. Burada Hz. Ömer’in takvâya uygun davranışlar hususunda öncelikle Hz. Peygamber’in bunu yapacağını söylemesi, onların Allah Rasûlü’nün (s.a.s) yaşantısına ve örnek müslümanlığına bakış açılarını gösterir Allah Rasûlü (s.a.s), Kur’ân’ın ilk muhatabı ve peygamberliği yönüyle İslâm’ı en hassas ve en güzel yaşayan kuldur. Bunun bilincinde olan ashâb, davranışları hususunda veyahut karşılaştıkları sorunlarda Hz. Peygamber’in örnekliği ile sorunları aşmışlardır.

Hz. Peygamber yaşantısında sadeliği ve tevazuyu seçmiştir. O, harama tenezzül endişesiyle dünya malından yüzünü çevirmiş ancak bunu mü’minlere yasaklamamıştır. Kendisine hediye edilen ipek kaftanla namaz kıldıktan sonra onu çıkarıp, “(لَا يَنْبَغِي هَذَا لِلْمُتَّقِينَ) Bunu kullanmak muttakîlere yaraşmaz⁴²² buyurması onun dünya malına tamah göstermediğine bir örnektir. Hadis-i şerif’te, “(لَا بَأْسَ بِالْغَنَى)

⁴²⁰ Tirmizî, “Fiten”, 70; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 6, s. 221, H. No: 3694. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “hasen”; Elbânî de “sahih” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 6, s. 221; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 2, s. 503.

⁴²¹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 28; Tirmizî, “Nikâh”, 22; İbn Mâce, “Nikâh”, 7; Dârimî, “Nikâh”, 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 1, s. 382, H. No: 285. Muhakkik Şuayb el-Arnaût, Ebû Dâvûd’un rivayeti için “kaviyy”, İbn Mâce’nin rivayetine “sahih li gayrihi” ve Ahmed b. Hanbel’in rivayetine “sahih” demiştir. *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed ile Elbânî ise hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 3, s. 444; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 3, s. 84; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 1, s. 382; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 3, s. 1411; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 1, s. 566.

⁴²² Buhârî, “Salât”, 16; Müslim, “Libâs”, 23; Nesâî, “Kıble”, 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 28, s. 577, H. No: 17343, Muhakkik Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 28, s. 577; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’n-Nesâî*, C. 1, s. 166. Hz. Peygamber’in bu kaftan ile namaz kılması ipeğin ümmetin erkeklerine haram kılınmasından öncedir. Bu olayın ipeğin haram kılınmasının başlangıcı olduğu da söylenilmiştir. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, C. 1, s. 485.

(لِمَنْ اتَّقَى وَالصَّحَّةُ لِمَنْ اتَّقَى خَيْرٌ مِنَ الْغِنَى وَطِيبُ النَّفْسِ مِنَ النَّعِيمِ) *Takvâ sahibi için zenginlikte bir mahzur yoktur. Takvâ sahibi için sağlıklı olmak, zengin olmaktan daha hayırlıdır ve gönül hoşluğu, rahatlığı bir nimettir*⁴²³ şeklinde buyrulması muttâkilerin zengin olmasında bir beisin olmadığını gösterir. Hadis metninde geçen “el-ğîna/الْغِنَى” kelimesi mal ve servet anlamına gelmektedir. Bu mal ve serveti hayırda harcayan mü'min muttâkîlerin mertebesine ulaşır. Helal yollardan kazanılıp hayırda harcanan hiçbir varlık sahibi için bir sorun teşkil etmez. Hadiste sağlıklı olmanın mal ve mülkten daha hayırlı olmasının zikredilme nedeni ise, vücut sağlığının kişinin rahatı ve ibadetlerini yerine getirmesine yardımcı olması hasebiyledir.⁴²⁴ İmam Süyûtî (ö. 911/1505), içerisinde takvânın bulunmadığı malın tehlikeli olduğunu ve sahibini helâke sürükleyeceğini belirtir. Bunun nedeni takvâ sahibi olmayan kişinin malını kazanırken, bunun meşru yahut gayrimeşru olup olmamasına dikkat etmemesi sebebiyledir. Bu durum zekât ve sadaka gibi görevleri aksatmasına da neden olur. Üstelik malı meşru olmayan durumlarda kullanması da mümkündür. Ancak kulun takvâ sahibi olması durumunda zikredilen kötü durumlar gitmekle beraber hayır ve güzellikleri ortaya çıkar.⁴²⁵

Geçmişte ve günümüzde dünyadan ilişkiyi kesip inzivaya çekilerek tüm zamanını ibadete vermenin zâhidâne bir yaşam olduğunu düşünen pek çok insan bulunmaktadır. Ancak İslâmiyet böylesine bir tutuma karşı çıkmış, diğer dinlerde bulunan bu durumu eleştirmiştir.⁴²⁶ Özellikle Hristiyanlarda görülen bu zühd ve takvâ anlayışında kul, kendisini dünyadan ve ailesinden koparmakta hatta kendisine eziyet ederek Allah'ın (c.c) rızasına ulaşmayı ummaktadır. Hac vazifesini yapmak için Mekke'ye gelen Yemenlilerin yolculuk için herhangi bir hazırlık yapmamaları ve sorulduğu vakit, “Bizler tevekkül ediyoruz”⁴²⁷ demeleri bu yanlış tutuma bir örnektir. Yemenli hacılar güya tevekkül ettiklerini düşünerek hacca hazırlıksız geliyorlar, sonrasında ise dileniyorlardı. Bu olay üzerine (وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى) “Azık

⁴²³ İbn Mâce, “Ticaret”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C.38, s. 228, H. No: 23158. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “hasen” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 3, s. 273; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 38, s. 228.

⁴²⁴ el-Azîzî, Ali el-Bûlâkî, *es-Sirâcü'l-Münîr bi-şerhi'l-Câmi 'i's-Sağîr*, y.y., by., ts., C. 4, s. 403.

⁴²⁵ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî*, C. 2, s. 2.

⁴²⁶ Hadid, 57/27.

⁴²⁷ Buhârî, “Hac”, 6; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 4. *Sünenü Ebî Dâvûd* Muhakkikî Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 3, s. 154.

edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdir”⁴²⁸ âyetinin inzal olduğu rivâyet edilmiştir. Bunun anlamı kulların bu tür yanlışlardan takvâ ile sakınmaları, bunun gereği olarak yanlarında azık bulundurmalarıdır. Burada takvâ hem dünya hem ahiret hayatı için azıklanınız manasında kullanılmıştır.⁴²⁹

Muttakî olmakla dünyadan el etek çekmek arasında bir fark olduğunu unutmamak gerekir. Kişinin kendisini dünyadan soyutlaması, Hz. Peygamber tarafından hoş görülmemiş olup ashaptan bazıları da bu durumdan dolayı uyarılmışlardır.⁴³⁰ Allah Rasûlü (s.a.s) bir hadisinde bu duruma şu ifadelerle işaret etmiştir:

*“Dünyada zâhid olmak demek, kişinin helâl olan şeyleri nefsine haram kılması veya malını bırakıp atması değildir. Fakat gerçek zâhidlik, elinde bulunan şeylere Allah katında bulunan imkân ve nimetlerden fazla ümit beslememektir. Ya da başına gelen bir musibet veya sıkıntı sebebiyle elde edeceğin sevap, o sıkıntı dolayısıyla kaybettiğin maldan daha üstün ve hayırlı olmalıdır. İşte gerçek zahidlik budur.”*⁴³¹

Zühd dünyadan yüz çevirmek olsa da bu helâli haram kılmak değildir. Bazı cahil kimseler bunun iyi olduğuna inanarak yiyecek ve içecekten, yeni kıyafet giymekten ve evlenmekten kendilerini menetmişlerdir. Aynı şekilde zühd; malı israf etmek de değildir. Zengin fakir ayırt etmeden herkese dağıtmak, yanlış yerlerde harcamak zühd değildir. Muteber ve kâmil olan zühd, kulun elinde bulundurduğu dünya nimetlerine güvenmemesidir. Çünkü bunlar her an yok olabilirler. Aslolan Yüce Allah’ın hazinelerine güvenmektir. Bunlar kalıcıdır, tükenmezler. Aynı zamanda zühd, kulun başına gelen musibetten dolayı hâsıl olacak sevabı arzu etmesidir.⁴³²

⁴²⁸ Bakara, 2/197.

⁴²⁹ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, C. 5, s. 321.

⁴³⁰ Allah Rasûlü’nü (s.a.s) örnek almak isteyen bazı sahâbiler güç yetiremeyecekleri ibadetleri yapmak istiyorlardı. Allah Rasûlü (s.a.s) onların bu tutumunu doğru bulmamış ve uyarılarda bulunmuştur. Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim “Nikâh”, 5; Nesâî, “Nikâh”, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 21, s. 169, H. No: 13534. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis hakkında “sahih” demiştir. Ancak *el-Müsned*’deki isnadın, Müemmel b. İsmâîl’in hafızasının zayıflığı sebebiyle zayıf olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/169. Elbânî de hadis hakkında “sahih” demiştir. el-Elbânî, *Sahihu Süneni’n-Nesâî*, C. 2, s. 677.

⁴³¹ Tirmizî, “Zühd”, 29; İbn Mâce, “Zühd”, 1. *Süneni İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût’a göre hadisin isnadı zayıftır. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 223. Elbânî hadisin çok zayıf olduğunu söylemiştir. el-Elbânî, *Zaifu’t-Terğîb ve’t-Terhib*, C. 2, s. 363.

⁴³² el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, C. 7, s. 3. Zühd anlayışları ve dünyaya bakışları konusunda geniş bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara, 2000, s. 373-412.

Kısaca zühd, dünya sevgisini kalpten söküp atmaktır.

Hız. Peygamber Allah Teâlâ'dan en çok sakınan kul olarak dünya hayatından tamamıyla yüz çevirmemiş, tamamen de ona gönlünü kaptırmamıştır. O da diğer insanlar gibi geçimini temin etmeye, ailesinin iâşesini kazanmaya çalışmış, sosyal ilişkilerde bulunmuştur. “*Din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen kimse, dine yenik düşer. O hâlde, orta yol üzerine olunuz*”⁴³³ sözleriyle kulluğun sınırlarını çizmiştir. Nitekim kul dinî işlerinde yumuşaklığı terk ederse onları yapmaktan âciz kalır, ameli kesilir ve yenik düşer. Dinde aşırıya gidenler yarı yolda kalırlar. İbadette mükemmeli aramak övülen bir durumdur. Ancak bıkkınlığa sebebiyet verecek aşırılık ile efdalin terkine sebebiyet veren nafile ibadetle meşgul olmak yasaklanmıştır.⁴³⁴ Mü'min takvâ bilincine sahip olmalı, Yüce Allah'a karşı derin saygı duymalı, sorumluluk bilinciyle hareket etmeli ve samimiyet içerisinde haramlardan kendini koruyarak Yüce Allah'ın rızasını kazandıracak ameller yapmalıdır. Bunları yaparken de dinini, kendisini ve ailesini zora sokacak, sınırlarını aşacak davranışlardan sakınmalıdır.

2.7. Takvâ-İman İlişkisi

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde Takvâ-Mü'min ilişkisine Kur'ân üzerinden âyetlerle değinilmiştir. Bunun yanında hadislerde de mü'minler için takvânın önemi üzerinde durulmuştur. İman Allah'a (c.c) inanmak iken takvâ bu inancın gereği olarak saygı ve sorumluluk bilinci içerisinde amellere yön vermektir. Takvânın olmadığı bir iman, kulun Yüce Allah'a olan bağlılığını ve samimiyetini hiç şüphesiz azaltmaktadır. Bu yönüyle takvâ ve iman, birlikte olmalarıyla anlam kazanmaktadır.

Allah Rasûlü (s.a.s) insanları takvâ sahibi mü'min ve bahtsız günahkârlar olarak iki gruba ayırarak mü'mini takvâ ile beraber, Fâcir kimsenin ise onu helâk edecek şeylerle beraber olacağını şu hadisle bildirmiştir: “(مُؤْمِنٌ تَقِيٌّ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ) Mü'min takvâ sahibidir, Fâcir ise şakidir (inkar eden ve kötü amel işleyendir)”.⁴³⁵ Mü'min,

⁴³³ Buhârî, “İman”, 30; Nesâî, “İman”, 28. Sünenü'n-Nesâî muhakkiki Muhammed Enes Mustafa el-Hanne'ye göre hadis sahihtir. Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, C. 8, s. 205.

⁴³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, C. 1, s. 94.

⁴³⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 119; Tirmizî, “Menâkıb”, 76; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 14, s. 349, H. No: 8736. Muhakkik Şuayb el-Arnaût, Ebû Dâvûd'un rivayetine “sahih li ğayrihi”; Ahmed b. Hanbel'in rivayetine ise “hasen” demiştir. Elbânî de hadis için “hasen” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 7, s. 438; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 14, s. 349; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, C. 3, s. 599.

dünya hayatının imtihanlarında yolunu ancak takvâ ile bulabilir. Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın mal, rızık ve ilim verdiği kul, “(يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ) Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşır”; ilmin bulunmadığı kul ise, “(لَا يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ) Rabbine karşı sorumluluk bilinci taşımaz”⁴³⁶ diyerek takvânın ilimle beraber bulunabileceğini belirtmiştir. Çünkü mü'minde bulunan ilim, onun malını ve davranışlarını hak yolda harcamasına imkân sağlarken, ilmin bulunmadığı kişinin herhangi bir sorumluluk bilinci taşıması düşünülemez. Yine aynı hadiste takvâ sahibi olan ve olmayan kimselerin özellikleri zikredilmiştir. Buna göre takvâ sahipleri; sıla-i rahimi kesmeyen, kendisine verilen nimetlere karşılık Allah'ın (c.c) hakkını bilen kimselerdir. Takvâ sahibi olmayanlar ise sıla-i rahimi kesen ve Allah'ın (c.c) hakkını yerine getirmeyen kimselerdir. Dolayısıyla takvâ, mü'mine Yüce Allah'ın hakkı ile ilgili durumlarda sorumluluk bilinci kazandırırken, Müslümanlar arasındaki sevgi ve iletişimi de arttırmaktadır.

Allah Rasûlü (s.a.s), “(كَرَّمَ الْمُؤْمِنِ تَقْوَاهُ) Mü'minin şerefi takvâsıdır”⁴³⁷ ve “(مَا اسْتَفَادَ الْمُؤْمِنُ بَعْدَ تَقْوَى اللَّهِ خَيْرًا...) Mü'minin sahip olduğu en hayırlı şey, Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde olmasıdır”⁴³⁸ diyerek mü'minler için takvânın önemine işaret etmiştir. Aynı zamanda erkek ve kadınlara bir hutbe irad ettiği zaman sırasıyla bu iki grubun yanına gidip, “(إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَأْمُرُنِي أَنْ أَمُرَكُمْ أَنْ تَتَّقُوا اللَّهَ تَعَالَى) Yüce Allah, bana Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde olup sakınmanızı ve doğru söz söylemenizi emretmemi emir buyurmaktadır”⁴³⁹ diyerek iman edenlerden, davranışlarını takvâ ile sürdürmelerini ve düzenlemelerini istemiştir. Yine kalbleri titreten bir konuşma yaptıktan sonra ashâb, ondan kendilerine tavsiyede bulunmasını istemişler. Allah Rasûlü (s.a.s) de “(أَوْصِيَكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ) Sizlere takvâyı tavsiye

⁴³⁶ Tirmizî, “Zühd” 17; İbn Mâce, “Zühd”, 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 29, s. 561, H. No: 18031. İbn Mâce'nin rivayetinde takvâ ile ilgili ibareler geçmemektedir. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “hasen”; Elbânî ise “sahih” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 306; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 29, s. 562; el-Elbânî, *Sahihu Süneni't-Tirmizî*, C. 2, s. 535.

⁴³⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mun li't-Türâs, Dimeşk, 1404/1983, C. 11, s. 333, H. No: 6451. Muhakkik Hüseyin Selîm Esed hadisin “zayıf” olduğunu söylemiştir. Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, C. 11, s. 333. Mâlik b. Enes, hadisi Hz. Ömer'den mevkuf olarak rivayet etmiştir. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, “Cihâd”, 35. Hadis, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsnedi*'nde “(كَرَّمَ الرَّجُلُ دِينَهُ)” ibaresiyle merfu olarak rivayet edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 14, s. 381, H. No: 8773.

⁴³⁸ İbn Mâce, “Nikâh”, 5. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 3, s. 62.

⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 32, s. 235, H. No: 19488. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 32, s. 236.

ediyorum”⁴⁴⁰ demiştir. Mü’minin takvâ üzere olması hâlinde Allah’ın (c.c) sevgisine de mazhar olacağını, “(إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْأَبْرَارَ الْأَتْقِيَاءَ الْأَخْفِيَاءَ) Allah iyi işler yapan, takvâ sahibi ve kendilerini halktan gizleyen kullarını sever”⁴⁴¹ sözleriyle belirtmiş, Abdullah b. Mesud da buraya işaret ederek, “(وَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَنْ يَزَالَ بِخَيْرٍ مَا اتَّقَى اللَّهَ) Sizler Allah’tan gerektiği gibi sakındığı sürece hayır üzeresiniz”⁴⁴² demiştir.

H. Peygamber’in dualarında sıkça kullandığı ifadeler, Müslümanların hayatlarına yön vermeleri gereken önemli kavramlara örnek teşkil eder. Kulluğun en güzel örneği H. Peygamber’in bu mertebede daima Allah’a (c.c) karşı niyazlarda bulunması Müslümanların hangi durum, şart ve mevkide olurlarsa olsunlar, bu nimetlerin kaynağının Yüce Allah’ın, bunu sürdürecektir olanın da ancak Allah Teâlâ olduğunu daima hatırlarında tutmalarını sağlar. Allah’tan (c.c) en çok sakınan kul olarak Allah Rasûlü (s.a.s), “(اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدَى وَالتَّقَى وَالْعِزَّةَ وَالْغِنَى) Allah’ım senden hidâyet, takvâlı olmak, iffetli olmak ve zenginlik dilerim”⁴⁴³ diyerek takvânın önemini biz müslümanlara hatırlatmıştır. Bir keresinde yolculuğa çıkmak üzere kendisinden dua isteyen bir sahâbiye, “(رُودَكَ اللَّهُ التَّقَى) Allah azığını takvâ kıl/sın/eylesin”⁴⁴⁴ diyerek takvânın en hayırlı azık olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁴⁵ Yine kendine gelip “Ey Allah’ın Rasûlü! Bana İslâm’dan öyle bir şey söyle ki bu konuda hiç kimseye bir başka soru sormayayım” demiş Allah Rasûlü (s.a.s) de “(اتَّقِ اللَّهَ، ثُمَّ اسْتَقِمْ) Allah’a karşı sorumluluk sahibi ve dosdoğru ol”⁴⁴⁶ diyerek iman edenler için takvâyı ve bu doğrultuda dosdoğru olmayı öğütlemiştir.

⁴⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 6; İbn Mâce, “Sünne”, 6; Dârimî, “Mukaddime” 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, C. 28, s. 373, H. No: 17144. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsneid* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 7, s. 17; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 1, s. 28 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, C. 28, s. 373; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 1, s. 228.

⁴⁴¹ İbn Mâce, “Fiten”, 16. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis rivayelerinden İsa b. Abdurrahmân sebebiyle isnadın zayıf olduğunu söylemiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 126.

⁴⁴² Buhârî, “Cihâd”, 109. Hadisi *Kütüb-i Tis’a* imamlarından sadece Buhârî rivayet etmiştir.

⁴⁴³ Müslim, “Zikir”, 72; Tirmizî, “Deavât”, 73; İbn Mâce, “Dua”, 2. Elbânî ve *Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demişlerdir. el-Elbânî, *Sahihu Süneni’t-Tirmizî*, C. 3, s. 438; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 8.

⁴⁴⁴ Tirmizî, “Deavât”, 45; Dârimî, “İsti’zân”, 41. Elbânî hadis hakkında “hasen sahih” demiştir. el-Elbânî, *Sahihu Süneni’t-Tirmizî*, C. 3, s. 419. *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis isnadına “ceyyid” ifadesini kullanmıştır. Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 3, s. 1747.

⁴⁴⁵ “Azık edin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır.” Bakara, 2/197.

⁴⁴⁶ Müslim, “İmân”, 62; Tirmizî, “Zühd”, 60; İbn Mâce, “Fiten”, 12; Dârimî, “Rikâk”, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, C. 24, s. 141, H. No: 15416. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsneid* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed ile Elbânî hadis için “sahih”

Kul, içinde bulunduğu âcizlik ve zaaftan ancak Yüce Allah'ın dergâh-ı izzetine sığınarak kurtulabilir. Bunun bilincinde olan Hz. Peygamber, Yüce Allah'tan daima takvâ sahibi bir kul olmayı niyaz etmiştir. Çünkü rıza-yı ilahiye ulaşmak ancak takvâ ile mümkündür. Bir hadisinde Hz. Peygamber, “اللَّهُمَّ آتِ نَفْسِي تَقْوَاهَا، وَزَكِّهَا أَنْتَ خَيْرُ (مَنْ زَكَّاهَا) Rabbim, nefsime takvâsını ver, onu manevî kirlilerden temizle, sen onu tezkiye edenlerin en hayırlısısın”⁴⁴⁷ buyurmuştur. Demek ki kulun takvâyâ ulaşması, nefsinin temizlemesinden geçmektedir. Tezkiyenin üç derecesi bulunmaktadır:

a) İman ederek şirkten uzak durmak, böylelikle cehennemden kurtulmak.

b) İslâm'ın emir ve nehiyelerine hakkıyla tâbi olarak kulluk ederek kendini azaptan uzak tutmaya çalışmak.

c) Takvânın en yüksek derecesi, ilahi emir ve yasaklara tam bir teslimiyetle uyduktan sonra kulun bütün benliği ile Yüce Allah'a yönelmesi ve kendisini ondan alıkoyacak her şeyden kaçınmasıdır.⁴⁴⁸

Kısaca kulun nefsinin temizlemesi, ilk aşamada şirkten kurtularak yani iman ederek mümkün olur. İkinci aşamada emir ve yasaklara uyarak azaptan sakınmak nefsi temizler. Son aşamada ise, bütün benliği ile Allah'a (c.c) dönerek kendisini O'ndan uzaklaştıracak bütün şeylerden vazgeçerek nefsinin tezkiye eder.

2.8. Takvâ Mescidi

Hicretle beraber Medine'de sayıları artan müslümanların birlik ve beraberlikleri, İslâm'ın gelmesiyle kişisel menfaatleri zararı uğramış birtakım münafığı rahatsız ediyordu. Her vaziyette İslâm'a zarar vermeyi gaye edinen münafıklardan biri olan Vediâ b. Âmir, müslümanların birlik ve beraberliklerini bozmak adına Ebû Âmir er-Râhib adında bir Hristiyanla iş birliğine girişmişti. Hz. Peygamber'in, Müslümanlara karşı sürekli hile içerisinde bulunması sebebiyle “Ebû Âmir el-Fâsık” dediği bu kişi Bedir ve Uhud savaşlarında Müslümanlara karşı

demoşlerdir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 116; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 24, s. 141; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, C. 3, s. 1780; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, C. 2, s. 569.

⁴⁴⁷ Müslim, “Zikir”, 73; Nesâî, “İstiâze”, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 32, s. 61, H. No: 19308. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ve Elbânî hadis hakkında, “sahih” ifadesini kullanmışlardır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 32, s. 61; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, C. 3, s. 1111.

⁴⁴⁸ Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, s. 667.

savaşmış Mekke'nin fethiyle beraber Taif'e, daha sonrasında buradan da ayrılarak Suriye'ye gitmiştir. Burada Bizans'tan destek alıp Müslümanlara saldırma planları içerisine girmiştir. Ancak münafıkların, Müslümanlara saldırmayı organize edecekleri bir mekâna ihtiyaç vardı. Vediâ b. Âmir bir mescid inşa etmeyi teklif etti. Böylelikle Müslümanların mescidleri arasında bir ayrılık çıkarmayı amaç edinip aynı zamanda Ebû Âmir ile görüşmeyi planlıyorlardı. Bundan dolayı Kubâ'da bir mescid inşa ettiler.⁴⁴⁹

O sıralarda Medine dışında Tebük seferine hazırlanan Hz. Peygamber'e münafıklardan bir heyet gelmiştir. Heyet, soğuk ve yağmurlu günlerde hasta ve özürlü kimselerin ibadetlerini yapacakları bir mescid inşa ettiklerini belirtip Hz. Peygamber'in burada namaz kıldırmasını istediler. Allah Rasûlü'nün (s.a.s) seferde olduğunu, daha sonrasında geleceğini bildirmesi üzerine bu mescid ve onu yapanlar hakkında âyetler nâzil oldu.⁴⁵⁰ Âyetlerde münafıkların bu mescidi yapma nedenlerinin mü'minlerin arasına nifak sokmak, zararlı fiiller gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek, daha öncesinde Allah (c.c) ve Rasûlü'ne (s.a.s) savaş açmış kişiye fayda sağlamak olduğu vurgulanmış; onlara mescidi yapma nedenleri sorulduğunda yalan yere yeminler söyleyerek, "Amacımız sadece iyi şeyler yapmaktır" diyecekleri belirtilmiştir. Âyetlerin devamında Yüce Allah, Peygamberine burada asla namaz kılmamasını, temelleri takvâ üzerine kurulu olan mescidde namaza durmasını emretmiştir. Bu âyetler üzerine Hz. Peygamber'in emriyle "Mescid-i Dırâr" adı verilen bu yer yıkılmıştır.⁴⁵¹

Söz konusu âyetlerde "Takvâ Mescidi" ile kastedilen mescidin hangisi olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen bir rivâyete göre ashaptan bazıları temelleri takvâ üzerine kurulu mescid (أُسَسَ عَلَى التَّقْوَى) hakkında tartıştılar. Biri bu mescidin Kubâ Mescidi olduğunu söylerken, diğeri de Mescid-i Nebî olduğunu söylüyordu. Mesele Allah Rasûlü'ne (s.a.s) taşınınca Hz. Peygamber "هُوَ"

⁴⁴⁹ Hüseyin Algül, "Mescidi-i Dırâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2004, C. 29, s. 272.

⁴⁵⁰ Tevbe, 9/107-110.

⁴⁵¹ Hüseyin Algül, "Mescidi-i Dırâr", *DİA*, C. 29, s. 272.

(هَذَا) *O mescid burasıdır*” diyerek Mescid-i Nebî’yi işaret etmiştir.⁴⁵² Bir başka rivâyette yine Allah Rasûlü’ne takvâ mescidinin hangi mescid olduğu sorulmuş, (أَيُّ هُوَ مَسْجِدُكُمْ هَذَا) o elindeki çakıl taşlarını bırakıp, “(الْمَسْجِدِ الَّذِي أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى؟) *O sizin bu mescidinizdir*” diyerek Mescid-i Nebî’yi kastetmiştir.⁴⁵³ Bazı müfessirler ise takvâ mescidi ile ilgili nâzil olan âyetlerin metin için bağlamı ve başka deliller nedeniyle bu mescidin Kubâ Mescidi olduğunu öne sürmüşlerdir. Buna göre “*Orada asla namaza durma! Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescid ise namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever*”⁴⁵⁴ âyetindeki “*Burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır*” ifadesi için Allah Rasûlü’nün (s.a.s), “*Ey Ensar topluluğu! Allah sizleri temizlik konusunda övdü*”⁴⁵⁵ demesinden hareketle bu âyetin Kubâ ehline hitaben nâzil olduğu, dolayısıyla takvâ mescidi ile kastedilenin Kubâ Mescidi olduğunu düşünenler olmuştur.⁴⁵⁶ İmam Süyûtî, bu iki görüşün de meşhur olup delillerinin olduğunu zikreder. Ona göre Kubâ Mescidi’nin takvâ üzerine kurulmuş olması gibi Mescid-i Nebî de takvâ üzerine kurulmuştur.⁴⁵⁷

Hiz. Peygamber’in beyanına göre, “(الْمَسْجِدُ بَيْتٌ كُلُّ تَقِيٍّ) *Mescidler takvâ sahiplerinin evleridir*”⁴⁵⁸ İslâm toplumunun merkezinde yer alırlar. Nitekim geçmişte şehirlerin imarında camiler merkeze alınıp şehirler bunların etrafında genişlemiştir. Aynı zamanda eğitim-öğretim vazifesi gören mescidlerde kullanım amaçlarına uygun tasarrufla bulunulması, kişisel menfaatlerin ve riyanın bulunmaması elzem bir durumdur. Bundan dolayı inşa edilen her mescid takvâ temeli üzerinde kurulmalıdır. Bu durum ibadetlerin halis bir niyetle, Allah’a (c.c) yaklaşmayı umarak samimi bir

⁴⁵² Tirmizî, “Salât”, 241; Nesâî, “Mesâcid”, 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 99, H. No: 11046. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 99; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’n-Nesâî*, C. 1, s. 150.

⁴⁵³ Müslim, “Hac”, 514; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 282, H. No: 11187. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “Müslim’in şartlarını taşıyan sahih hadistir” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 283.

⁴⁵⁴ Teybe, 9/108.

⁴⁵⁵ İbn Mâce, “Tahâret”, 28. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “hasen li gayrihi” demiştir. Hadisin ravilerinden Utbe b. Ebî Hekîm nedeniyle hadisin isnadı zayıftır. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 1, s. 233.

⁴⁵⁶ Mehmet Yaşar, “Kur’ân’ın Değindiği İki Farklı Grup: Allah’ın Mescidlerini Takvâ üzerine İnşâ Edenler ve Tahrip Etmeye Çalışanlar”, *Kilitbahir*, Mart 2023, S. 22, s. 145.

⁴⁵⁷ Celâleddîn es-Süyûtî, *ed-Dîbâc alâ Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî, Dâru İbn Affân, Arabistan, 1996, C. 3, s. 430.

⁴⁵⁸ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, C. 6, s. 254, H. No: 6143. Elbânî hadis için “hasen li gayrihi” demiştir. el-Elbânî, *Sahîhu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*, C. 1, s. 253.

şekilde yapılmasına imkân sağlar. Böyle bir temelde yapılan ibadetler, toplumda adaleti ve huzuru destekleyip mü'minleri birleştirerek mescidlerin sadece ibadet edilen yerlerden ziyade, güzel ahlâka yönlendirip kötü hasletlerden kulları koruyacak mekânlara dönüşmelerini sağlar.

3. SOSYAL HAYATTA TAKVÂ

Allah Rasûlü (s.a.s), yaşamı boyunca bir rehber olarak Müslümanlara yol göstermiştir. Onun yaşamında ve hadislerinde takvâ, Allah'a (c.c) karşı duyulan derin saygı ve sorumluluk bilinci olarak sıkça vurgulanmıştır. Takvâ, bireysel ibadetlerde derin bir huşû ve samimiyetle, toplumsal ilişkilerde ise adalet, dürüstlük ve merhametle kendini gösterir. Hz. Peygamber, mü'minlerin kalbinde takvâ tohumlarını ekmiş ve bu kavramın İslâm toplumunun temel taşı olması gerektiğini tebliğ etmiştir. Bu şekilde Hz. Peygamber takvâyâ sosyal boyutlar da kazandırmıştır.

Takvâ, sadece dini vecibelerin yerine getirilmesi değil, aynı zamanda ahlâkî faziletlerin ve insanî değerlerin yaşatılması anlamına gelir. Hz. Peygamber'in takvâ ölçülerindeki yaşantısı, yalnızca Allah'a (c.c) olan bağlılığın ve saygının bir ifadesi değil, aynı zamanda içtimaî hayatta karşılaşılan her türlü olayda bir kılavuz olduğunu göstermiştir.

Çalışmanın bu bölümünde sosyal hayatta takvânın durumu incelenecektir.

3.1. Sosyal İlişkilerde Takvâ

Takvâ kelimesinin bulunduğu bazı hadislerde günlük konuşma dilinde bulunan herhangi birisinin bir haksızlık yapması yahut yanlış davranıldığı düşünüldüğünde “Allah’a karşı sorumluluk bilincinde ol” veya “Allah’tan çekinmiyor musun?” anlamında kullanıldığı, bazı rivâyetlerde ise hoş olmayan davranışları terk etmek yahut bunları yapmamak şeklinde takvâyâ uygun olan emirlerin bulunduğu görülmektedir. Söz konusu rivâyetler incelendiğinde bunların sabretmeye teşvike yönelik olduğu, karı-koca ve insanlar arası iletişimi düzenleyen doğruluğa yönlendirip yalancı şahitliğin ve zulmetmenin önüne geçilen ittikâ emirleri olduğu görülmektedir.

Dünya hayatının çeşitli musibetlerine karşılık sabretmek ve bu şekilde Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak azaptan sakınmak, Kur'ân'ın değindiği önemli

hususlardandır.⁴⁵⁹ Allah’a karşı sorumluluk bilincinde olmak, her hâl ve durumda takvâya uygun davranışlarda bulunmakla mümkündür. Nitekim kabrin başında ağladığı görülen bir kadına Allah Rasûlü (s.a.s), “(اتَّقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي) Allah’tan sakın ve sabret”⁴⁶⁰ diyerek takvâya uygun davranmasını istemiştir. Elbette kişinin herhangi bir yakınıni kaybetmesi durumunda ağlaması fitrî bir durumdur. Ancak kişinin bu gibi durumlarda itidali koruması önemlidir. Bir musibete uğrayan kimsenin yanaklarını dövmesi, yakasını yırtması, feryad ü figan ağlaması gibi Câhiliye adetleri yasaklanmıştır.⁴⁶¹ Nitekim Hz. Peygamber’in uyardığı kadın, bu tarz davranışlara girip kendinden geçmiş olmalı ki, kendisini uyaranın Hz. Peygamber olduğunu fark edememiş, daha sonrasında özür dilemek için yanına gitmiştir. Hz. Peygamber’in sabır konusunda takvâyı emretmesi, kişinin herhangi bir musibet anında kendisini Allah’tan (c.c) uzaklaştıracak fiillerden uzak durması gerektiği anlamına gelir. Bu yönüyle takvâ, kulun sabır göstererek mûtedil davranmasını sağlar.

Takvâ aynı zamanda eşler arası iletişimde de sabır gösterilmesini sağlar. Günümüzde boşanmaların artması, eşlerin birbirlerine karşı müsamahakâr davranmamaları ve hataları görmezden gelmeyerek iletişimi koparmalarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nebvî eğitim modelinde eşler arası ilişkilerde Allah’ın (c.c) hoşnutluğunu kazanacak davranışlar öğütlenmiş, eşlerin birbirlerinin üzerinde hakları olduğu hatırlatılmıştır. Eşi Evs b. es-Sâmit’in (ö. ?) kendisine zihâr yapması sonucu Hz. Peygamber’in yanına giden Hüveyle bnt. Mâlik (ö. ?), kocasını şikâyet etmiş Allah Rasûlü (s.a.s) ise bu üzücü durum karşısında, “(اتَّقِي اللَّهَ فَإِنَّهُ ابْنُ عَمِّكَ) Allah’a karşı sorumluluk bilincinde ol. O senin amcanın oğludur”⁴⁶² diyerek sabır göstermesini istemiştir. Nitekim bu olaydan kısa bir süre sonra bu konu hakkında Mücâdele Sûresinin ilk âyetleri nâzil olmuştur. Yine kendisinden ayrılmak isteyen karısı için Allah Rasûlü’nün (s.a.s) yanına giden Muğîs (ö. ?), Hz. Peygamber’den

⁴⁵⁹ “...Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır.” Âl-i İmrân, 3/186.

⁴⁶⁰ Buhârî, “Ahkâm” 11; Müslim, “Cenaze”, 15; Ebû Dâvûd, “Cenaze”, 27; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 443, H. No: 12458. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “Buhârî ve Müslim’in şartlarını taşıyan sahih hadistir” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 5, s. 42; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 443.

⁴⁶¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, C. 3, s. 167.

⁴⁶² Ebû Dâvûd, “Talâk”, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 45, s. 300, H. No: 27319. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, Ebû Dâvûd’un tarikine “sahih li gayrihi” derken Ahmed b. Hanbel’in tarikine “zayıf” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 3, s. 537; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 45, s. 302.

karısı ile konuşmasını istemiştir. Allah Rasûlü (s.a.s) de Muğîs'in karısı Berire'yi (ö. 60/680) çağırarak, “(يَا بَرِيرَةُ اتَّقِي اللَّهَ فَإِنَّهُ زَوْجُكَ) Allah'a karşı sorumluluk bilincinde ol. Çünkü o senin eşindir”⁴⁶³ diyerek eşler arasında orta yolu bulmaya çalışmış, birbirlerine hoşgörülü davranmalarını, yaşanan sıkıntılarda birbirlerine sabretmelerini tembihlemiştir.

Sabretmenin takvâya uygun bir davranış olduğunu gösteren olaylardan birisi de Allah Rasûlü'nün (s.a.s) kızı Hz. Fatıma'nın (ö. 11/632) ev işlerinde çektiği zorluklardır. Hz. Fatıma elleriyle değirmen çeker, su tulumları taşır ve evini süpürmekten üstü başı toz içinde kalırdı. Bunu gören Hz. Ali ona, babasından bir hizmetçi talep etmesini önerir. Hz. Peygamber'in yanına giden Hz. Fatıma bir sıkıntısının olduğunu belirtir ancak bunu söyleyemez. Bunun üzerine Hz. Ali, ev işlerinde Hz. Fatıma'nın yaşadığı zorlukları anlatır ve onun bir hizmetçi talep ettiğini söyler. Allah Rasûlü (s.a.s), “(اتَّقِي اللَّهَ يَا فَاطِمَةُ وَأَدِّي فَرِيضَةً) Ey Fatıma! Allah'a karşı sorumluluk bilincinde ol. Rabb'inin emrini yerine getir.”⁴⁶⁴ diyerek çektiği sıkıntılara sabretmesini öğütler. Aynı zamanda bu durum Allah Rasûlü'nün (s.a.s) hizmetçilerin haklarını da gözettiğini gösteren güzel bir örnektir.

Takvâ, kulun tüm davranışlarını kapsayan geniş bir olgudur. Bunların başında kulun daima doğru sözlü olması ve şahitliğini doğru yapması gelmektedir. Kur'an'da birçok âyette, doğru şahitlik üzere durulmakta, yalan yere yemin etmekten menedilmektedir.⁴⁶⁵ Aynı şekilde hadislerde de bu durum üzerinde hassasiyetle durulmuştur.

Yüce Allah'ın cihada tenezzül etmemeleri sebebiyle yaptıkları yanlıştan tevbe eden kişilerden biri olan Hilâl b. Umeyye (ö. ?), evine geldiğinde karısının zina yaptığına şahit olur. Ertesi gün olanları Hz. Peygamber'e anlatır ancak Hz. Peygamber onun bu iddialarına sert karşılık vererek delil getirmesini ister. Bu olay üzerine

⁴⁶³ Buhârî, “Talâk”, 16; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 19; Nesâî, “Âdâbu'l-Kadâ”, 29; İbn Mâce, “Talâk”, 29; Dârimî, “Talâk”, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 3, s. 342, H. No: 1844. “اتَّقِي اللَّهَ” ibaresi sadece Ebû Dâvûd'un rivayetinde geçmektedir. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, *Sünenü 'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 3, s. 548; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 3, s. 223; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 3, s. 343; Dârimî, *Sünenü 'd-Dârimî*, C. 3, s. 1472; el-Elbânî, *Sahihu Süneni 'n-Nesâî*, C. 3, s. 1101.

⁴⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Harâc”, 20. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 4, s. 607.

⁴⁶⁵ Bakara, 2/282; Nisâ, 4/135; Mâide, 5/8, 106; Nahl, 16/94.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ (وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ) ve (لَمِنَ الصَّادِقِينَ) Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermesi; beşinci olarak da “eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetine uğramasını” söylemesidir.”⁴⁶⁶ âyetleri nâzil olmuştur. Hilâl b. Umeyye karısına zina yaptığı dört defa Allah'ı şahit göstererek yemin eder. Bunun üzerine karısı da zina yapmadığına dair Allah'ı şahit göstererek dört defa yemin eder. Bundan dolayı aralarında liân yapılır.⁴⁶⁷ Hilâl b. Umeyye beşinci defa şehadet getirecekken ona, “يَا هِلَالُ اتَّقِ اللَّهَ، فَإِنَّ عَذَابَ الدُّنْيَا أَهْوَنُ (مِنْ عَذَابِ الْآخِرَةِ، وَإِنَّ هَذِهِ الْمَوْجِبَةُ الَّتِي تُوجِبُ عَلَيْكَ الْعَذَابَ) Ey Hilâl! Allah'a karşı sorumluluk bilincinde ol. Dünyada çekeceğin sıkıntı ahirette çekeceğin azaptan daha ehvendir. Bu icâbetin sana Allah'ın azabını getirir”⁴⁶⁸ denilerek tavsiyede bulunulmuştur. Ancak Hilâl b. Umeyye doğru söylediğini belirterek şehadet getirmiştir. Bu yönüyle takvâ, kulun doğru şahitlik yapması, yalandan sakınmasıdır.

Takvânın hadislerde karşımıza çıktığı bir diğer husus yemin meselesidir. Malumdur ki kişinin yaptığı yeminlere samimiyetle bağlı kalması gerekir. Ancak bazı durumlarda yapılan yeminler zulüm ve hata doğurmakta ve insanlara zarar vermektedir. Âyette, وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ (وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) “Yeminlerinizden dolayı Allah'ı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın. Allah her şeyi işitir ve bilir”⁴⁶⁹ buyrulurken iyiliğe, takvâyâ ve insanların arasını düzeltmeye engel olan yeminlerin bir değerinin olmadığına dikkat çekilmiştir.

Allah Rasûlü (s.a.s) de bir hadisinde, “مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ ثُمَّ رَأَى أَتَقَى اللَّهَ مِنْهَا، (فَلْيَأْتِ التَّقْوَى) Her kim yemin edip daha sonrasında Allah için takvâyâ daha uygun olanı

⁴⁶⁶ Nûr, 24/6-7.

⁴⁶⁷ Karı ve kocanın karşılıklı lanetleşmesi anlamına gelmektedir. Koca hakkında kazf haddi, kadın hakkında zina haddi yerine geçer. Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 252. Kazf haddi iffetli bir kadına yalan yere zina iftirasında bulunan kişiye seksen değnek vurulmasıdır. Nûr, 24/4.

⁴⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 27; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 4, s. 33, H. No: 2131. Liân olayı ile ilgili birçok rivayet bulunmakla beraber “يَا هِلَالُ اتَّقِ اللَّهَ” ibaresi sadece Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerinde geçmektedir. Muhakkik Şuayb el-Arnaûd, Ebû Dâvûd'un rivayeti için “sahih”, Ahmed b. Hanbel'in rivayeti için “hasen” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 3, s. 580; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 4, s. 36.

⁴⁶⁹ Bakara, 2/224.

görürse; takvâya uygun olanı yapsın”⁴⁷⁰ diyerek yapılan yeminlerde maslahatı gözetmeyi, takvâya uygun işler yapmayı emretmiştir. Nitekim Allah’ın (c.c) adını anıp yapılan yeminlerin zulüm ve kötülük doğurması takvâya uygun bir durum değildir. Takvâ, Allah’ın (c.c) rızasını gözetmeyi, yapılan davranışlarda günahlardan sakınmayı ve toplumsal ilişkilerde güzel ve adil davranmayı gerektirir. Bundan dolayı yapılan yeminlerin de bu özellikleri barındırması durumunda bir geçerliliği olacaktır.

Takvâ, aynı zamanda mü’minlerin birbirlerine karşı tavırlarında ve sözlerinde dikkatli olmalarını, Allah’ın (c.c) hoşnutsuzluğunu celb edecek davranışlardan sakınmayı gerektirir. Hz. Peygamber’in eşlerinden Hz. Hafsa (ö. 45/665) bir diğer eşi Hz. Safiyye’nin (ö. 50/670) Yahudi asıllı olmasından dolayı ona, “Yahudi kızı” diyordu. Bu olaydan dolayı Hz. Safiyye’yi ağlar bir hâlde gören Allah Rasûlü (s.a.s), “*Sen bir peygamberin kızı durumundasın. Amcan da bir peygamberdir. Şu anda da bir peygamberin nikâhı altındasın. Hangi hususta sana karşı övünebilir?*” diyerek onu teselli etmiş, Hz. Hafsa’ya da “(اتَّقِي اللَّهَ يَا حَفْصَةُ) Ey Hafsa Allah’a karşı sorumluluk bilincinde ol.”⁴⁷¹ diyerek yaptığı davranışın takvâya uygun bir hareket olmadığını, bu durumda Allah’a (c.c) karşı sorumluluk bilincinde hareket etmesini istemiştir.

Takvâ bilincinde olan mü’min, yaptığı her davranışın hesabını vereceğini bildiği için yanlış yapmaktan ve insanlara zulmetmekten sakınır. Hadiste, “(اتَّقُوا الظُّلْمَ، فَإِنَّهَا الظُّلُمَاتُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) Zulümden sakının, şüphesiz zulüm kıyamet gününde karanlıklara neden olacaktır”⁴⁷² buyrularak zulümden uzak durmak tembihlenmiştir. Kâdî İyâz (ö. 544/1149), hadisin zahire göre anlaşılacağını, bunun neticesinde yapılan zulümlerin kıyamet gününde karanlıklara sebebiyet vereceğini belirtir. Mü’minler

⁴⁷⁰ Müslim, “Eymân”, 15; Nesâî, “Eymân”, 15; İbn Mâce, “Kefaret”, 7; Dârimî, “Eymân”, 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 177, H. No: 18244. Hadiste geçen “التَّقْوَى” ibaresi sadece Müslim’in rivayetinde yer almaktadır. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 3, s. 245; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 177; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 3, s. 1012; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’n-Nesâî*, C. 2, s. 802.

⁴⁷¹ Tirmizî, “Menâkıb” 65; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 384, H. No: 12392. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 384; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 3, s. 579.

⁴⁷² Buhârî, “Mezâlim”, 8; Müslim, “Birr ve Sıla”, 56; Ebû Dâvûd, “Zekât” 46; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 22, s. 352, H. No: 14461. “اتَّقُوا” ibaresi sadece Müslim ve Ahmed b. Hanbel’in rivayetlerinde geçmektedir. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 3, s. 123; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 22, s. 352.

nurları ile yollarını bulurken, zulüm işleyenler karanlıklarda yollarını bulamazlar. Hadiste, yapılan zulmün sonucu olarak zorluk, sıkıntı, ibretli ve ağır cezalar getirebileceği anlamları da bulunmaktadır.⁴⁷³ Zulüm kişinin kendisi için caiz olmayan bir şeyi yapmasıdır. Bu durum kulun ya farz olanı terk etmesi ya da harama girmesiyle mümkün olur. Zulmün en büyüğü şıktır.⁴⁷⁴ İnsanlara yapılan zulüm ise cana kastetmek, haksız yere bir başkasının malını almak ve namusuna el uzatmakla olur. Zulmün her çeşidi haramdır.⁴⁷⁵

Hadisin devamında Allah Rasûlü “(وَاتَّقُوا الشَّحَّ) açgözlülüğten sakının” demiştir. Hadiste geçen “والشَّحَّ” ifadesi kişinin sahip olduğu şeylerde açgözlü olması, sahip olmadığı şeylere ise heves etmesidir. Bu yönüyle kapsamlı bir ifadedir. Heves, açgözlülüğe; açgözlülük de hevese sebebiyet verir.⁴⁷⁶ Toplum gelir düzeylerine göre zengin ve fakir kimseler olarak ayrılmaktadır. Bu kesimlerin birbirlerine yardımcı olmaları elzemdir. Aksi hâlde toplumsal çatışmalar insanların birbirlerine zulmetmeleriyle, haram olan şeyleri helâl saymakla ve kan dökmekle sonuçlanarak toplumun yok oluşuna sebebiyet verir. Bundan dolayı zengin kimselerin ekonomik durumu kötü olan kimselerle arayı açmayarak cimrilik yapmamaları önemlidir. Cimrilik bu yüzden zulme neden olur.⁴⁷⁷ Takvâ sahibi mü’min, zulüm ve cimrilik gibi hem kendisine hem de topluma zarar verecek kötü hasletlerden uzak durur. Bu sayede Allah Rasûlü’nün (s.a.s), “(إِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ مَنْ اتَّقَاهُ النَّاسُ لِشَرِّهِ) İnsanların en kötüsü, şerrinden dolayı insanların korunduğu kimsedir”⁴⁷⁸ beyanından uzak kalmış olurlar.

Toplumun her kesiminin birbirinin haklarını gözetmesi zaruri bir durumdur. Zulmün sıradanlaştığı toplumlarda güçlü-zayıf; fakir-zengin ayrımı keskin sınırlar oluşturup birçok mağduriyeti ve sıkıntıyı da beraberinde getirir. Yüce Allah birçok âyetinde zalimlerin kurtuluşa eremeyeceğini, onlar için elem verici bir azabın

⁴⁷³ Nevevî, *el-Minhâc*, C. 16, s. 134.

⁴⁷⁴ Lokmân, 31/13.

⁴⁷⁵ Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Şerhu Riyâzi’s-Sâlihîn*, Dâru’l-Vatan, Riyâd, 1426/2005, C. 2, s. 484-485.

⁴⁷⁶ Remlî, Ahmed b. Hüseyin, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dâru’l-Felâh, Mısır, 1437/2016, C. 8, s. 117.

⁴⁷⁷ Nevevî, *Riyâzu’s-Sâlihîn*, Şerh. M. Yaşar Kandemir vd., Erkam Yayınları, İstanbul, 2016, C. 2, s. 126.

⁴⁷⁸ Buhârî, “Edeb”, 38; Müslim, “Birr ve Sıla”, 73; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 6; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 59; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, “Hüsnü’l-Hulûk”, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 41, s. 307, H. No: 24798. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 7, s. 169; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 41, s. 307; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 2, s. 376.

bulunduğunu haber vermektedir.⁴⁷⁹ Hz. Peygamber de zulmün birçok çeşidinin bulunduğu bir toplumda “(وَإِنَّ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، فَإِنَّهَا لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ)” *Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onun ile Allah arasında perde yoktur*”⁴⁸⁰ diyerek bu konuda tüm Müslümanları uyarmıştır. Bu bilinç içerisinde hareket edilmesi hâlinde toplumun ihyası mümkün olup kişisel haklar temin altına alınmaktadır. Günümüze bakıldığında Kur’ân ve sünnetin çizdiği örnek toplum modelinin göz ardı edilmesi toplumların yavaş yavaş çürüyüp yok olmalarına neden olmaktadır.

Takvânın sosyal ilişkileri düzenleyen bir olgu olmasının yanında onun en güzel örnekliğini sağlayan da hiç şüphesiz Hz. Peygamber olmuştur. Hz. Peygamber günlük hayatta karşılaştığı problemlerde de “Allah’a karşı en çok sorumluluk bilincinde olan kul” ifadesini görmek mümkündür. Nitekim Hz. Ali, Allah Rasûlü’ne (s.a.s) bir parça altın göndermiş, Hz. Peygamber de bunu bazı kişilere pay etmişti. Ashâbtan bir adam, altının pay edildiği kişilerden daha fazla hak sahibi olduğunu iddia ederek bu durumu eleştirdi. Orada bulunan bir kişi ayağa Hz. Peygamber’in haksızlık yaptığını düşünerek, “Ey Allah’ın Rasûlü, Allah’a karşı sorumluluk bilincinde ol.” dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s), “(وَيْلَكَ أَوْلَسْتُ أَحَقَّ أَهْلِ الْأَرْضِ أَنْ يَتَّقِيَ اللَّهَ؟)” *Yazıklar olsun sana! Yeryüzünde bulunanların arasında Allah’a karşı en çok sorumluluk bilincinde olan ben değil miyim?*”⁴⁸¹ diyerek herhangi bir hususta haksızlık yapmayacağını, bu hususlarda Allah’tan (c.c) en çok sakınan kişinin kendisin olduğunu, dolayısıyla kendisine güvenmeleri gerektiğini bildirmiştir. Yine bir başka rivâyette Hz. Aîşe, (ö. 58/678), Allah Rasûlü, Yahudi bir tacirden veresiye elbise satın almak ister, ancak Yahudi tacir Hz. Peygamber’in kendisini dolandırıp malını almaya çalıştığını söyleyerek iftirada bulunur. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s), “(كَذَّبَ، قَدْ عَلِمَ أَنِّي مِنْ أَتْقَاهُمْ لِلَّهِ،) (وَإِذَا هُمْ لِلْأَمَانَةِ)” *O kimse yalan konuştu. Çünkü benim Allah’a karşı en çok sorumluluk*

⁴⁷⁹ Bakara, 2/124; Nisâ, 4/168; En’âm, 6/21,35; A’râf, 7/44.

⁴⁸⁰ Buhârî, “Mezâlim”, 9; Müslim, “İmân”, 29; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 4; Tirmizî, “Zekât”, 6; Nesâî, “Zekât”, 46; Dârimî, “Zekât”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 3, s. 498, H. No: 2071. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 3, s. 34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 3, s. 498; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 2, s. 1005; el-Elbânî, *Sahihu Süneni’t-Tirmizî*, C. 1, s. 344; el-Elbânî, *Sahihu Süneni’n-Nesâî*, C. 2, s. 530.

⁴⁸¹ Buhârî, “Meğâzî”; 62; Müslim, “Zekât”, 144; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 46, H. No: 11008. Söz konusu olayla ilgili farklı tarikler olsa da Hz. Peygamber’in takvâ hususundaki beyanatı sadece dipnotta belirtilen kaynaklarda geçmektedir. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “Şeyhayn’ın şartlarını taşıyan sahih hadis” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 47.

sahibi ve emanete en çok sahip çıkan kişi olduğumu çok iyi biliyor”⁴⁸² diyerek emanet hususunda Yüce Allah’tan sakındığını, kimseye haksızlık yapmadığını bildirmiştir.

İncelenen rivâyetlerden hareketle takvâ, mü’minin başına gelen musibetlerde sabretmeyi, karı-koca ilişkilerinde sebatkâr olmayı, eşlerin birbirlerine karşı haklarını korumayı, şahitlik hususunda doğru sözlü olmayı, nesebinden dolayı kimseyi hâkir görmemeyi, zulüm ve cimrilikten sakınmayı, insan haklarına riâyet etmeyi, adalete ve emanete sahip çıkmayı gerektirir.

3.2. Yetim Haklarında Takvâ

Babası vefat etmiş yahut babasından ayrı düşmüş henüz buluğ çağına ulaşamamış çocuklara yetim denmektedir.⁴⁸³ Savaşların ve kan davalarının hüküm sürdüğü Câhiliye döneminde ölen kimseler, arkalarında birçok yetim çocuk bırakmaktaydı. Bu dönemde genel olarak küçük çocuklara, kız çocuklarına, kadınlara ve yaşlılara mirastan pay bırakılmadığı gibi, yetimlere de babalarından kalan mallar vâsileri tarafından verilmezdi. Bazı durumlarda yetim kızlar evlendirilerek mehirlerine el konuluyor, hatta mallarını almak için vâsilerinin de onlarla evlendiği durumlar ortaya çıkıyordu.⁴⁸⁴ İslâmiyet’in gelmesiyle beraber bu haksızlıklar giderilmiş ve yetimlerin hakkı güvence altına alınmıştır. Kur’ân’ı Kerîm’de birçok âyette yetim haklarına değinilmiştir. Asıl erdemin sevdiği mallardan yetimler için harcamak olduğu zikredilmiş,⁴⁸⁵ durumlarının iyileştirilmesi,⁴⁸⁶ yaşları gelince mallarının teslim edilmesi,⁴⁸⁷ mallarından haksız yere yenmemesi,⁴⁸⁸ onlara iyi davranılması,⁴⁸⁹ yetim kızların mehirlerine el konulmaması ve onlara adil davranmaları,⁴⁹⁰ ganimetten onlara

⁴⁸² Tirmizî, “Büyû”, 7; Nesâî, “Büyû”, 71; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 42, s. 70, H. No: 25141. Hadis Ahmed b. Hanbel’in rivayetinde (أَصْدَقُهُمْ حَدِيثًا، وَأَدَاهُمْ بِالْأَمَانَةِ) şeklinde geçmektedir. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 42, s. 70; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 2, s. 8; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’n-Nesâî*, C. 3, s. 957.

⁴⁸³ Cürçânî, *et-Ta’rifât*, s. 258; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 889.

⁴⁸⁴ Abdusselam Arı, “Yetim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, C. 43, s. 501.

⁴⁸⁵ Bakara, 2/177.

⁴⁸⁶ Bakara, 2/220.

⁴⁸⁷ Nisâ, 4/2, 6.

⁴⁸⁸ Nisâ, 4/10; el-En’âm, 6/152; el-İsrâ, 17/34.

⁴⁸⁹ Nisâ, 4/36.

⁴⁹⁰ Nisâ, 4/127.

pay ayırmaları,⁴⁹¹ tüm Müslümanlara emredilmiştir. Onlara ikram etmeye⁴⁹² ve doyurmaya⁴⁹³ Müslümanlar teşvik edilirken, yetimi ezmek⁴⁹⁴ ve itip kakmak⁴⁹⁵ ise kınanmıştır.

Kendisi de bir yetim olan Hz. Peygamber, yetimlerin hakları üzerinde büyük bir hassasiyetle durmuştur. Allah Rasûlü'nün (s.a.s), "*Kendisinin ya da başkasının yetimine bakıp işlerini yürüten kimse, (إِذَا اتَّقَى) haksızlıktan sakındığı takdirde, (şehadet parmağını ve orta parmağını göstererek) cennete benimle şöyledir*"⁴⁹⁶ dediği rivâyet edilmiştir. Muttakî, yetim kimseye Allah'ın (c.c) bir emaneti olarak bakar. Malına sahip çıkıp ona ikramlarda bulunur. Onun hakkına girmekten son derece imtina eder. Allah Rasûlü (s.a.s) böyle davranan mü'minlere cenneti müjdelemiştir.

Öte yandan maddî durumlarda zorluk yaşayan bir sahâbî, yanında malı bulunan bir yetimin bulunduğunu söyleyince Allah Rasûlü (s.a.s), "*İsraf etmeyip bir sermaye edinmeyerek yetiminin malından ye*" buyurmuştur. Hadisin devamında hadisin sahâbî ravisi Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "*(وَلَا تَقِي مَالَك بِمَالِهِ) Ve sen malını yetiminin malıyla koruma.*"⁴⁹⁷ Velinin, eli altındaki yetimin malını muhafaza edip işletmesi, onun işini ve hizmetini görmesi hasebiyle yaptığı işler mukabilinde geçimini tedarik edeceği makul bir ücreti almasına Hz. Peygamber cevaz vermiştir.⁴⁹⁸ Ancak yine Hz. Peygamber, bu durumdaki kişilerin mallarını, yetimlerin mallarıyla güvence altına almalarını yasaklamıştır. Dolayısıyla kişi sadece yaptığı işin karşılığında yetimin malından hakkını alabilir. Kendi malını korumak ve sermayesini arttırmak için yetimin malını kullanması takvâya uygun bir davranış değildir.

⁴⁹¹ Enfâl, 8/41; el-Haşr, 59/7.

⁴⁹² İnsân, 76/8.

⁴⁹³ Beled, 90/15.

⁴⁹⁴ Duhâ, 93/9.

⁴⁹⁵ Maûn, 107/2.

⁴⁹⁶ Müslim, "Zühd", 42; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Saç", 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 14, s. 565, H. No: 8881. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için "Müslim'in şartlarını taşıyan sahih hadistir" demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 14, s. 565.

⁴⁹⁷ Ebû Dâvûd, "Vasiyet", 9; İbn Mâce, "Vasiyet" 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 11, s. 594, H. No: 7022. Ebû Dâvûd'un rivayetinde "تَقِي" ibaresi geçmemektedir. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için "hasen" demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 4, s. 495; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 4, s. 21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 11, s. 594.

⁴⁹⁸ Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, C. 8, s. 53.

3.3. Kadın ve Çocuk Haklarında Takvâ

Takvânın sosyal hayatta düzenlediği konuların başında kadın ve çocuk hakları gelmektedir. Takvâ, Allah’a (c.c) karşı bir sorumluluk bilincinin olmasının yanında, insan hakları hususunda da hassasiyet ve sorumluluk hâlidir.

Ataerkil bir yapıya sahip olan Câhiliye Araplarında kadının konumu, mensubu olduğu aileye göre değişmekte ve sosyal statüsüyle belirlenmekteydi. Bu dönemde kadına toplumun bir parçası değil, erkeklerin isteklerini ve hizmetlerini yerine getirmek için yaratılmış bir varlık gözüyle bakılmaktaydı. Kadınların adet görme zamanlarında onlarla beraber oturulmaz, yiyip içilmez, evlerden yahut çadırlardan uzaklaştırılırdı.⁴⁹⁹ Bu dönemde kadına verilen önem o kadar azdı ki, erkek kadından boşansa bile eski kocası onun bir başkasıyla evlenmesine engel olabilirdi.⁵⁰⁰ Adalet ve hukuk konularında erkeklerle eşit görülmez, söz hakları verilmezdi. Kadına karşı işlenen suçlarda erkeğe karşı hukukî bir yaptırım söz konusu değildi. Kadın herhangi bir hakkı olmadığı için hukukî olarak yapılan yanlışların bir sonucu da onlar için bulunmuyordu.⁵⁰¹

Savaş ve mücadelelerin sıkça gerçekleştiği bu dönemde erkek sayısının fazlalığı, güç ve kudret telakki edildiği için doğan çocuk erkek olduğunda sevinilir; kız olduğunda ise bu durumdan utanılır ve bahtsızlık olarak yorumlanırdı. Hatta bazı kimseler utançlarından doğan kızlarını diri diri toprağa gömmekteydiler.⁵⁰² Kur’ân’da bu çirkin duruma şöyle işaret edilmiştir: *“Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. (Aklınca) verilen müjdenin kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!”*⁵⁰³ Erkek çocuk doğuran hür kadınlar toplum içinde itibar kazanıyorlardı. Bunun yanında cariyeler ve savaşlarda esir edilen kadınların herhangi bir mevki ve itibarları bulunmamaktaydı.

⁴⁹⁹ Şemsettin Günaltay, “İslamdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikâh Şekiller”, *TTK BELLETEN*, 1951, C. 15, S. 60, s. 692.

⁵⁰⁰ Günaltay, “İslamdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu”, s. 693.

⁵⁰¹ Ramazan Altıntaş, “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmi Dergi*, 2001, C. 37, S. 1, s. 82.

⁵⁰² Günaltay, “İslamdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu”, s. 693.

⁵⁰³ Nahl, 16/58-59.

Yine kadınlar bu dönemde eşinin yahut anne ve babasının mirasından pay alamazlardı.⁵⁰⁴

Hız. Peygamber, içerisinde yaşadığı toplumu dini, siyasi, sosyal ve daha birçok yönden köklü bir biçimde değiştirmiştir. Câhiliye karanlığının hüküm sürdüğü bu dönemdeki birçok haksız ve çirkin uygulama İslâm'ın gelmesiyle yok olmuştur. Buna göre aile müessesesi şefkat ve adalet temelinde tekrar tesis edilmiş, kadının toplum içindeki konumu ve hakları güvence altına alınmıştır. Hız. Ömer'in, *"Bizler Câhiliye döneminde kadınları önemsemezdik. Ama İslâm gelip de Allah onları söz konusu edince, bu sebeple onların üzerimizde bir haklarının bulunduğunu gördük"*⁵⁰⁵ sözleri İslâmiyet'in kadın hakları konusunda toplumsal düzeni temelden değiştirdiğini gösteren önemli bir işarettir.

Bunun yanında Hız. Peygamber, kadının toplumsal rolünün Câhiliye dönemine geri dönmemesi için çaba sarf etmiş, kadınların haklarına hassasiyet göstermeleri hususunda mü'minleri uyarmıştır. Veda Hutbesi'nde, *"اتقوا الله في النساء، فإنكم (أخذتموهن بأمانة الله، واستحللتم فروجهن بكلمة الله) Kadınlar hakkında Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde olun. Çünkü siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onları Allah'ın kelimesi ile kendinize helâl kıldınız"*⁵⁰⁶ buyurması, bu konuda mü'minlerin dikkatli davranmaları gerektiğini gösterir. Hız. Peygamber'in ümmetine bu son hutbesinde dikkat edilmesini istediği tüm hususlar muttakî mü'min için oldukça önemlidir. Doğan çocuğun cinsiyeti nedeniyle sorgulanması, kadının değersiz ve uğursuz bir mal olarak görülmesi, erkeğe nazaran daha zayıf olduğu için haklarının gasp edilmesi, hukukî herhangi bir konumlarının olmaması İslâm'da çirkin telakki edilmiş ve kadınlara yönelik birçok hak tanınmıştır.⁵⁰⁷

Kadın haklarına riâyet etmek toplumu birçok açıdan ihya etmektedir. Aile saadetini sağlama noktasında kadının yeri büyük bir önem teşkil eder. Kadının arka

⁵⁰⁴ Günaltay, "İslamdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", s. 696.

⁵⁰⁵ Buhârî, "Libâs", 31; Müslim, "Talâk", 31; Tirmizî, "Tefsîr", 65; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 1, s. 346, H. No: 222. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için "sahih" demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 1, s. 350; el-Elbânî, *Sahihu Süneni't-Tirmizî*, C. 3, s. 356.

⁵⁰⁶ Müslim, "Hac", 147; Ebû Dâvûd, "Menâsik" 56; Tirmizî, "Tefsîr", 10; İbn Mâce, "Menâsik", 84; Dârimî, "Menâsik", 34. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, Elbânî ve *Sünenü'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için "sahih" demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 3, s. 287; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 4, s. 262; el-Elbânî, *Sahihu Süneni't-Tirmizî*, C. 3, s. 243; Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, C. 2, s. 1172.

⁵⁰⁷ Bakara, 2/187, 228, 229, 232, 233, 237; Nisâ, 4/7, 11, 12, 19, 20, 21, 24, 25, 32, 127, 128, 176.

plana atıldığı, sadece iş ve hizmetleri yerine getirmek için var oldukları gibi yanlış bir telakki içerisinde aile müessesesinin saadeti mümkün olmamakta, yeni nesillerin şefkat, merhamet ve güzel ahlâk içerisinde büyümeleri zorlaşmaktadır. İslâm kişiye cinsiyetinden dolayı değil, insan olmasından dolayı değer vermektedir. Mü'min, erkek yahut kadın, hür veya köle aynı kökten, aynı dinin ve toplumun parçası olarak görülmüştür.⁵⁰⁸ Kadın, insan olması yönüyle erkeğe verilen haklardan aynı şekilde istifade eder. Bu hakların çerçevesi ve sınırları Kur'ân ve sünnette çizilmiştir. İslâm dini, bu gibi nedenlerden dolayı kadın haklarını güvence altına alarak aile kurumunu korumuştur.

Takvânın sosyal düzende insan davranışlarına yön verdiği bir diğer husus ise çocuk haklarıdır. Ahlâklı ve sağlıklı nesillerin temini için çocuklara verilecek değer büyük bir önem teşkil eder. Hz. Peygamber'in çocuklara olan yaklaşımı, takvânın en güzel örneği olması hasebiyle Müslümanlar için büyük bir önem taşımaktadır. Nebevî eğitim modelinde çocuklara merhametle yaklaşılır,⁵⁰⁹ onlara sevgi gösterilip öpülür,⁵¹⁰ sevgi sözcükleriyle hitap edilir⁵¹¹ ve bağırılmaz.⁵¹² Allah Rasûlü (s.a.s) çocuklara karşı daima şefkatli ve merhametli olduğu gibi, tüm Müslümanları da bu konuda teşvik etmiştir. Özellikle kız çocuklarına değer verilmediği bir dönemde, “**فَأَحْسَنَ صُحْبَتَهُنَّ**) (وَاتَّقَى اللَّهَ فِيهِنَّ فَلَهُ الْجَنَّةُ) *Her kim kız çocuklarıyla iyi geçinip onlar hakkında Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olursa cennetlidir*”⁵¹³ diyerek bu konuda

⁵⁰⁸ Nisâ, 4/25.

⁵⁰⁹ *Küçüklerimize merhamet göstermeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.* Tirmizî, “Birr ve Silâ”, 15. Elbânî hadis için “sahih” demiştir. el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, C. 2, s. 349.

⁵¹⁰ Bir bedevi Allah Rasûlü'nün (s.a.s) yanına gelip: Siz çocukları öptüyorsunuz, halbuki biz onları öpmüyoruz dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s): ‘*Allah senin kalbinden rahmeti söküp almış ise ben sana ne yapabilirim ki’* diyerek cevap verdi.” Buhârî, “Edeb”, 18; Müslim, “Fedâil”, 64; İbn Mâce, “Edeb”, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 334, H. No: 24291. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “Şeyhayn'ın şartlarını taşıyan sahih hadis” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 4, s. 633; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 40, s. 334.

⁵¹¹ Hz. Peygamber'in, Enes b. Malik'e “*ey evladım*” şeklinde hitap ettiği kaynaklarda geçmektedir. Müslim, “Edeb”, 31; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 72; Tirmizî, “Edeb”, 62; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 20, s. 353, H. No: 13061. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 5, s. 319; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 20, s. 353; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, C. 3, s. 129.

⁵¹² Enes b. Malik şöyle dedi: *Allah Rasûlü'ne (s.a.s) on sene boyunca hizmet ettim. Bana bir kere bile of demedi. Herhangi bir meselede de 'Niye böyle yaptın' veya 'Şöyle yapsaydın ya' demedi.* Buhârî, “Vesâyâ”, 26; Müslim, “Fedâil”, 51; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 36, H. No: 11974. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “Şeyhayn'ın şartlarını taşıyan sahih hadistir” demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 19, s. 36.

⁵¹³ Hadiste “*kimin üç kızı yahut üç kız kardeşi veya iki kızı yahut iki kız kardeşi olursa*” ibaresi geçmektedir. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 129; Tirmizî, “Birr ve Silâ”, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C.

Müslümanlardan takvâya uygun davranmalarını istemiştir. Nitekim takvâ sahibi olmayan kimsenin Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarına riâyet edip etmeyeceği, kazanacağı sevabı gözetip gözetmeyeceğinden emin olunmaz.⁵¹⁴ Bundan dolayı hadiste, kulun kız çocukları olması hâlinde takvâya uygun bir şekilde haklarını gözetip Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarına uymasına dikkat çekilmiştir.

Allah Rasûlü (s.a.s), mü'minlere çocukları arasında ayırım yapmamalarını, onların haklarını gözetmelerini emretmiştir. Bir keresinde malından evladına tasaddukda bulunan bir sahâbiye, diğer evlatlarına da yardımda bulunup bulunmadığını sormuş, hayır cevabını alınca, “(اتَّقُوا اللَّهَ وَاعْدِلُوا فِي أَوْلَادِكُمْ) Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde çocuklarınız arasında adaletli olun”⁵¹⁵ demiştir. Kız yahut erkek olsun çocuklar arasında eşitlik gözetilmelidir. Çocukları bir diğerinden ayırmak onlar arasında kıskançlık, nefret ve adaletsizlik gibi kötü hasletlerin ortaya çıkmasına neden olur.⁵¹⁶

3.4. Vasiyette Takvâ

Vasiyet, “Kişinin ölümden sonrasına izafe edileni temlik etmesi, ölümden sonra yapılmasını istediği şey”⁵¹⁷ anlamına gelir. Geçmişten bugüne tüm toplumlarda görülen vasiyet, bazı sınırlamalarla fertlerin ve kamu düzeninin korunmasını amaç edindiği için meşru görülmüştür. İslâm dini de birtakım hudutlarla kişiye vasiyet hakkı tanımıştır.⁵¹⁸ Vasiyet, toplumsal düzeni sağlama ve insan haklarını koruma noktasında önemli bir olgudur.⁵¹⁹ Kur'an'ı Kerim'de, (كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا)

17, s. 476, H. No: 11384. Ebû Dâvûd'un rivayetinde “اتَّقَى” ibaresi geçmemektedir. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih li ğayrihi”, Elbânî ise “zayıf” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 7, s. 459; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 17, s. 476; el-Elbânî, *Zaifu Süneni't-Tirmizî*, s. 217.

⁵¹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, C. 10, s. 429.

⁵¹⁵ Buhârî, “Hibe”, 11; Müslim, “Hibe”, 13; Ebû Dâvûd, “Büyu”, 85; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 371, H. No: 18419. Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerinde “اتَّقُوا اللَّهَ” ibaresi geçmemektedir. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût Ebû Dâvûd'un rivayeti için “hasen”, Ahmeb b. Hanbel'in rivayeti için de “sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 5, s. 403; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 30, s. 372.

⁵¹⁶ İbn Dakîku'l-îd, Ebû'l-Feth Takiyuddîd, *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî ve Ahmed Muhammed Şâkir, Dârü Âlimi'l-Kütüb, Beyrut, 1407/1987, C. 2, s. 103.

⁵¹⁷ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 252.

⁵¹⁸ Nisâ, 4/11-12; Mâide, 5/106.

⁵¹⁹ Abdusselam Arı, “Vasiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, C. 42, s. 553.

(الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ) “Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı”⁵²⁰ âyetiyle vasiyetin muttakîler için gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Hadislere bakıldığında vasiyet üzerinde önemle durulduğu görülmektedir. Bir hadiste, “مَنْ مَاتَ عَلَى وَصِيَّةٍ، مَاتَ عَلَى سَبِيلِ سُنَّةٍ، وَمَاتَ عَلَى تَقَى وَشَهَادَةٍ، وَمَاتَ مَغْفُورًا”) (Kim vasiyet yapmış bir şekilde ölürse, o kimse bir yol ve sünnet olmak üzere; takvâ, şehadet ve bağışlanma üzerine ölmüş olur”⁵²¹ buyrularak bu durumun ehemmiyetine işaret edilmiştir.

Hz. Peygamber’in vasiyet üzerinde durmasının elbette birçok hikmeti vardır. Kişinin ölmeden önce vasiyetini yapması, mirastan pay düşen kişiler arası çekişmeleri önlemektedir. Miras konusunda toplumda birçok tartışmanın yaşandığı bilinen bir gerçektir. Bunun yanında miras tartışmaları sebebiyle iş ve işleyişte de birçok bozukluk ortaya çıkmaktadır. Özellikle tarla, işletme gibi mülklerin bölüşümünde ortaya çıkan sorunlar, devamlılığı ve üretimi azaltarak ekonomik kayıplara ve sıkıntılara neden olmaktadır. Kişinin vasiyette bulunması, Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağını güçlendirerek araya husumet girmesini engeller. Görünüşte takvâ ve vasiyet arasında nasıl bir irtibatın bulunduğu tefekkür edilemeyen bu hadis, esasında vasiyetin tam olarak takvâyâ uygun davranmanın bir neticesi olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu yönüyle takvâ, vasiyetle beraber insanlar arası ilişkileri düzenleyen önemli bir olgu konumundadır.

Öte yandan vasiyet sadece mülkün pay edilmesi değil, kulun ölüm gelmeden önce yakınlarına tavsiyelerde bulunmaları şeklinde de gerçekleşmektedir. Hz. Peygamber’in ashâbından Ubâde b. Sâmit’in (ö. 34/654) ölüm anında oğlu Velid’e, (يَا بُنَيَّ اتَّقِ اللَّهَ، وَاعْلَمْ أَنَّكَ لَنْ تَتَّقِيَ اللَّهَ حَتَّى تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ كُلِّهِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ، فَإِنْ) (Ey oğlum! Allah’a karşı daima sorumluluk bilincinde ol. İyi bil ki Allah’a karşı sorumluluk bilincine ulaşabilmek ancak Allah’a inanmak ve hayır ve şer her türlü kaderin Allah’tan olduğuna imanla mümkündür. Bu inanç

⁵²⁰ Bakara, 2/180.

⁵²¹ İbn Mâce, “Vasiyet”, 2. Muhakkik Şuayb el-Arnaût hadis için “zayıf” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 4, s. 9.

dışında bir inançla ölürsen Cehenneme girersin"⁵²² şeklindeki beyanı, takvânın da vasiyet edilebileceğini gösterir.

3.5. Ticarete Takvâ

Takvâ, hayatın her alanında kulun taşıması gereken bir bilinç hâlidir. Ticaret de takvânın esas alınması gereken önemli bir alandır. İnsanoğlunun tarih boyunca geçimini sürdürmek adına ticaretle uğraşmış, sosyal ilişkileri ticaret kapsamında gerçekleşmiştir. Sosyal ilişkilerin büyük bir bölümünü kapsayan ticaret, toplumun güven ve doğruluk ilişkilerini belirleyen önemli bir olgudur. İslâm dini bu konu üzerinde durmuş; ticaret temelinin helâl yollardan, doğruluk, dürüstlük ve şeffaflık üzerine kurulması gerektiğine dair emir ve yasaklar getirmiştir.⁵²³ Kur'ân'ın üzerinde durduğu bu durum öylesine önemlidir ki, ölçü ve tartıda hile yapan Medyen halkı, Hz. Şuayb tarafından uyarılmış ancak yaptıkları yanlışlara ısrarla devam etmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır.⁵²⁴

H. Peygamber, yirmi üç senelik tebliğ vazifesi boyunca insanların her alanda nasıl davranacaklarına dair sınırları Kur'ân'ın emirleri ve ilahi buyruğa dayalı sünnetiyle açıklamıştır. Güven toplumunun öncelendiği İslâmiyet'in, kısa sürede birçok insana ve müntesibe ulaşması; hiç şüphesiz içerisinde barındırdığı toplumsal ve güzel ahlâka dair emirlerin tüm insanlarca fitrata, adalete ve toplumsal barışa uygun olması sebebiyledir. Dolayısıyla ticaret hususlarında H. Peygamber'in örnekliliği, Müslümanlar için büyük bir önem teşkil eder.

Özellikle içinde yaşadığımız bu dönemde toplumsal güvenin yok denecek kadar azalması, faiz, israf, aldatmaca ve hırsızlık gibi İslâm dininde haram sayılan uygulamaların artması, helâl-haram dengesinin gözetilmemesi, güven ikliminin esas alındığı İslâm toplumunu ayakta tutan temellerin sarsılmasına neden olmuştur.⁵²⁵ Bu durumdan çıkışın tek yolu ise, Kur'ân'a tâbi olup H. Peygamber'in sünneti üzerine kâim olmakla mümkündür. Zira H. Peygamber, ıslak buğday satan bir tüccara, "Bizi

⁵²² Tirmizî, "Kader", 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 37, s. 378, H. No: 22705. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ve Elbânî hadis için "sahih" demiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 37, s. 379; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, C. 2, s. 450.

⁵²³ Bakara, 2/198, 275, 276; Nisâ, 4/29; Cuma, 62/9; Mutaaffîn, 83/1-3.

⁵²⁴ A'râf, 7/85, 93; Ankebût, 29/36-37.

⁵²⁵ Uğur Erman, "İslâm'da Ticaret Ahlakının Oluşmasında Hadislerin Rolü", *Journal of Academic Value Studies*, 2019, C. 5, S. 4, s. 720.

aldatan, bizden değildir”⁵²⁶ buyurarak ticarete hakkın gözetilmesine işaret etmiş, bunu yapmayanların kendisinden uzak olduğunu bildirmiştir.

Bunun yanında Hz. Peygamber tüccarları, verdikleri sözlere bağlı kalıp doğru sözlü olmaları hususunda şöyle uyarmıştır: “*Şüphesiz tüccarlar kıyamet günü günahkâr olarak diriltirler. (إِلَّا مَنْ اتَّقَى اللَّهَ وَبَرَّ وَصَدَقَ)* Ancak, Allah’a karşı sorumluluk bilincinde olup yeminine bağlı kalan ve sözünde doğru olanlar bunun dışındadır.”⁵²⁷ Takvâ temelinde tesis edilen ticaret ahlâkı, tâciri herhangi birisine haksızlık yapmaktan, kötü ürün satmaktan, yalan yere yemin etmekten koruyarak helâli gözetip güven duygularının ön plana çıkmasını sağlar. Bu bağlamda takvâ, kulun sadece kendisini koruması değil, toplumsal güven ve huzur dinamizmini sağlamasının da yolunu açar.

3.6. Savaş Esirlerinin Haklarında Takvâ

Kölelik; güçlü-zayıf, zengin-fakir ayrımı sonucu birçok savaşla beraber ortaya çıkmış sosyal bir olgudur. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Câhiliye döneminde de Arap Yarımadası’nda kölelik bir hayli yaygın olarak görülmektedir. Bu dönemde kabileler arası çekişmeler ve savaşların sonucunda birçok esir köleleştiriliyor ve bu köleler; ekonomik, ticarî ve sosyal birçok alanda kullanılıyordu. Toplumun yarısını kölelerin oluşturduğu bir ortamda birdenbire bu kurumun kaldırılmasının ekonomik ve toplumsal sistemin ayakta durmasını imkânsız kılacağı sosyal araştırmalar ve tarihî tecrübelerle sabittir.⁵²⁸ Kur’ân bu noktada toplumun güç yetiremeyeceği bir hususu farklı şekillerde düzene tâbi tutmuştur. İslâm hukukçusu Aktan bu durumu; “Kur’ân’da kölesiz bir toplum oluşturmak adına bir projenin ortaya konulduğu, bu proje kapsamında topluma yeni kölelerin katılmasına engel olunurken, diğer taraftan mevcut kölelerin tasfiyesinin programlandığı”⁵²⁹ şeklinde açıklamıştır. Buna göre bazı

⁵²⁶ Müslim, “İman”, 164; Ebû Dâvûd, “Büyu”, 52; Tirmizî, “Büyu”, 74; İbn Mâce, “Ticaret”, 36; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 12, s. 242. H. No: 7292. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 5, s. 323; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 3, s. 337; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 12, s. 242; el-Elbânî, *Sahihu Süneni’t-Tirmizî*, C. 2, s. 60.

⁵²⁷ Tirmizî, “Büyu”, 4; İbn Mâce, “Ticaret”, 3. Elbânî hadis için “zayıf” demiştir. el-Elbânî, *Zaifu Süneni’t-Tirmizî*, s. 145. *Sünenü İbn Mâce* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ise hadis için “hasen li gayrihi” demiştir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 3, s. 277.

⁵²⁸ Hamza Aktan, “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur’ânî yaklaşım”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık 2001, S. 16, s. 63.

⁵²⁹ Aktan, “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu”, s. 64.

suçlar için köle azat etmek zorunlu hâle getirilirken⁵³⁰, savaş esirlerinin de köleleştirilmesinin önüne geçilmiştir.⁵³¹

Kur'ân'ın bu hükümlerinin yanında Hz. Peygamber de kölelere yönelik Câhiliye algısının kırılmasına dair tavsiyelerde bulunmuştur. Nitekim son vasiyetinde, “(الصَّلَاةُ الصَّلَاةُ، اتَّقُوا اللَّهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ) *Namaz'a (sarılın) namaza! (Bir de) sağ ellerinizin sahip olduğu kimseler hakkında Allah'a karşı sorumluluk sahibi olun*”⁵³² buyurması bu konuda hassasiyet sahibi olduğunun en güzel örneğidir. Nebevî eğitim modelinde kişi, yediği yemekten kölesine de yedirir,⁵³³ onlara güçlerinin üzerlerinde yük yüklemeyi,⁵³⁴ kötü davranmaz, evlâda verilen değer aynısı ile muamelede bulunur.⁵³⁵ Günümüzde kölelik kalksa da bazı iş pozisyonlarında bulunan insanlar, emri altında bulunan işçiye/çalışana aynı şekilde takvânın gereği olarak iyi davranmalı, haklarına riâyet etmeli, kendisi için gözetdiği maslahatları onlar için de gözetmelidir. Bu yönüyle takvâ, kulun emri altında bulunanların hakkını gözetmesini, kişilik haklarına ve insanlık onuruna saygı duymaya imkân sağlar.

⁵³⁰ Nisâ, 4/92 (Hata ile birisini öldürme); Mâide, 5/89 (Yemin Kefareti); Mücadele, 58/3 (Zihar yapma).

⁵³¹ Muhammed, 47/4.

⁵³² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 132; İbn Mâce, “Vasiyet”, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 2, s. 24, H. No: 585. Muhakkik Şuayb el-Arnaût, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce rivayetleri için “sahih li gayrihi” derken *el-Müsned* rivayeti için “sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 7, s. 465; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 4, s. 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 2, s. 24. Hadiste geçen “sağ ellerinizin sahip olduğu kimseler” ifadesi kölelerden kinaye olarak zikredilmiştir.

⁵³³ Buhârî, “Et’ime”, 54; Müslim, “Eymân”, 42; Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 50; Tirmizî, “Et’ime”, 44; İbn Mâce, “Et’ime”, 19; Dârimî, “Et’ime”, 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 12, s. 292, H. No: 7338. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût, Elbânî ve *Sünenü’l-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 5, s. 656; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 4, s. 419; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 12, s. 419; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 2, s. 60; Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, C. 2, s. 1317.

⁵³⁴ Buhârî, “İman”, 22; Müslim, “Eymân”, 38; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 132; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 29; İbn Mâce, “Edeb”, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 35, s. 322, H. No: 21409. *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “sahih” demişlerdir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 7, s. 468; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 4, s. 648; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 35, s. 322; el-Elbânî, *Sahîhu Süneni’t-Tirmizî*, C. 2, s. 359.

⁵³⁵ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 29; İbn Mâce, “Edeb”, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 1, s. 191, H. No: 13. *Sünenü İbn Mâce* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût ile Elbânî hadis için “zayıf” demişlerdir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 4, s. 649; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 1, s. 191; el-Elbânî, *Zaifu’t-Terğîb ve’t-Terhîb*, C. 2, s. 96.

3.7. Hayvan Haklarında Takvâ

Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde hayvanlardan bahsedilmekle beraber, bazı sûreler de bu hayvanların adlarıyla isimlendirilmiştir.⁵³⁶ Yüce Allah yeryüzünü insanın emrine vererek onu mahlûkata halife kılmıştır. Bundan dolayı insan emri altında birçok hayvan bulundurmaktadır. Hayvanlar insanların işini yapmakta, yiyecek, içecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Dolayısıyla insan, emri altında bulunan hayvanların haklarını korumalı, onlara merhametle davranmalıdır. Bununla beraber yeryüzündeki nimetler sadece insana özgü değildir. Hayvanlar da kâinatta kendi yaşam alanına sahiptir. Bu alanlara ve hayvan haklarına karşı hassasiyet sahibi olmak takvânın gereğidir. Yaptığı her davranıştan hesaba çekileceğini bilen muttakî mü'min, hayvanların haklarını gözetir. Her ne kadar konuşamıyor olsalar da ahirette kendisine davacı olabileceklerinin bilinciyle hareket eder.

Soyut bir olgu olan takvâ, somut kötü davranışlara engel olmaktadır. Yeryüzünde birçok orman, insan eli tarafından yok edilmekte, bazıları ise ateşe verilmektedir. Zaman geçtikçe hayvanların yaşam alanları daralmakta, içinde yaşadıkları ekosistemin dengesi insan eliyle bozulmaktadır. İşte takvâ sahibi mü'min, yeryüzüne bu şekilde zarar vermekten imtina eder. Kalbinde barındırdığı takvâ bilinci, onu kötü işleri yapmaktan sakındırırken, faydalı bir insan olmasına da imkân sağlar. Kısaca takvâlı birey, kendisine faydalı olduğu gibi ekosisteme ve hayvanlara da faydalıdır.

Hz. Peygamber tüm kâinat için bir rahmettir. Nebevî eğitim modelinde hayvanlar için yapılan her iyilik için ecir vardır. Susuzluktan hâlsiz kalmış bir köpeğe su vermek, Allah'ın (c.c) ödülü ve hoşnutluğuyla neticelenirken⁵³⁷, kedisini bağlayıp aç bırakan ve bundan dolayı ölmesine neden olan kadının da cehenneme girdiği bildirilmiştir.⁵³⁸ Açlıktan karnı sırtına yapışmış bir deveyi gören Allah Rasûlü (s.a.s),

⁵³⁶ Bu Sûreler: Bakara (inek), En'âm (davar), Nahl (bal arısı), Neml (karınca), Ankebût (karınca), Âdiyât (atlar) ve Fil (fil) Sûreleridir.

⁵³⁷ Buhârî, "Şirb", 9; Müslim, "Selâm", 153; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 46; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Sıfatu'n-Nebî", 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 16, s. 410, H. No: 10699. *Sünenü Ebî Dâvûd ve el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için "sahih" demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 4, s. 201; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 16, s. 410.

⁵³⁸ Buhârî, "Bedu'l-Halk" 15; Müslim, "Tevbe" 25; İbn Mâce, "Züh'd", 30; Dârimî, "Rikâk", 93; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 12, s. 509, H. No: 7547. *Sünenü İbn Mâce ve el-Müsned* muhakkiki Şuayb

devenin sahibine, (اتَّقُوا اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهَائِمِ، ثُمَّ ارْكَبُوهَا صِحَاحًا وَكُلُّوهَا سِمَانًا) Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket edin. Onlara (binmeye) elverişli hâllerinde bininiz ve (yenmeye) elverişli hâllerinde onları yiyiniz⁵³⁹ demesi, takvânın hayvan haklarına da dikkat edilmesini gösteren güzel bir örnektir. Hadisten anlaşıldığı üzere, hayvanları aç ve susuz bırakmak, üzerlerine taşıyacaklarından fazla yük yüklemek, takvâya uygun olmayan davranışlardır. Onlara ancak sağlıklı ve güçlü zamanlarında binileceği, yine sağlıklı ve güçlü oldukları zaman kesilmeleri gerektiği emredilmiştir. “Bu dilsiz hayvanlar” ifadesiyle de onların merhamete muhtaç olduklarına işaret edilmiştir.⁵⁴⁰

4. TAKVÂ RİVÂYETLERİNİN TAHRİC ve DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmada kullanılan hadisler iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup çalışmanın ana başlığı olan takvâ hadisleridir. Concordance'den faydalanılarak “وقى” kök taraması yapıp takvâ konusu ile bağlantılı ve takvâ ile ilişkili kelimelerin yer aldığı, hadis eserlerinde tespit edebildiğimiz, Birinci Bölüm'de “Takvâ” başlığı altında 19, Üçüncü Bölüm'de “Takvânın Sözlük Anlamında Kullanıldığı Rivâyetler” başlığı altında 52, “Hadislerin Rivâyet Edilmesinde Takvâ” başlığı altında 2, “Takvâ ve Sorumluluk Bilinci” başlığı altında 37, “Takvâ ve Üstünlük İlişkisi” başlığı altında 21, “Takvâ ve Amel İlişkisi” başlığı altında 19, “Takvâ ve Ahlâk İlişkisi” başlığı altında 13, “Takvâ ve İtidal İlişkisi” başlığı altında 35, “Takvâ ve İman İlişkisi” başlığı altında 28, “Takvâ Mescidi” başlığı altında 6, Sosyal Hayatta Takvâ başlığı altında bulunan “Sosyal İlişkilerde Takvâ” bölümünde 45, “Yetim Haklarında Takvâ” bölümünde 6, “Kadın ve Çocuk Haklarında Takvâ” bölümünde 11, “Vasiyette Takvâ” bölümünde 3, “Ticarette Takvâ” bölümünde 2, “Savaş Esirlerinin Haklarında Takvâ” bölümünde 3, “Hayvan Haklarında Takvâ” bölümünde 2 hadis olmak üzere, metinde geçen toplam 304 hadisin tahrir ve sıhhat durumu incelenmiş olup aşağıdaki grafikte yüzde olarak da gösterilmiştir. İkinci grupta ise konu ile alakalı takvâya uygun davranışların yer aldığı

el-Arnaût ve *Sünenü 'd-Dârimî* muhakkiki Hüseyin Selim Esed hadis için “sahih” demişlerdir. İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, C. 5, s. 325; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 12, s. 510; Dârimî, *Sünenü 'd-Dârimî*, C. 3, s. 1856.

⁵³⁹ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 46; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 29, s. 165, H. No: 17625. *Sünenü Ebî Dâvûd* ve *el-Müsned* muhakkiki Şuayb el-Arnaût hadis için “sahih” demiştir. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, C. 4, s. 200; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 29, s. 166.

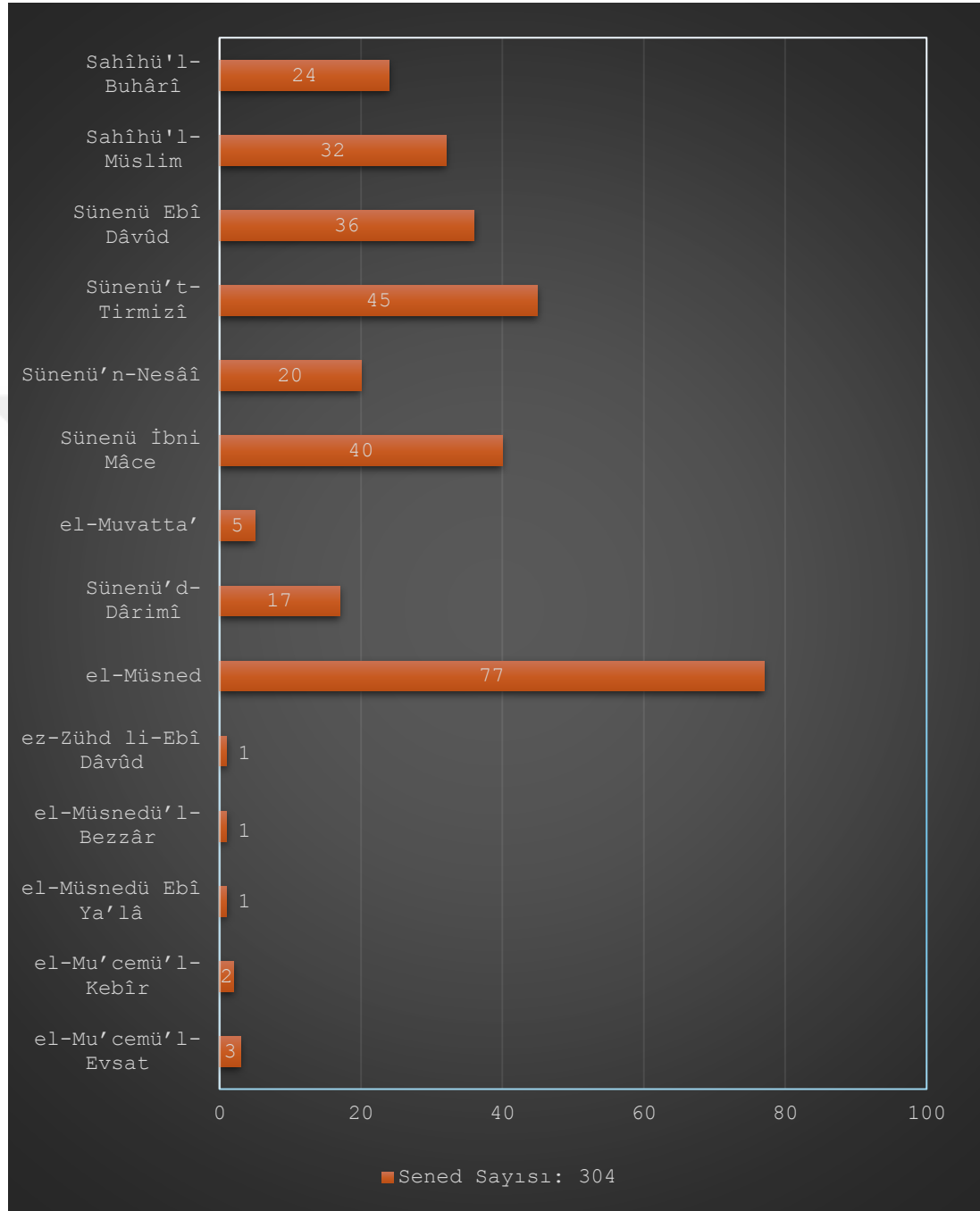
⁵⁴⁰ Azîmâbâdî, *Avnu 'l-Ma'bûd*, C. 7, s. 158.

hadislere yer verilmiştir. Ancak bu hadisler tabloya dâhil edilmemiştir.

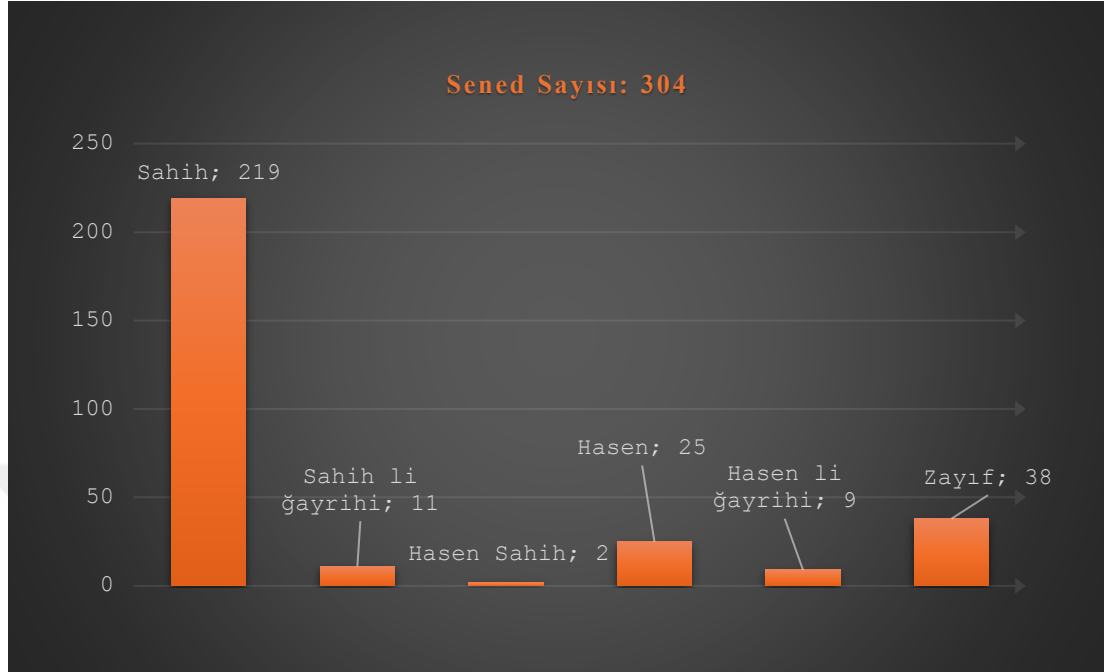
Hadislerin sıhhat durumunu belirlemede genel olarak hadis eserlerinin muhakkiklerinin yanında Elbânî'nin de görüşlerine yer verilmiştir. Hadislerin tabloda belirtilen sıhhat derecelerinde ise *Sünenü Ebî Dâvûd*, *Sünenü İbni Mâce* ve *el-Müsned*'de yer alan rivâyetlerde muhakkik Şuayb el-Arnaût'un, *Sünenü't-Tirmizî*'de Elbânî'nin, *Sünenü'n Nesâî*'de muhakkik Muhammed Rıdvân Iraksusi ve Elbânî, *Sünenü'd-Dârimî*'de ise muhakkik Hüseyin Selim Esed'in görüşlerine yer verilmiştir.

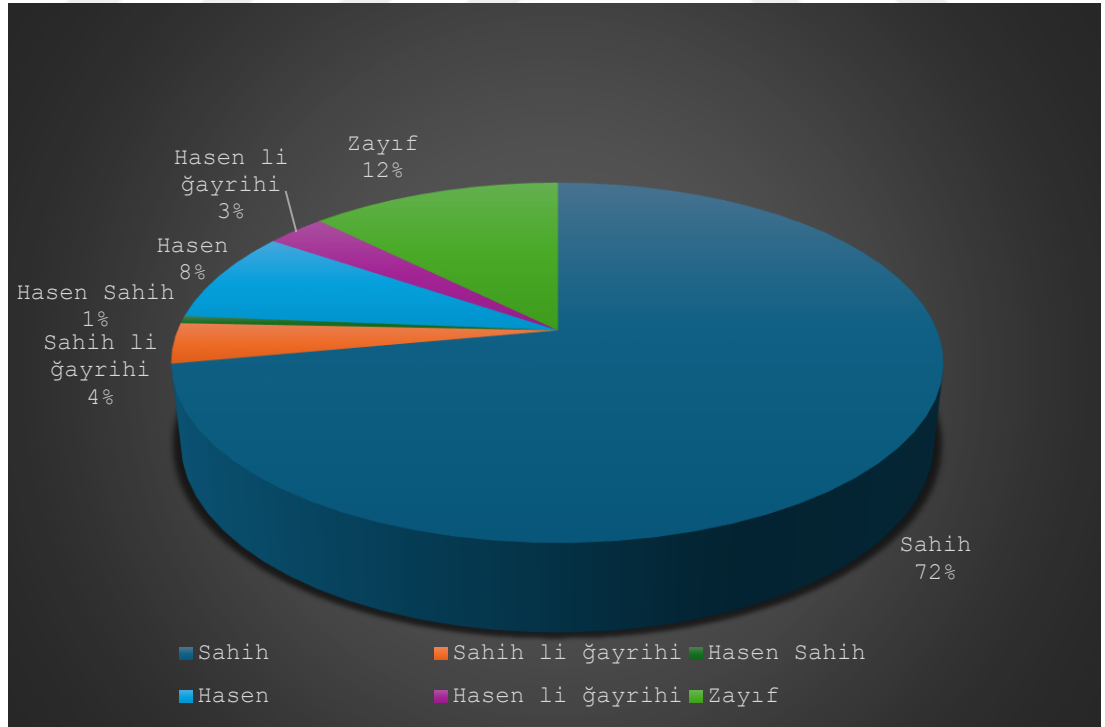
Grafik 1. Takvâ Hadislerinin Tahric Durumu

Grafik 2. Takvâ Hadislerinin Sıhhat Durumu

Grafik 3. Takvâ Hadislerinin Sıhhat Durumuna Göre Oranları

Çalışmada kullanılan hadislerin büyük çoğunluğu *Kütüb-i Tis'a*'da bulunmakla beraber, en çok hadisin yer aldığı kaynak Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* eseri olmuştur. Tabloda görüldüğü üzere, takvâ kavramı ile ilgili tespit edilen hadislerin büyük çoğunluğu ya sahih ya da hasen derecesindedir. Zayıf olan hadis, yaklaşık yüzde 12'dir. Tespit edilen takvâ hadislerinde mevzu hadislere rastlanmasa da bazı hadisler için muhakkikler "çok zayıf" ifadesini kullanmışlardır.

SONUÇ

Takvâ kavramı İslâm öncesi dönemde maddî bir tehlikeden korunmak ve sakınmak gibi anlamlara gelirken Kur'ân'da kullanımıyla beraber sözlük anlamını da içine alacak şekilde farklı manalar kazanmıştır. Takvâ kavramının birçok tanımı yapılmıştır. Bu noktada takvâyâ “Allah’tan korkma hâli”, “Allah’tan sakınma durumu” gibi anlamlar vermek kelimenin muhtevasını daraltmakta, yaratıcıya ve kulluk bilincine dair yanlış çıkarımlara sebebiyet vermektedir. Süregelen bu yanlış ve eksik çeviriler nedeniyle takvâ kavramı toplum nezdinde yeterince doğru anlaşılamamıştır. Bu doğrultuda yapılan tanımlardan hareketle takvânın, Allah’ın emir ve yasaklarını yerine getirme noktasında ortaya çıkan saygı ve sorumluluk bilinci olduğu ifade edilebilir. Bu bilinç hâli kişinin davranışlarını düzenlemesine, kendisini azaba götürecek her türlü davranıştan korunmasına, nefsini tezkiye etmesine; iman, itaat, ihlas ve tövbe ile Allah’a yakınlaşmasına ve Hz. Peygamber’e tam anlamıyla tâbi olmasına imkan sağlamaktadır.

Takvâ kavramının geçtiği hadislerle bakıldığında Câhiliye dönemindeki “maddî bir tehlikeden korunma” manasının İslâm sonrası dönemde muhtevasının genişlediği görülmektedir. Buna göre takvâ hadislerde genel olarak şu anlam ve durumlarda kullanılmıştır:

1. Allah’a karşı sorumluluk bilincine sahip olmak.
2. Saygılı olmak, bilinçli olmak, şüpheli şeylerden sakınmak ve harama götürmesi ihtimaliyle bazı helalleri terk etmek.
3. Allah’ın rızasını ummak, azabından sakınmak ve O’ndan uzaklaşma korkusu taşımak.
4. Mü’minlerin sahip olduğu, onlar için bir şeref ve dinin en hayırlı şekli.
5. Haramlardan korunmak.
6. Allah’a yakın olma hâli ve Allah katında tek değer ölçüsü, değerli olma durumu.
7. Hz. Peygamber’in ailesinin ve dostlarının muttakiler olduğu.
8. Günah işlemeyi önleyen ve kalpte bulunan bir bilinç hâli.

9. Her şart ve durumda müslümanlara emredilmesi gereken ilk ve en önemli husus.
10. Tevhidin özü.
11. Kötü amel, kötü ahlak ve kötü arkadaşlardan; dünyanın, dilin ve şehvetin fenalıklarından; yalan yere söz söylemekten korunmak.
12. En takvâlı olanın Hz. Peygamber olduğu.
13. Dünyalığı istemede aşırıya gitmemek, ibadetlerde ve davranışlarda ölçülü olmak.
14. Ahiret azığı edinmek.
15. Sıla-i rahimi koruyup nimetlerin şükrünü yapmak.
16. Doğru olmak.
17. Mescitlerin takvâ sahiplerinin evleri olduğu.

Bu anlamların yanında takvânın sosyal hayatı düzenleyen bir olgu hâline geldiği görülmektedir. Buna göre takvâ herhangi bir sorun karşısında sabretmek, karı-koca arasındaki ilişkileri düzenlemek, doğruluk, insanlar arası iletişim, zulüm ve açgözlülüğün önüne geçmek, yemine ve emanete sadık kalmak, ticari ilişkileri düzenlemek, yetimlerin, kadınların, çocukların, çalışanların ve hayvanların haklarına riâyet etmek gibi birçok hususu da muhtevidir.

Hadislerde dikkat çeken en mühim husus Kur’ân’da birçok ayette geçen takvâ kavramını Hz. Peygamber’in yaşantısıyla tefsir etmesi, takvânın mahiyetini birçok örnek olayla açıklamış olmasıdır. Özetle Allah Rasûlü hayatı boyunca “Takvâ nedir?” ve “Takvâ nasıl uygulanır?” sorularının cevabını aramış, bulmuş ve yaşayarak göstermiştir.

Hadis rivâyetleri, takvâyı itidal çizgisine çekmiş; iman ve ahlâk ile arada kopmaz irtibatlar kurarak, soyut bir olgu olan takvâyı somut davranışları denetleyen bir denetçi konumuna getirmiştir. Bu yönüyle takvâ; kulun sadece ibadetlerinde değil, tüm yaşantısında şiar edinmesi gereken bir tutum ve bilinç halidir. Yani farkındalık, duyarlılık, hassasiyet ve sorumluluk bilincine sahip olmaktır. Takvâ, mü’minin kalbinde ve zihninde yer edinerek her an Allah’ın huzurunda olma şuuruna sahip

olmaktır. Bu şuur, mü'minin nefsini kontrol etmesine, kötü alışkanlıklardan ve ma'siyetten uzak durmasına imkan sağlar. Aynı zamanda, muttakî mü'min başkalarına karşı daima sorumluluk bilinciyle hareket eder, dürüst ve erdemli kalarak toplumda barış ve huzuru sağlanmasına yardımcı olur.

Hadislerden hareketle takvâ, diğer dinlerde bulunan eziyet ve çilekeş bir kulluk anlayışının aksine kulun gücünün yeteceği ölçüde dinini yaşamasına, davranışlarında dengeli olmasına ve üzerinde hakları bulunan kimselerin haklarını gözetmesine imkan sağlar.

Hiz. Peygamber takvâyı, Allah rızasına ulaştıracak davranışlar olarak müslümanlara öğretmiş, sözleri ve davranışlarıyla takvâ konusunda rol model olmuştur. Uygulamış olduğu birçok davranıştan sonra “Allah’a karşı en fazla sorumluluk sahibi olan benim” diyerek müslümanlara yaptıklarını yapmalarını emretmiştir. Ayrıca onun dualarında sıkça Yüce Allah’tan takvâ sahibi bir kul olmayı istemesi, bu durumun Müslümanlar için ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Takvâ konusuna dair birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen hadisler özelinde yapılan çalışmaların az olması dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Hiz. Peygamber’in takvâ anlayışı hadislerden hareketle incelense de ashâbın ve tâbiînin takvâ anlayışları eksik kalmıştır. Hiz. Peygamber’in davranışlarını gözlemleyen ashâb ile onların takipçileri tâbiînin takvâ anlayışlarını ilmi yöntemlerle araştırmak hiç şüphesiz Hiz. Peygamber’in takvâ anlayışının eksik kalan kısımlarının doldurulmasına imkân sağlayacaktır. Ayrıca konu ile ilgili doktora tezi yapılması elzemdir.

KAYNAKÇA

- AFZALUR RAHMAN. “Hz. Muhammed’in Sosyal Düzendeki Takvâya Yüklediği Yeni Mâna”. Siret Ansiklopedisi. Erişim 5 Ağustos 2024.
<https://İslâmiyontem.net/kitaplar/Islam%20Tarihi/siret-ansiklopedisi/index.htm>
- AHMED B. HANBEL. (2001/1421). *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- AKTAN, Hamza. (Aralık 2001). “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur’ânî Yaklaşım”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16. ss. 59-79.
- ALGÜL, Hüseyin. (1997). “Haram Aylar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- ALGÜL, Hüseyin. (2004). “Mescidi-i Dırâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- ALİ ALİ SUBH. (1423/2002). *et-Tasvîru'n-Nebevî li'l-Kayyimi'l-Halkıyye ve't-Teşrîyye*. by.: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs.
- ALİ EL-KÂRÎ. (1422/2002). *Mirkâtü'l-Mefâtih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- ALTINTAŞ, Ramazan. (2001). “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmi Dergi*. C. 37, S. 1. ss. 61-85.
- ARI, Abdusselam. (2012). “Vasiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- ARI, Abdusselam. (2013). “Yetim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- ATEŞ, Süleyman. (1988). *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*. 11 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- AYDINLI, Abdullah. (1987). *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınevi.

- el-AZÎMÂBÂDÎ, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî (1415/1994). *Avnu'l-Ma'bûd Şerhi Sünen-i Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-AZÎZÎ, Ali el-Bûlâkî. (ts.). *es-Sirâcü'l-Münîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr*. by.: y.y..
- BAYRAKTUTAR, Muammer. (Mart 2012). "Arabın Arap Olmayana Takvâ Dışında Bir Üstünlüğü Yoktur" Hadîsinin Hz. Peygamber'e İsnâdına Yönelik Fazlur Rahman'ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi." *Milel ve Nihal*. C. 9, S. 1. ss. 31-80.
- el-BEZZÂR, Ebû Bekr. (1408/1988). *el-Müsnedü'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, Âdil b. Sa'd ve Sabrî Abdu'l-Hâlik eş-Şâfiî. 18 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. (1433/2012). *Sahîhu'l-Buhârî*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru't-Tâ'sil.
- el-CÂHİZ, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. (1423/2002). *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl.
- CEBECİ, Lütfullah. (2021). *Kur'ân'a Göre Takvâ ve Muttakî*. İstanbul: Server Yayınları.
- CELÂLEDDİN ES-SÜYÛTÎ. (1996). *ed-Dîbâc alâ Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî. 6 Cilt. Arabistan: Dâru İbn Affân.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd. (1407/1987). *es-Sıhah Tâcu'l Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafur Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm.
- CEYHAN, Semih. (2013). "Zühâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- el-CÛRCÂNÎ, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. (1403/1983). *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- ÇALIŞKAN, Mehmet. (2017). "Hucurât Suresi Bağlamında Takvâ". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 11, S. 11. ss. 91-119.

- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl. (1412/2000). *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. by: Dâru'l-Muğnî.
- DÖNMEZ, İbrahim Kâfi. (2006). *İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. 4 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- EBÛ DÂVÛD ES-SİCİSTÂNÎ. (1414/1993). *ez-Züh'd li-Ebî Dâvûd*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed ve Ebû Bilâl Ğanîm b. Abbâs b. Ğanîm. Hilvan: Dâru'l-Mişkâtî li'l-Neşri ve't-Tevzîi.
- EBÛ DÂVÛD ES-SİCİSTÂNÎ. (1420/2009). *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil Kurra Bilelî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle.
- EBÛ VELÎD el-BÂCÎ. (1322/1904). *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta'*. 7 Cilt. Mısır: Matbaatüs-Saâdet.
- EBÛ YA'LÂ el-MEVİLÎ. (1404/1983). *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mun li't-Türâs.
- EBÛ'L-LEYS ES-SEMERKANDÎ. (1413/1993). *Bahru'l-Ulûm*. thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd ve Zekerîyya Abdu'l-Mecîd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- EBÛSSUÛD B. MUHAMMED el-İMÂDÎ. (ts.). *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- EBÛ'L-HASEN ALÎ B. İSMÂİL B. SİDE. (1417/1996). *el-Muhassas*. thk. Halil İbrahim Ceffâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- ECE, Hüseyin Kerem. (2000). *İslâm'ın Temel Kavramları*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır. (2021). *Hak Dini Kur'an Dili*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- ERMAN, Uğur. (2019). "İslâm'da Ticaret Ahlakının Oluşmasında Hadislerin Rolü". *Journal of Academic Value Studies*. C. 5, S. 4. ss. 719-730.
- FAHRUDDİN ER-RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fadl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. (1420/1999). *Mefâtihu'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

- FERÎDÜDDÎN ATTÂR. (1984). *Tezkiretü'l-Evliya*. çev. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları.
- el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. (1429/2008). *el-Kâmûsu'l-Muhit*. thk. Enes Muhammed es-Sânî, Zekerîyya Câbir Ahmed. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- el-GAZZÂLÎ, Ebû Hamîd Muhammed b. Ahmed. (1968). *Abidler Yolu*. çev. Yaman Arıkan. İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- el-GAZZÂLÎ, Ebû Hamîd Muhammed b. Ahmed. (2004). *Kimyâ-yı Saâdet*. çev. Ali Arslan. 2 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- el-GAZZÂLÎ, Ebû Hamîd Muhammed b. Ahmed. (ts). *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- GEZGİN, Ali Galip. (2003). "Eşanlamlılık Bağlamında Kur'ân'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. C. 16. S. 1. ss. 38-62.
- GEZGİN, Ali Galip. (2005). "Kur'ân Meallerinde Takvâ Kelimesinin Türkçe'ye Çeviri Sorunu". *İnsan Bilimleri Araştırmaları*. C. 7. S. 14. ss. 199-218
- GÜLEÇ, Hasan. (Mayıs-Haziran 1974). "Takvâ -I-", *DİB Dergisi*. C. 13, S. 3. ss. 144-152.
- GÜLEÇ, Hasan. (Temmuz-Ağustos 1974). "Takvâ -II-". *DİB Dergisi*. C. 13, S. 4. ss. 223-225.
- GÜNALTAY, Şemsettin. (1951). "İslâmdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikâh Şekiller", *TTK BELLETEN*. C. 15, S. 60. ss. 691-708.
- HÂRİS el-MUHÂSİBÎ. (2021). *el-Kasd ve'r-Rücû İlallah*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Sufi Kitap.
- HATİPOĞLU, Haydar. (2012). *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- IZUTSU, Toshihiko. (1975). *Kur'ân'da Allah ve İnsân*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

- İBN BATTÂL el-KURTUBÎ. (1423/2003). *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî libni Battâl*. thk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrâhim. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İBN DAKÎKU'L-ÎD, Ebü'l-Feth Takiyuddîd. (1407/1987). *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*. thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî ve Ahmed Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Âlimi'l-Kütüb.
- İBN DÜREYD, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan. (1982). *el-Müctenâ*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- İBN FÂRÎS, Ahmed b. Zekeriyâ. (1399/1979). *Mu'cemu Mekâysi'l-Luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikr.
- İBN HACER, Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. (1389/1960). *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Fuad Abdulbâkî ve Muhibbu'd-Dîn el-Hatîb. 14 Cilt. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye.
- İBN KAYYIM el-CEVZİYYE. (1990). *Medâricu's-Sâlikîn*. çev. Ali Ataç. 3 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. (1423/2002). *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. (1430/2009). *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût vd.. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. (1399/1979). *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif.
- İBN RECEB el-HANBELÎ. (1424/2004). *Câmiu'l-Ulum ve'l-Hikem*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. 3 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. (1422/2001). *Zâdü'l-Mesîr fî ilmi't-Tefsîr*. thk. Abdulrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî.
- İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ. (ts.). *Rûhu'l-Beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

- İYİBİLGİN, Orhan. (2024/1). “Müslüman Şahsiyetinin Korunmasında Takvâ”. *Kavramı. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 13, S. 25. ss. 172-193.
- KALLEK, Cengiz. (1993). “Dâneke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- KARAGÖZ, İsmail. (Ekim-Kasım-Aralık 1995). Kur’ân’da Takva Kavramı ve Muttakî İnsanın Özellikleri. C. 31, S. 4. Ankara: *Diyanet İlmi Dergi*. ss. 49-62.
- KARAHAN, Gökhan. (2021). *Nu’mân b. Beşir’in Hayatı ve Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- KAZAN, Ramazan. (2013). *Edebi Üslûp Açısından Hadis Metinleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KAZAN, Ramazan. (2013). *Hız. Peygamber’in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KOMİSYON. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. (2009). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- KOMİSYON. *Hadislerle İslâm*. (2020). 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KOMİSYON. *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. (2020). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed. (1384/1964). *Tefsîru’l-Kurtubî*. thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm İtfıyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye.
- KUŞEYRÎ, Abdulkerîm b. Havâzin. (1981). *Kuşeyri Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- MÂLİK B. ENES. (1406/1985). *el-Muvatta’*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî.
- el-MÂZERÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer. (1408/1988). *el-Mu’lim bi Fevâidi Müslim*. thk. Muhammed el-Şâzelî en-Nüfeyr. by.: Dâru’t-Tûnusiyye li’l-Neşri.

- MUFADDAL ED-DABBÎ. Ebü'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ. (1361/1942). *el-Mufaddaliyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şakîr, Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Dâru'l-Meârif.
- MUHAMMED B. ABDÜLHÂDÎ ES-SİNDÎ. (1313/1895). *Hâşiyetü's-Sindî alâ Sünen-i İbnî Mâce*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- MUHAMMED B. ALÎ B. ÂDEM B. MÛSÂ. (1427/2006). *Meşâriku'l-Envâri'l-Vehhâce ve Metâli'u'l-Esrâri'l-Behhâce fî Şerhi Süneni'l-İmâm İbn Mâce*. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî.
- MUHAMMED B. SÂLİH el-USEYMÎN. (1426/2005). *Şerhu Riyâzi's-Sâlihîn*. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan.
- MUHAMMED FUÂD ABDULBÂKÎ. (1364/1945). *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dârul-Kütübi'l-Mısriyye.
- MUHAMMED NÂSIRUDDÎN el-ELBÂNÎ. (1408/1988). *Sahîhu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdâtüh*, 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî.
- MUHAMMED NÂSIRUDDÎN el-ELBÂNÎ. (1409/1988). *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*. Riyad: Mektebetü't-Terbiyyeti'l-Arabiyyi li-Düveli'l Halîc.
- MUHAMMED NÂSIRUDDÎN el-ELBÂNÎ. (1411/1991). *Zaîfu Süneni't-Tirmizî*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî.
- MUHAMMED NÂSIRUDDÎN el-ELBÂNÎ. (1412/1992). *Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Za'îfe ve'l-Mevzû'a ve Eseruhe's-Seyyi'ü fî'l-Ümme*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif.
- MUHAMMED NÂSIRUDDÎN el-ELBÂNÎ. (1415/1995). *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha ve Şey'ün min Fıkhihâ ve Fevâ'idihâ*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'l-Neşri ve't-Tevzîi.
- MUHAMMED NÂSIRUDDÎN el-ELBÂNÎ. (1420/2000). *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'l-Neşri ve't-Tevzîi.
- MUHAMMED NÂSIRUDDÎN el-ELBÂNÎ. (1421/2000). *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'l-Neşri ve't-Tevzîi.

- MUHAMMED NÂSIRUDDÎN el-ELBÂNÎ. (1421/2000). *Zaifu't-Terğib ve't Terhîb*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'l-Neşri ve't-Tevzîi
- MUHAMMED NÂSIRUDDÎN el-ELBÂNÎ. (ts.). *Zaifu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdâtüh*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî.
- el-MÜNÂVÎ, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî. (1357/1937). *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câm'i's-Sağîr*. 7 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ticariyyeti'l-Kübra.
- el-MÜBÂREKPÛRÎ, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. (1410/1990). *Tuhfetü'l-Ahvezi*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-MÜNÂVÎ, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî. (ts.). *el-İthafatü's-Seniyye fil-Ehadisi'l-Kudsiyye*. thk. Abdulkâdir el-Arnaût ve Tâlib Avvâd. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr.
- MÜSLİM, Ebû Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî. (ts.). *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- NECMEDDİN ÖMER EN-NESEFÎ, Muhammed b. Ahmed. (2019). *et-Teysîr fi't-Tefsîr*. çev. Muhammed Coşkun. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. (1439/2018). *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Muhammed Rıdvân Iraksusi ve Muhammed Enes Mustafa el-Hanne. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Alemiyye.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. (1392/1972). *el-Minhâc Şerhu Sahihi Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. (2016). *Riyâzu's-Sâlihîn*. Şerh. M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük. İstanbul: Erkam Yayınları.
- OHLANDER, Erik S.. (2012). Kur'an'da Allah Korkusu (Takva): Semantik Değişiklik ve Tematik Bağlam Üzerine Bazı Açıklamalar = Fear of God (Taqwa) in the Quran Some Notes on Semantic Shift and Thematic Context, çev. Faruk Özdemir, *İslâmî Araştırmalar*. C. 23, S. 1. ss. s. 18-27.

- ÖZ, Ayşe. (2001). *Bir Davranış Geliştirme Modeli olarak İttikâ*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- RÂGİB el-ISFAHÂNÎ. (1430/2009). *el-Müfredât*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- REMLÎ, Ahmed b. Hüseyin. (1437/2016). *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 20 Cilt. Mısır: Dâru'l-Felâh.
- SEYHAN, Ahmet Emin. (2023). “Teorinin Pratiğe Yansımış Hâli: Hz. Muhammed’in Örnekliliği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SDÜİFD)*. C. 51, S. 2. ss. 136-160.
- SEYYİD KUTUB. (1423/2003). *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şurûk.
- SİNANOĞLU, Mustafa. (1999). “İbadet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- SOYSALDI, Mehmet. (1996). Kur'ân Semantiği Açısından Takva. Elazığ: *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 1. ss. 21-42.
- SÜLEYMÂN B. MUHAMMED el-LUHAYÎMÎDÎ. (ts.). *Şerhu Bulûğî'l-Merâm bi Tarîkati Suâl ve Cevâb*. PDF: y.y..
<http://www.almotaqeen.net/mak/upload/books/BloogAlmaramKamel710.pdf>
- ŞAHİN, Hatice. (2006). *Kur'ân'da “Takva” Kavramı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ŞAHİN, Yasemin. (2007). Din Eğitimi Açısından Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Takvâ Kavramı. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ŞİRİN, Halil. (2023). *Hadislerde İmân Ahlâk İlişkisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. (ts.). *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye.

- TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. (1415/1995). *el-Mu'cemü'l-Evsat*. thk. Ebu Muâz Târik b. İvadullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn.
- TABERÎ, Muhammed B. Cerîr. (1422/2001). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. (1417/1996). *Keşşâfû Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. (1436/2014). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe. Riyad: Dâru'l-Hadâra.
- ULUDAĞ, Süleyman. (2010). "Takvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- ÜNAL, Ali. (1990). *Kur'ân'da Temel Kavramlar*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- YAŞAR, Mehmet. (Mart 2023). "Kur'ân'ın Değindiği İki Farklı Grup: Allah'ın Mescidlerini Takvâ üzerine İnşâ Edenler ve Tahrir Etmeye Çalışanlar". *Kilitbahir*. S. 22. ss. 140-159.
- YETİK, Erhan. (1993). Hz. Muhammed (s.a.v)'in Zühd ve Takvası. Samsun: OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 7. ss. 51-57.
- YILDIRIM, Ahmet. (2000). *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı: Resul KORKMAZ

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

İş Durumu

Şehit Teğmen Ali Yılmaz Ortaokulu-DKAB Öğretmeni